

مون سي ڏنا ماءُ

فقير مثل مسرور

مون سي ڏنا ماءُ

فقير مثل مسرور

بيدل يادگار ڪاميٽي

2015ع

ڪتاب جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: مون سي ڏنا ماءُ

ليکڪ: فقير منل مسرور

ٽائيتل ڊزائن: سعيد منگي

ڪمپوزنگ ۽ لي آئوٽ: آصف نظاماڻي

ڇپيندڙ: پوپٽ پرنٽنگ پريس مال روڊ خيرپور ميرس 0243-552913

ڇپائيندڙ: بيدل يادگار ڪاميٽي - روهڙي سنڌ.

مله: -/150 روپيا

رابطي لاءِ:

اختر درگاهي

سيڪريٽري

بيدل يادگار ڪاميٽي

درگاه بيدل بيڪس روهڙي

سناء

04	پنهنجي پاران..... اختر درگامي	❏
	مون سي ڏناماء	❏
06	سنت نيپراج مست	-
17	فقير غلام علي مسرور بدوي	-
42	حضرت انور علي شاه جهانپوري	-
55	فقير عبدالخالق غمدل	-
64	ميان لعل بخش "پيارو"	-
74	داتا ولايت علي شاه	-
85	فقير گوردنداس سوياڻي	-
95	سيد رحيم ڏنو شاه	-
104	ڊاڪٽر فتح علي سومرو	-
110	سائين حيدر بخش قريشي	-
120	ميان بيگ محمد قريشي	-

پنهجي پاران

- ”مون سي ڏنا ماءُ“، فقير مثل مسرور جي لکيل انهن سوانحي خا

تي مشتمل ڪتاب آهي جنهن ۾ پنهنجي وقت جي ناميارن درويشن، فقيرن، بيدل سائينءَ جي عقيدتمندن ۽ بيدل سائين جي خاندان سان لاڳاپيل شخصيتن جو ذڪر آهي.

- هن هيٺ آيل سمورن درويشن ۽ فقيرن جو درگاه بيدل بيڪس روهڙي سان گهرو تعلق هو. هو بيدل سائين ۽ بيڪس سائينءَ جا وڏا عقيدتمند ۽ اڪثر درگاه بيدل بيڪس تي حاضري ڏيندڙ هئا.

- فقير مثل مسرور بيدل سائينءَ جي وڏي معتقد ۽ پنهنجي وقت جي وڏي شاعر، اديب، عالم فقير غلام علي مسرور جو فرزند آهي. ننڍپڻ کان درگاه بيدل بيڪس سان سندس نينهن جو ناتو آهي. مثل مسرور سٺو ليکڪ، شاعر ۽ راڳي آهي. هن کان اڳ سندس شايع ٿيل ڪتابن ۾ ”ڪلام فقير محمد محسن بيڪس فوائد المعنوي“ (اردو ترجمو) شامل آهن. جڏهن ته پاڻ هر سال بيدل سائينءَ جي سالياني عرس تي ٿيندڙ ادبي ڪانفرنس ۾ نئون نڪور مقالو/مضمون پيش ڪندو آهي ۽ سندس اهڙا مقالا ڪتابي سلسلي بيدل ۾ شايع ٿيندا رهيا آهن.

هي ڪتاب ان حوالي سان به اهم آهي ته هن ۾ آيل بزرگن ۽ فقيرن جو احوال پهريون دفعو شايع ٿي رهيو آهي. اهي شخصيتون جيڪي پاڻ به پنهنجي وقت جون نامياريون فقيري شخصيتون هيون، هو فقير به هيا شاعر به هيا ته راڳي به.

خاص ڳالهه ته منل مسرور سندن احوال پر انهن جو درگاه بيدل بيڪس سان تعلق، درگاه تي اچڻ ويڃڻ ۽ انهن جي ڏينهن، عرس مبارڪ جو اڪين ڏٺو احوال پڻ شامل آهي ڪيترائي اڻ ڏٺا واقعا قلم بند ڪيا آهن جيڪي تاريخ جو اهم حصو آهن.

— هي ڪتاب خود بيدل سائين ۽ بيڪس سائين جي سلسلي پر تحقيق ڪندڙن لاءِ هڪ اهم حوالي طور به ڪم ايندو.

شڪريو

بيدل يادگار ڪاميٽيءَ سان مالي سهڪار ڪرڻ تي سنڌ جي ثقافت ۽ سياحت کاتي، ڪمشنر سکر محترم عباس بلوچ، ڊپٽي ڪمشنر سکر محترم شهزاد فضل عباسي ۽ ميونسپل ڪاميٽي روهڙيءَ جي انتظاميه جو بيحد شڪريو ادا ڪجي ٿو. ۽ پڻ هن ڪتاب کي سهڻي نموني شايع ڪرڻ تي محترم دوستن قربان منگي، امر اقبال ۽ آصف نظاماڻيءَ جو ٿورو مڃون ٿا.

اختر درگاهي

— آگسٽ 2015ع

سيڪريٽري

بيدل يادگار ڪاميٽي

سنت نيراج مست

مالڪ حقيقيءَ جي ٽڪرين جي پروڙ تمام پيچيده آهي. جيڪا فقط ڪتابي مطالعي ذريعي ڪنهن به حالت ۾ نه ڪي واضع ٿي سگهي ٿي. نه ڪي وري اصلي حقيقت تائين رسائي ٿي سگهي ٿي. فقط الله لوڪ درويشن جي صحبت ۾ سندن نگاهه - فيض، قرب ۽ ڪرم سان، ادراڪ ۽ مشاهدي جا دروازا کلي پون ٿا ۽ اثبات جي پالوت ذريعي سڀ ڪجهه حل ٿي ويندو آهي. هن رمز جي روشني صرف تصوف جي ضمن ۾ ئي صحت مند ۽ خاطر خواه نوعيت سان موجود آهي.

سٺاڀائون سنگ ڪي - ڳالهيون سنديون ڳجهه
لاهوئين ڪي ڪا هئي - کونءُ کونءُ اندر لجهه

(حضرت بيدل قدس سره)

ذڪر ڪيل ضمن ۾ عام ماڻهن تي مونجهارو ان ڪري وارد ٿيندو آهي. جو اهي رنداني راز کان بيخبر هوندا آهن. اهو به هڪ سبب آهي. جو ماڻهو پنهنجي ڀر ۾ الله لوڪ درويشن لاءِ پاڻ وٽ ڪا صحتمند راءِ نه رکندا آهن.

آڏو تي اثبات جي - مڙڪيون ڪن مقال
هو ته وڃي پهتا حال ڪي - ماڻهن ليکي محال

(حضرت بيدل قدس سره)

هن باب ۾ پاڪ پيغمبر عليهم السلام کان وٺي. ولي الله ۽ الله لوڪ درويش. جن ۾ سالڪ ۽ هست به شمار ڪيل آهن. سي پنهنجي مشاهدي ۽ تقويت قلب وسيلي، شائقن ۾ خفي ۽ سري اسرار سرعت ڪري وٺندا آهن. انهن جو خاص طور ٽڪرين جي باطن سان واسطو رهندو آهي. هنن جو دنيا جي ظاهري معاملات سان تعلق گهڻو ڇڏيو رهندو آهي. اهڙن درويشن کي خاص ڪري مست ۽ سرمست

مون سي ڏناما

به چئبو آهي. انهن مان جيڪي دنيا جهان جي ڪاروبار کي مثبت طور هلائڻ سان واسطو رکڻ ٿا، انهن کي سالڪ درويش چيو ويندو آهي، جيڪي پنهنجي طبعي نفي ڪندي ڪثرت ۾ وحدت جي تصور کي خصوصي اهميت ڏيندا آهن.

جوڳين ڪندا جُجَ - بَڪَ وڌائون بَگَرين
 طلب نہ رکن طعام جي - اوتيو پيئڻ اُجَ
 سامي جهاڳي سُجَ - وسنَوَ کي ويجهو ٿيا
 (لعل لطيف قدس سره)

موجوده مضمون ۾ سکر روهڙي جي هڪ انوکي انمول مست شخصيت درويش بابا نيپيراج متعلق ڪجهه فقرا لکي قارئین آڏو پيش ڪريان ٿو.

چالي عجب نرالي مستن جي هر ملت کان
 حالي سي خود خيالي - جيئري ٻري جڳت کان
 (فقير مسرور علي رحمت)

ليکڪ ڊاڪٽر ديال آشا، سال 1986ع ڌاري انگلي پرڪاش الهاس نگر 5 مان ڪتاب ”سنڌ جا سنت“ پيو پيرو به ڇپائي پڌرو ڪيو آهي. ذڪر ڪيل ڪتاب جي صفحي 190 کان مست فقير نيپيراج متعلق ڄاڻ ڏني اٿس جيڪا پڙهندي ڪجهه قدر مغالطي سان دوچار ٿيڻو پيو آهي، ان ڪري منهنجو موجوده مضمون ڪجهه قدر نوعيت تبديل به ڪري چڪو آهي.

ڊاڪٽر ديال سائين لکي ٿو ته ”روهڙي الله لوڪن جو آستان ۽ مالڪ جي مستن جو هڪان هئي. صوفين ۽ سنتن، عاشقن ۽ درويشن جي نينهن واري نگري هئي، سن 1888ع ڌاري اتي پاڻين جي آڪھ ۾ بابا نيپيراج جنم ورتو. ننڍپڻ ۾ ئي نيپيراج لکڻ پڙهڻ ۾ هوشيار هو. فائينل پاس ڪري اسڪول ۾ ماستر ٿيو. ماستري ڪندي هن جي ڇت جي ورتي پريوءَ طرف لڳي. سندس نصيب ڪليو جو کيس سنڌ جي صوفي، سگوري سائين بيدل جي صحبت حاصل ٿي. ان صحبت جو هن تي ڪافي رنگ چڙهيو. سائين بيدل هن کي ديوان مان ڪجهه نه ڪجهه بيت ٻڌائيندا هئا، ۽ ان جي سمجهاڻي به کيس ڏيندا هئا. حافظ جي ڪلام جو ماستر تي ڄمار چڙهيو هو هاڻي خدائي ڄمار ۾ مخمور رهڻ لڳو.

مون سي ڏناماء

نيڪ روشن هجي ته "حضرت بيدل قدس سره 1873ع ۾ رحلت فرمائي هئي. فاضل مصنف ديال آشا جي لکت موجب سنت نيپراج 1888ع ۾ ڄائو. ان مطابق سنت نيپراج ۽ حضرت بيدل قدس سره جي صحبت ڄاڻائي نه ٿي سگهجي. حقيقت هن طرح آهي ته مست درويش 13 آگسٽ 1875ع تي ڄائو هو. سندس والد جو نالو ايسر داس هو جيڪو پاڻ به صوفي سنت هو. ۽ حضرت بيدل قدس سره جي صحبت ۾ ايندو هو.

ايسر داس کي مالڪ جي مهر سان جڏهن 1875ع ۾ سنت نيپراج ڄائو هو ته پاڻ کيس کڻي اچي حضرت محمد محسن بيڪس قدس سره جي جهولي ۾ ڏنو هو درويشن جي نگاهه لوھ کي سون، نه بلڪه پارس ڪري وجهندي آهي، يقين آهي ته سنت نيپراج سان ان جو ئي باطني قرب ٿيو هو جنهن اثر سبب هو طفليءَ ۾ ئي آڏي رات جو اٿي صاحب جو سمرڻ ڪندو هو. ان سان گڏ ظاهري تعليم جي ضمن ۾ خاصو ذهين ۽ هوشيار هو. سنڌي انگريزي تعليم حاصل ڪرڻ بعد ماستر به ٿيو هو. پر حضرت عشق جي غلبي سبب ٿوري وقت ۾ ملازمت کان الڳ ٿي، ويراڳ ۾ اچي ويو.

ڊاڪٽر ديال آشا مست نيپراج جو جيون چتر بيان ڪندي لکي ٿو ته "هڪ دفعي ماستر نيپراج ايشور جي بندي ۾ اهڙو ته محو ٿي ويو جو سندس اسڪول جو وقت به گذري ويو ان ڏينهن اسڪول جي انسپيڪشن هئي، ڊاڪٽر ديال آشا صاحب اڳتي لکي ٿو ته..... "اهي مکيه ڏينهن ماستر نيپراج اسڪول مان غير حاضر رهيو.

مون سنت نيپراج جي مُريدن کان اها ساڳي روايت پڻ ٻڌي آهي، پر انهن جو چوڻ ڪجهه هن طرح هو ته "ذڪر ڪيل ڏينهن تي، گروجن سائين نيپراج صاحب شبد اُچارڻ ۾ ايڏو ته محو هو جو اسڪول جو وقت به وڃي باقي بچيو هو. آخري وقت ۾ پاڻ سجاڳ ٿي پيو ۽ هڪدم ٽڪڙو ٽڪڙو اسڪول ۾ وڃي پهتو ۽ پنهنجي هيڊ ماستر کان معافي وٺڻ لڳو جنهن تي سندس هيڊ ماستر کيس چوڻ لڳو ته "نيپراج تون ته پنهنجي ڪلاس ۾ موجود هئين، هن ڳالهه جي ٻڌڻ سان کيس يقين نه ٿيو هيڊ ماستر سندس اداسي کي سمجهي ورتو ۽ کيس، سندس ڪلاس جي شاگردن کان به تصديق ڪرائي، جن به چيو ته "سائين! اوهان ته موجود هئا. صاحب اسان کان تمام سولا سولا سوال پئي پڇيا ۽ اوهان کي وڻ وڻ

ڪري شاباس ۽ آفرين به پئي چيائين.... ان هوندي به فقير نپيراج جي اداسيءَ ۾ ڪمي نه آئي، اهو حال ڏسي هيڊماسٽر کيس آفيسر جو رجسٽر تي لکيل آفرين نامو ڏيکاريو جيڪو ڏسندي ئي سنت نپيراج تي مستي وارد ٿي پئي، جنهن ڪري ملازمت ۽ گهر بار کان به ترڪ ٿي ويو.

ڊاڪٽر ديال آشا اڳتي لکي ٿو ته ”بابا جنهن مڪان ۾ رهندو هو سو تمام پراڻو هو. هڪ دفعي چڱي برسات پئي، بابا نپيراج واري جاءِ جو ڪجهه حصو اچي پٽ پيو، پاڙيسري هڪدم اندر آيا، ڏسن ته بابا نپيراج اڪيون بند ڪيو خيال ۾ محو آهي، ۽ سندس پاسي ۾ ڪريل ڇهتير پيو آهي. شري نپيراج کي رتي به ضرب ڪين آهي. پوءِ ان پگڙل جاءِ مان بابا نپيراج کي ٻاهر ڪڍي آيا.

مٿي ذڪر جڳهه مون کي سرڪار گورڊنڊاس بعد ۾ ڏيکاري هئي. اها جڳهه ساڳون ۽ چندن جي کاٺ سان جوڙائي راس ڪئي وئي هئي. پر بابا نپيراج. ان جڳهه ۾ ڪڏهن ڪڏهن ڪا گهڙي پلڪ ايندو هو. پاڻ وڏو تياڳي درويش هو.....

ياد رهي ته تمام ڀاڳوند آهن اهي منش جن اهڙن درويشن جو درشن ڪيو! ڊاڪٽر ديا آشا جان ڏيندي اڳتي لکي ٿو ته ”مڪ ماتا، شري پريڊاس جي ڌرم پتني، بابا نپيراج جن جي شيوا ۾ حاضر رهندي هئي، سندس پٽ ناچاڪ گذاريندو هو. ۽ ڪمائيندو به گهٽ وڌهيو، آخر سندس مڱڻيو ٿيو. ماتا ڏاڍي خوش ٿي سنتن وٽان. ان وقت بابا نپيراج ڪمري ۾ گهمي رهيا هئا، ۽ چئي رهيا هئا. ”ديگيون اونڌيون ٿي پيڻ“ اهو ٻڌي ان ماتا کي سنسوپيو ۽ برابر سندس پٽ جي مائٽي ٿري وئي. هاڻي ماتا وشواس وڌيڪ رکي، پٽ جي تندرستي ۽ واڌاري جي پيا ۾ سنت نپيراج جن جي شيوا ڪرڻ لڳي، سندس شيوا قبول پئي، جو سندس ناخوش پٽ خوش ٿي پيو، جنهن جي چڱي گهر مان شادي ٿي ۽ سٺي ڪرت کي به لڳي ويو سنت ديالو ٿيندا آهن، جڏهن ديا درشتي ڪن ته مالا مال ڪري ڇڏين.

ڊاڪٽر ديال آشا پنهنجي هن مضمون ۾ هڪ روايت اجمو هن طرح پيش ڪئي آهي ته روهڙيءَ ۾ هڪ طبيب جي عزيز گهڻي عرصي کان بيمار هئي. ان حڪيم جيلا هلايا، پر سندس سالي شفاياب نه ٿي، هڪ بابا نپيراج، اُن حڪيم جي هٿ وٽان لنگهي رهيو هو ته ان حڪيم بابا نپيراج کي عرض ڪيو ته ”سائين منهنجي سالي ڪيترن ڏينهن کان سخت بيمار آهي، ويڄ ٿي وڃي ڪيا

اٿم مگر ٿڪين فرق ڪونه ڪيو آهي. اهڙي ڪا عنايت ڪريو جو هي ويچارِي
شفايات ٿي وڃي.... ان بعد ڪجهه اڳتي هلي بابا نبيراج جي حوالي سان لکي ٿو
تہ ”حڪيم ڏيڻ جهڙيون دوائون لڪائي ٿا رکن، ماستر ڇا ڪري.... ان حڪيم
پوءِ دوائن جي پيئي گهرائي، جنهن مان دوا ڪڍي ساليءَ کي ڏني ۽ سندس سالي
تندرست ٿي وئي.

ڊاڪٽر ديال آشا، هڪ ٻي روايت هن طرح پيش ڪري ٿو تہ ”سکر ۾
رهندڙ هڪ سيٺ ڀڳوانداس کي ڌنڌي ۾ ڪافي لوڏو آچي ويو کيس ڪئمٽرن جو
ڪارخانو هو ٻي ڪا واھ نہ ڏسي، هيءُ نت نيم بابا نبيراج وٽ سوالي ٿي ويو وڃ
وڃ ڪم سنڀال! سنت جو وڃن مڃي، شري ڀڳوانداس ڪاروبار ۾ رُنجي ويو، پريو ۽
سنتن جي ڪپا سان مالا مال ٿي پيو.

سال 1942ع کان، بابا مسرور مونکي ساڻ رکندو هو. ان زماني ۾ بابا
سائين سکر جي ٿلهي واري ايراضي ۾ هڪ هندو درويش ڪشنداس جي گهر ۾
رهندڙ هو، جتي مان به ساڻس گڏ رهندو هوس.

هڪ لڳا، سال 1946ع ڌاري بابا سائين مونکي سکر جي سيرو - چوڪ
واري علائقي وٽ هڪ هندو - حويليءَ ۾ وٺي آيو. جتي هڪ جاءِ جي ڏاکڻ
چرهي مٿي پُٺتاسين، جتي هڪ مست سرمست وڏي جُبي ۾ ملبوس ويٺل هو
سندس اکيون ڳاڙهيون لال ۽ شوريل ڏٺم ۽ منهن مُبارڪ ۾ وڏي دهشت محسوس
ڪيم. ان ڪري مان، اُتي بابا مسرور سائين جي پٺيان ٿي وينس.

ان وقت درويش بابا نبيراج عجيب ٻوليون ٻولي رهيو هو، جيڪي اُن
وقت منهنجي سمجهه کان مٿي هيون.

ان دوران بابا نبيراج، بابا مسرور طرف منهن ڪري پيار ۾ ڀرجي ڪافي
وقت اکيون ملائي ٿڪ پڌي ويهي رهيو ان سمي هر طرف خاموشي محسوس
ڪيم پر بابا نبيراج جي پريم سان ڀريل مک کي ڏسڻ سان ان وقت جيڪا مون
کي فرحت پئي آئي اهو لفظن ۾ ماڻي نہ ٿو سگهجي.

ايتري ۾ هڪ ماڻهو آيو جنهن بابا نبيراج صاحب جي رلهيءَ هيٺان
ٽين نوٽن جون ڏستيون وڃي رکيون، اچانڪ اُتي ويٺل هو ماڻهو جيڪو سادي
ڌوٽي ۽ سادي چولي ۾ رهيو. اُن اُتي، هڪدم اُهي نوٽن جون دستيون کڻي ورتيون.

اُتي وينل هڪ شيواڌاري کيس پڪڙي ورتو اڃا کيس ڌڙڪو ڏاڍ ٿي مس
 ڪيائين، بس خبر ٿي نه رهي ائين اوچتو بابا نيپراج مست اُٿيو ۽ پنهنجي
 شيواڌاريءَ کي ويٺي چنبا هڻي، ايڏو ته ڪُٽيو جو هو ڪري پيو، مون بابا نيپراج
 جي مک مان هي لفظ ٻڌا ته ”گنيه دان ري گنيه دان“ ان بعد بابا نيپراج پئسن
 ڪٽڻ واري طرف وڌي کيس هڪ زوردار چنبو هنيو ۽ مک مان هي الفاظ ٻوليائين
 ”هل ري هل، هُجيئي ڪُڪڙا“ ان بعد اهو ماڻهو ڌوڪڙ وٺي هليو ويو، اُن مهل بابا
 نيپراج هيٺ لهڻ جي خيال سان اُٿيو تنهن وقت مون ڏٺو ته سندس پرستار هڪ
 گول دائرو ٺاهي، بابا نيپراج جي چوگرد حلقو ٻڌي بلند آواز ۾ ”بابا نيپراج صاحب
 ڪي جڏا! بابا نيپراج صاحب ڪي جڏا! جانعرا هڻندا هيٺ لهي ويا.“

ان بعد بابا مسرور سائين مونکي واپس ٺلهي واري جڳهه تي وٺي آيو،
 جتي پهچي منهنجي گهٻراهٽ کي محسوس ڪندي فرمايائين ته ”هي بابا نيپراج
 مست فقير، اسانجو مرشد ڀائي ۽ اسان تي مهربان آهي، تون ان کان پوءِ نه ڪندو
 ڪر، باقي هڪ ڳالهه ياد رکجانءِ ته درويش جي آڏو ڪڏهن به ڪا حرڪت نه
 ڪجانءِ.“

ساڳئي دور دوران ٻئي دفعي، جڏهن بابا نيپراج جي زيارت لاءِ پهتاسين
 ته هڪ عورت پنهنجي بيمار ٻالڪ کي بابا نيپراج جي اڳيان بيهاري وينتي ڪري
 رهي هئي ته ”بابا هي منهنجو ٻچڙو اُٿي، بيهي نٿو سگهي، هن جي عمر به اٺ ٽو سال
 ٿي وئي آهي پر اڃان تائين پاڻ جهلي بيهي نٿو سگهي“. هي عورت اڃا وينتي
 ڪرڻ ۾ ئي مشغول هئي، ته بابا مست نيپراج اچانڪ جهپڙ ڏئي ان ٻالڪ کي جاءِ
 جي دريءَ مان هيٺ ڦٽي ڪيو، اهو ڏسي سڀ وينل مرد ۽ عورتون حيران ٿي ويون ۽
 ڏک ۾ پريل لهجي چيائون ته ”بابا مست نيپراج ته ڪيئن ڪري ڇڏيو بيمار ٻالڪ
 کي ڪٿي ڪوئي تان هيٺ ڦٽي ڪيائين“ ان ڏر ٻالڪ جي ماءُ پنهنجي مامتا جي
 جذبي سبب هڪدم هيٺ لٿي، پر جڏهن پنهنجي پنگلي لنگڙي ٻار کي پيرن تي
 بيٺل ڏٺائين ته سڀ ڏک دور ٿي وڃس، عين انوقت بابا نيپراج اُٿي هليو..... اُهيئي
 نعرا اُهيئي جمهوريون بس وڏو مستيءَ جو سَمو هو، بابا نيپراج جي بيٺڪ تان باقي
 رهيل ماڻهن وانگر آسپن به واپس ٺلهي واري جڳهه تي موٽي آياسين رستي تي بابا
 مسرور سائين ٻڌايو ته جتي بابا نيپراج رهي ٿو، اها اصل جڳهه ديوان ڀڳوانداس

جي آهي. جيڪو هنن مست فقير جي ايلاذ منتون ڪري مڃائي وئي ايندو آهي
مست پنهنجي خيال جي مختيار هوندا آهن. پنهنجي رائي جيتي رهن يا جتان هليا
وڃن. اهي صاحب ڪنهن جي جمل پل ۾ نه هوندا آهن.

ساڳي دور ۾ هڪ ڏينهن بابا مسرور کي آفيس کان موڪل هئي. پاڻ
نيرن کائي ايجان فارغ مس ٿياسين. ته پريان ڏهلن شرناين پگلن ۽ جهانجهن جي
آواز سان گڏ. راڳ ۽ نعرن جا آواز ٻڌڻ ۾ آيا. جڏهن مون ان طرف وڃايو ته بابا
مونکي وٺي. گهر جي دريءَ کان بيهاري چيو ته هتان بيهي ڏس. اڄ هوليءَ جو ڏينهن
آهي. ٻاهر ماڻهن جا ميڙ لڳا پيا آهن. بس اتان پير پري نه ڪجانءِ. ائين چئي پاڻ
گهر کان ٻاهر نڪري ويو ۽ وڃي هولي ڪيڏڻ وارن سان ستر ۾ ستر ملائي بيٺو. خبر
تڏهن پئي. جو اچانڪ بابا نيپراج. بابا مسرور طرف جهومندو آيو ۽ هڪدم پاڪر
وجهي. گول ڦيريون پارائڻ لڳو. تمام دل کي ڪشش ڪندڙ ۽ من موهيندڙ نظارو
هو. هڪ طرف. راڳ ۽ نعرن جي للڪار هئي. ته ٻئي طرف قسمن قسمن رنگن
جا چٽڪار ۽ قوهار هئا. ناد. منڪ. پگلن باجن جا آواز آپ ڌاري رهيا هئا. وري جي
آس پاس نظر پئي ڪيم ته محبت وارن جا سندر چهرا ۽ سندس چشمن جا چالا
ڏسي دل ۾ گد گد پئي ٿيس. پنهنجي پاڙي جا درويش به ڏٺم جيڪي بابا نيپراج
جي چوڌاري نجي رهيا هئا. ۽ پنهنجي تشيلن نيٺن مان تمام ٺوڙت ۽ نمرتائي سان
ثرت به وجهي رهيا هئا. ڪنهن وقت اچانڪ منهنجي نظر بابا نيپراج جي مک
مبارڪ طرف ٿي. ڇا ڏسان ته بابا نيپراج جي اکين مان لڙڪن جا واه وهي رهيا
هئا. ڪافي دير تائين ان هنڌ دل ڌاريندڙ نظارو لڳو پيو هو. بعد ۾ جڏهن اهو سڄو
ٻئي طرف مڙي هليو ته بابا مسرور به جڳهه ۾ واپس آيو. بابا مسرور جيئن جڳهه ۾
اندر گهڙيو ته سڄي گهر ۾ خوشبوءِ جو هڪار مچي ويو. مون بابا جي طرف ڏسندي
چيو ته ”بابا اهي ماڻهو ته رنگ هڻي رهيا هئا. جيڪي اوهانجي ڪپڙن ۽ جسم تي
به لڳل آهن. باقي ايڏي خوشبوءِ ڇا جي آهي. ان تي بابا هڪ من موهيندڙ مُرڪ
سان هڪو هڪو ٿڪ ڏئي چيو ته اهي درويش هولي جي ڦڙ تي رنگن ۾ قسمن
قسمن خوشبودار عطر ملائي قوهارا پري وسائيندا رهندا آهن. ان دور دوران سال
1947ع ۾ پاڪستان ٺهڻ سبب. ديوان پڳوانداس جي ڪئمٽرن ۽ بسڪوٽن واري
ڪارخاني (جي. بي. منگهارام) جا حصيدار پنهنجا حصا واپس وٺي هندستان

هليا ويا. جنهن سبب ڀڳوانداس جو ڏيوالو نڪري ويو ۽ بلڪل ڪنگال ٿي چڪو هو. ان زماني ۾ ڀڳوانداس تمام نراس ۽ اداس ٿي پيو هو ۽ هندستان لڏي وڃڻ جو پڪو پڪو ڪري چڪو هو. انهن ڏينهن ۾ ڀڳوانداس ڏاڍو پريشان هيو. ان حالت ۾ بابا مسرور وٽ ٿلهي واري جڳهه تي آيو هو. ۽ پنهنجي ڪسمپرسِي جا داستان ٻڌائي، هندستان لڏي وڃڻ جو ارادو به ڏيکاريا. بابا مسرور کيس گهڻائي آٿت ڏنا، پر همراھ هڪ نه ٻڌي. بس پنهنجي لڏي وڃڻ جو رتو لڳايو ويٺو هو. ان سمي مون ڏٺو بابا مسرور جون اکيون ۽ سڄو چهرو جلال ۾ اچي لال ٿي ويو. ان حالت ۾ هڪدم اٿي ڪمري اندر هليو ويو گهڻي دير بعد ڪمري کان ٻاهر اچي، ديوان ڀڳوانداس کي ڪا اهڙي شيءِ هٿ ۾ ڏنائين، جو ديوان ڀڳوانداس چپ چاپ اُٿي هليو ويو.

ان بعد ٻئي ڏينهن بابا مون کي درياءَ جي ڪپ تي وٺي هليو. ان وقت شام جو ويٺو هو. مون ڏٺو ته درياءَ جي ڪپ تي هندو ۽ مسلمان پڙڇ وڇايو چار چار ڇهه ڇهه ماڻهو گڏ ويهي چوپڙ راند کيڏي رهيا هئا. شام جو پهر هو درياءَ جي ڪپ تي هو. جون هيرون گهلي رهيون هيون. اتي اڪثر ماڻهن کي اڇا سفيد ڪپڙا پهريل هئا. بهرحال نظارو دلڪش، دلفريب ۽ من موهيندڙ هو. اُتان موٽڻ بعد مون ڏٺو ته ديوان ڀڳوانداس هڪ ڪاٺ جي صندل تي ويٺو هو سندس اڳيان لوھ جو ٿالھ رکيل هو جنهن ۾ جوٽور جون ٽڪيون ٺاهي رکيون هئائين. اسان جي پهچڻ شرط اُتي بيٺو ۽ چيائين ته هي سودو ٺاهيو اٿم ڪافي خريدار آيا آهن. پر مون انهن سڀني کي موٽائي ڇڏيو آهي. تنهن تي بابا مسرور سائين جيسيتائين ڪجهه جواب ڏئي ته ان کان اڳ پر ٿي پريان بابا نيپيراج جا نعرا ٻڌڻ ۾ آيا، مون ڏٺو ته بابا نيپيراج ماڻهن جي وچ ۾ مستي اندر جهومندو پئي آيو ۽ ايندي ئي لوهي ٿالھ مان هڪ ٽڪي کڻي مک ۾ رکيائين ۽ بابا مسرور طرف منهن ڪري چيائين ته ”ڀڳوان تنهنجي هڪ ٽڪي جو ملهه لک رپيو لک رپيو سوا لک رپيو“ ائين چئي بابا نيپيراج واپس ويو اهڙي طرح ڀڳوانداس جوٽور جي ٽڪين جو ٿالھ ڇڏي بابا مست نيپيراج جي پويان هليو ويو سندس ٽڪين جي ٿالھ مان اُتي بيٺل ماڻهو هڪ هڪ ڪري سڀ ٽڪيون کڻي ٿالھ خالي ڪري هليا ويا. ان ڏينهن بعد بابا سرڪار نيپيراج صاحب جي پلائي سان، سندس پاڳ بخت نئين سر نئون ٿيو ۽ مالا مال ٿي پيو.

هڪ دفعي ديوان ڀڳوانداس کي بابا نبيراج جي شيواڌارين سان ڏٺو هو. جيڪي بابا نبيراج صاحب سان گڏجي مرشد بيدل قدس سره جي ميلي ۾ پهتا هئا. ان وقت ڏينهن جو سَمو هو. بابا مسرور هڪ ڪوٺيءَ اندر ويڙاڳ جي چونڪيءَ ۾ مشغول هو جتي بابا نبيراج وڏيءَ مستيءَ جي عالم ۾ جمهورن وان اندر گهڙي آيو. جيترو وقت ويڙاڳ هليو پئي. اوترو وقت بابا نبيراج وجداني ڪيفيت ۾ جمهوري رهيو هو. ان دوران اڇانڪ قلندري ڌمال جا نغارا ناد ۽ بگل وڄڻ لڳا. ڌمال حضرت مولائي علي مشڪلڳشا جي عَلمَ هيٺان ٿي رهي هئي. ڌمال پوري ٿيڻ بعد درگاه شريف جي اندر دعا لاءِ پهتاسين جتي بابا مسرور پنهنجي دوستن سان گڏ هم آواز ٿي حضرت بيدل قدس سره جي حضور ۾ مناجات چئي رهيا هئا. مون ڏٺو ته بابا نبيراج اڇانڪ اُتر واري دروازي کان هڪدم اندر گهڙي آيو. سندس هٿن ۾ هڪ پيريل گلاس هو جيڪو بابا مسرور طرف وڌايائين ۽ بابا مسرور اهو پورو پيريل گلاس هڪ رگيت يعني هڪ ساهيءَ ۾ پي ويو. پر گلاس واپس ٿيڻ کان اڳ ۾ ئي باب نبيراج درگاه مان ٻاهر نڪري ويو تنهنڪري اهو گلاس بابا مونکي جهلي لاءِ ڏنو ۽ چيائين ته اهو منهن تي نه رکجان.

معمول مطابق بابا مسرور مناجات، ڳائي رهيو هو. ٻاراڻي حرڪت سبب مون ان گلاس کي ڏٺو مونکي ان گلاس مان هڪ پر ڪيف هٻڪار محسوس ٿي. تنهن ڪري هڪدم ان گلاس کي مون وات تي رکي، ڪجهه پيئڻ جي ڪوشش ڪئي. گلاس ته خالي ٿي چڪو هو پر ان مان مونکي ڪجهه لعاب ۽ لغار زبان مٿان ضرور محسوس ٿي هئي. مناجات پوري ٿيڻ بعد سڄو فقراھ، اجتماعي طور ”عشق مبارڪ“ چوندا، اتر واري دروازي مان نڪري ٻاره دريءَ مان ٿيندا، اتر طرف جمهورن ڪنڀئي محبوب جي مندر ۾ پرتام ڪندا ٻاهر نڪتا، جتي بابا نبيراج درگاه طرف رخ ڪيو ڪجهه ڳالهائي رهيو هو جڏهن هندو فقيرن بابا نبيراج کي ڏٺو ته هڪدم ڊڪندا ۽ نعرا هڻندا ”بابا نبيراج ڪي جءُ“ چوندا بابا نبيراج کي گول دائرو ٻڌڻ لڳا ائين ڪندي درگاه جي حد مان نڪري شايد ڪنهن ٻئي طرف راهي ٿيا. ان سال بعد مان چوٿين ڪلاس ۾ پنهنجي چڪو هوس. ان سبب بابا مسرور مونکي شڪارپور ۾ رهڻ جو زور ڀريو. چيائين چوٿون درجو سنڌيءَ ۾ هڪ اهم ڪلاس آهي. ان بعد توکي انگلش اسڪول ۾ داخل ڪرائيندس. ان

شوق ۾ مان شڪارپور ۾ رهڻ لڳو هوس ۽ انگريزي اسڪول ۾ داخلا به ٿي وئي. ان دوران اڃانڪه پڌم ته بابا نبيراج سرڪار رحلت ڪري ويو ۽ بعد ۾ جڏهن بابا شڪارپور آيو ته پنهنجي استعمال واري ڪتاب سرود نامي ۾ بابا نبيراج سائين جي رحلت جي تاريخ به درج ڪيائين ۽ ان بعد سندس جدائي ۾ هي ڪلام به لکيائين.

ويا ٿي سانگ تي سانگي اڏر ڪنياڻل ڪڏهن ايندا
ڪوڏي ڪانگل واڏايون ڏي - ته ڪا دل جاءِ دل ڪي ٿي
سڪان هاريان هنجون جئن لڏ - اچي سي درد ۾ ٿيندا
هجر ۾ حال هيٺو ٿيو - مٿي سڌ سور پيٺو پيو
پرين پروس پڙو ٿيو - سڪان ٿي شل ورتيو ويندا
گل ٿي رنج غم روعاني - لهي هينئڙي جي حيراني
ملي مسرور سان جاني - ڪڏهن هڪوار هڪ ٿيندا

ذڪر ڪيل ڪافي بابا مسرور جي بياض ۾ درج ٿيل نه هئي. پر مونکي بابا نبيراج جي هڪ سڄي عاشق سرگواسي هولا رام پورن شڪارپور جي ناس وڪڻڻ واري کان موصول ٿي هئي جيڪا منهنجي هٿن سان بابا مسرور جي قلمي ڪتاب ۾ لکيل آهي. جيڪا بعد ۾ وري ڪليات مسرور ۾ به شامل ڪئي وئي هئي.

ڊاڪٽر ديال آشا پنهنجي مضمون ۾ بابا نبيراج جي رحلت جي تاريخ 27 جون 1949ع ڄاڻائي آهي. ان بعد بابا نبيراج جي عمر 90 سال لکي آهي جيڪا سندس جنم 1888ع ۽ رحلت 1949ع موجب 90 سال نه پر جملي عمر 61 سال ٿي.

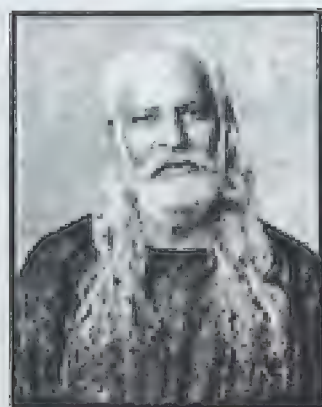
دراصل بابا نبيراج جو جنم 13 آگسٽ 1875ع آهي ۽ رحلت مئي ڄاڻايل 27 جون 1949ع آهي جنهن موجب سندس عمر چوهار 74 سال هئي.

مون بابا نبيراج جي جنم ۽ رحلت جي معلومات واري تصديق، اٺ ٽو سال اڳ منگهارام پٽ سرگواسي ڀڳوانداس کان ڪرائي هئي. جيڪو بابا نبيراج جي ڏيوريءَ لڳ سکر جي سيرو چوڪ واري علائقي ۾ رهندو آهي. جتي سال بسال

بابا نيپيراج مست جو ميلو لڳندو آهي. ۽ ڊاڪٽر ديال آشا جي لکڻ موجب دهلي،
 سان گڏ هندستان جي ٻين هنڌن تي به وڏي ملهائي آهي ڊاڪٽر ديال آشا
 ڪتاب ”سنڌ جا سنڌ“ لکندي تمام وڏي محنت ڪري تمام وڏو ڪارنامو
 سرانجام ڏنو آهي. هن ڪتاب ۾ پاڻ اٽڪل 187 سنڌ جي زندگيءَ ۽ حالات
 متعلق معلومات بخشي اٿس مونکي خود به تجربو آهي ته معلومات ڏيندي ڪٿي نه
 ڪٿي جيڪڏهن ڪا غلطي ٿي ويندي آهي ته اها ليکڪ جي غلطي بنهه نه
 هوندي آهي، بلڪه اهو ڪارنامو بنيادي ڄاڻ موجب ڪرڻ وقت ابتدائي شخصيتن
 کان سرزد ٿي ويندو آهي.

فقير غلام علي مسرور بدوي

فقير غلام علي مسرور جو هن دنيا ۾ اچڻ جو سال 1894ع آهي. جنهن جي شعري ۽ نثري لکڻين جي سبب مؤرخن، اديبن ۽ فيلسوفن پنهنجي خيال موجب ۽ پنهنجي علميت ۽ وسعت آهر، ڪجهه قدر ان لاءِ لکيو آهي جيڪو مواد سنڌي اردو هندي ۽ انگريزي لکڻين ۾ ملي ٿو انهن لکڻ وارن يا ته فقير مسرور جي علمي ادبي ۽ اخلاقي پهلوءَ کي ڏٺو هو، يا سندن فن - موسيقيءَ طرف ڏٺو هو يا ته وري حسب نسب کي ڄاڻي ورتو هو، يا وري دنيا داريءَ جي حساب سان ڏٺو هو. پنهنجي ٻن ۾ ڪجهه ماڻهن وري کيس اقتصادي لحاظ کان سندس مسڪيني کي ڏٺو هو ڪن وري سندس سقمي حالت هوندي به سندس سخا جا ڏس پتا ڏنا آهن. ڪن ته فقط فقير مسرور بابت پڙهي اُن تي ئي ڪفايت شعاري ڪئي آهي.

مون بنده ناچيز به سندس ويجهو رهندي گهڻو ڏٺو هو ان سبب ڪجهه قدر فقير بابا غلام علي مسرور جي سندس فقيرائي حال ڄاڻ بابت ڄاڻ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

بنده راقم جو جنم 1 جولاءِ 1939ع ۾ ٿيو. بابا مسرور جي جنم تاريخ به 1 جولاءِ 1894ع هئي. راقم جي جنم واري سالن جي انگن جو جوڙ 22 آهي اهڙي طرح فقير بابا جي جنم واري سال جي انگن جو جوڙ به 22 ئي آهي. مون کي پنهنجي پڙهي امان ٻڌايو هو ته هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته ملتان شريف جو جيلاني سيد امير علي شاهه اسان وٽ آيل هو - پڙهي امان وڌيڪ ٻڌائيندي اهو پڻ ظاهر ظهور چيو هو ته ”منهنجا پيار (راقم جا چاچا) ساڻينءَ جا مُريد هئا، هن دفعي ”ملتانِي سيد جي آمد وقت، تنهنجي چاچن فقير غلام علي کي چيو ته ”اسان جي مرشد کي تون به مرشد وٺ. جنهن تي مسرور ڪجهه قدر نتايو به هو. جيڪو مامرو بابا

مون سي ڏناماء

مسٽر (رحيم بخش بدوي) سختيءَ سان محسوس ڪندي غلام علي کي هڪ دعا
 رات جو پڙهڻ لاءِ زور ڀريو هو. ان ساڳي رات آڏا غلام علي پنهنجي بستري تان
 غائب هو. اسانکي ٿوري گهڻي ڳڻتي به ٿي هئي. بلڪ سائين بابا جي دلچاءُ ڏيڻ
 سبب وڌيڪ ڳڻتي ڪانه ٿي هئي. ان کان به ڏينهن کن پوءِ اسانجي رهڙيءَ وارن
 مائٽن مان ڪو کيس بخار جي حالت ۾ گهر اندر پهچائي ويو هو. جنهن کان پورا
 ست ڏينهن پوءِ بخار جي بيهوشيءَ مان اڇانڪ اُٿي پنهنجي امڙ کي چيائين ته مٺا
 روٽ ۽ مٺا لولا پڇاءِ قلندر لعل جا ملڻگ آيا آهن. امڙ هڪدم روٽ ۽ لولا پڇائڻ
 شروع ڪيا، جيڪي تيار ڪرڻ بعد گهر جي دَر جي ٻاهران نڪري هر هڪ ايندڙ
 ويندڙ کي ڏئي واپس ٿي ته فقير سائين پنهنجي بستري تان اهڙي ڍنگ سان اُٿيو.
 جيئن ڪو تازو توانو ماڻهو اُٿندو آهي. ۽ هڪدم بازار مان ڪپڙو وٺي، ڪنهن
 درازيءَ کان اهو ڪپڙو جوتي (لنگ) وانگر سڀائي پائي ڇڏيائين، جيڪا خبر
 اسانکي سندس وهنجڻ وقت معلوم ٿي هئي. هن رويي مان اسان اهو اندازو ڪيو
 هو ته بستري تان غائب ٿيڻ واري رات کيس قلندر لعل شهباز، شايد ڪٿي ڪٿي ويو
 هجي. جنهن جي فقيري ۾ لنگ ٻڌو اٿس ڪجهه عرصي بعد اسانجي رهڙي جي
 مائٽن مان وري ساڳيو ماڻهو آيو جيڪو فقير مسرور کي بخار واري حالت ۾ گهر
 ڇڏي ويو هو ان ماڻهو کان اُهي پڇيو ”تون غلام علي کي هٿ وٺي آيو هئين، توکي
 اهو ڪٿي هٿ آيو هو.“ تنهن تي اُن ماڻهو چيو ”منهنجي بابا کيس حضرت
 بيدل بيڪس جي مزارن تان بيهوشيءَ جي حالت ۾ کڻي آيو، جنهن ئي کيس
 سڃاتو هو ته هي ماسٽر رحيم بخش جي گهر جو نينگر آهي. اُن ئي مونکي چيو هو
 ته کيس ريل ۾ ڇاڙهي پنهنجي گهر پهچائي اچ.“ هينئر به بابا مونکي سندس خبر
 چار لاءِ هتي موڪليو آهي. بلڪل اُن وقت سائين بابا رحيم بخش به اچي پهتو
 ۽ مهمان کي ڏسي چيائين ته ”پڪ غلام علي“ اوهانکي مرشد بيدل بيڪس
 جي مزارن ڀرسان هٿ آيو هوندو“ ڀائرن جي وڙهاند سبب مون کيس دعا پڙهڻ لاءِ
 چئي هئي، شڪر الحمد الله مالڪن کيس کڻي پنهنجو ڪيو آهي“ ٻئي صاحب
 وڌيڪ ٻڌايو ته تنهنجن سڀني ڇاچن کي ڪوبه اولاد ڪونه هو ۽ مسرور کي به
 هيڏتي چوتو ٻڌل هوندو هو اهو چوتو (لنگ) اُهي فقير ٻڌندا آهن، جيڪي شادي نه
 ڪندا آهن تنهنجي ٻين ڇاچن کي اولاد نه هجڻ سبب اسان جو بابو (راقم جو
 ڏاڏو) غلام علي کي چونڊو هو ته ”آبا تون شادي ڪر. هن نه هن توکي ڪا اولاد ٿي

پوي تنهنڪري ڪيترائي ڏينهن غلام علي ڪٿي جو ڪٿي ڪيترن ڏينهن جا ڏينهن هليو ويندو هو.

نيڪ روشن هجي ته فقير مسرور بابا کي به پيئڻ هيون، انهن مان ٻيو نمبر پٺيءَ، وڏيءَ پٺيءَ سان مونکي گهڻو وقت مٿي ذڪر ڪيل ڳالهين ۾ دلچسپي وٺڻ سبب هڪ دفعي چئي ڏنو ته مون کي به پنهنجي پيءُ مسرور جون گهڻيون ڳالهيون ياد آهن. ”اڄ ته توکي مان به هڪ قصو ٻڌايان“ ان وقت مون گهڻو نٿائڻ جي ڪوشش به ڪئي هئي پر هن پٺيءَ مونکي چيو ته ”مان توکي هڪ مٺو طوطو به وٺي ڏيندس“ اهو ئي سبب هو جو مان سندس ڳالهه ٻڌڻ لاءِ سندس ويجهو وڃي ويس، جنهن بعد هن مونکي ڏاڍو پيار ڏيندي بابا جو قصو اچو هن طرح ٻڌائڻ شروع ڪيو هو. ”هڪ دفعي اسانجي پيءُ (راقم جي ڏاڏي) غلام علي کي چيو ته ”پٽ! مونکي ته رب پاڪ پنهنجي منشا مطابق اولاد ڏئي، پر پنهنجي اولاد جي اولاد مون نه ڏني آهي، سو منهنجو هڪ چوٽو وٺ، هڪڙو دفعو مون سان مرشد ڪريم حضرت بيدل بادشاه جي بارگاه ۾ هل، جيڪڏهن مرشد توکي امر ڪري ته تون شادي ڪجان، جي نه ته مان توکي وري ڪڏهن به هن معاملي ۾ ڪو به ذڪر نه ڪندس“ ان پٺي اهو به ٻڌايو ته ”اسان پنهنجي پيءُ غلام علي کي چيو ته اسان نياڻيون به مرشد جي درٻار ۾ هلي، ڳارو ڳچيءَ ۾ وجهي، دعا گهرنديون سي توکي خبر آهي ته جڏهن تون شادي ڪندي توکي اولاد ٿيندي ته اسان ڪيڏيون جهومريون وجهنديون سي ۽ سڄيون راتيون سهرا پيون ڳائينديون سي.“ تنهن تي مسرور چيو هو ”بابا هڪ عرض منهنجو به آهي“ تنهن تي بابا چيو هو ”غلام علي جيئن تون چوندين تهين ڪبو. تنهن تي غلام علي چيو ”منهنجي سنگتي فقيرن کي وٺي هلندا، جڏهن اُهي سائين جي حضور ۾ ويراڳ ڪندا ته پوءِ اوهانجي من جي منشا مالڪ مرشد ضرور پوري ڪندو.“ ان پٺي صاحب وڌيڪ ٻڌايو ته ”بابا ان ڳالهه تي راضي ته ٿيو پر خوشي ۾ نٿي ماريو.“ اسان جملي گهر جا ڀاتي جڏهن سائين جي درٻار ۾ پهچي دعا گهري هڪ طرف ٿي وياسي ته گيڙو رڳيل ڪپڙن سان، پيرن ۾ چيريون پايون، يڪتارا ۽ چپڙيون وجهائيندا، موج مستيءَ سان فقير ڳائيندا درگاه ۾ پيهي آيا جڏهن فقيرن ڳائي پس ڪئي ته بابا رحيم بخش دعا ڪرڻ لاءِ هٿ مٿي ڪيا هئا، عيٰ ان وقت ڪجهه رابيل جا گل ۽ ڪجهه گلاب جا

ڳل سندس دعا وارن هٿن ۾ اچي پيا هئا، ان وقت ئي اندران بارگاه مان آواز ٿيو ته
”بابي فقير جوامر مڃي وٺ“

ساڳي دور ۾ مان شڪارپور جي هائيدر اسڪول ۾ پڙهندو هوس. ان
زماني ۾ بابا مسرور سکر آسهي رهيو هو. سندس وڃڻ بعد بچيل ماني کائڻ بدران
تمام مٺي مار کاڌي هيون. ان سبب ئي مان روئندي روئندي گهر جي دروازي ٻاهران
ٺڪتو هوس. بعد ۾ خبر ناهي ته ڪيئن بس جي دروازي تي پهتس ۽ وري ڪهڙي
طرح اُن بس ۾ ويٺل بابا مسرور مونکي پانهن کان چڪي بس ۾ ويهاريو هو. جنهن
متعلق بعضي بعضي منهنجي ان حماقت جي ڳالهه بابا پنهنجي دوستن سان
ڪندو هو. انهيءَ سبب اهو واقعو مونکي پوري طرح ياد ٿي ويو آهي.

جڏهن سکر پهتاسين ته ان وقت فقير مسرور بابا آفيس هليو ويو بعد ۾
سندس هڪ دوست ڪاڪا ڪشنداس سان گڏ مان به وري آفيس ۾ پهتو هوس.
منهنجي پهچڻ بعد، آفيس جي پٽيوالي بابا مسرور کي اچي ٻڌايو ته آفيس جي
ٻاهران هڪ سهڻي عورت هار سينگار ته ڪري آئي آهي، پر جن وانگر لهر به
ڪري رهي آهي. اهو ٻڌڻ شرط بابا مسرور آفيس جي ڪرسي تان اُٿي، ان عورت
کي هڪ چپاٽ هڻي وري اچي پنهنجي ڪرسيءَ تي لڪپڙه جو ڪم ڪرڻ لڳو.
ان وقت چاچا گورداس روهرڙيءَ وارو بابا جي پير ۾ ٻي ڪرسي تي ويٺل هو. تنهن
بابا مسرور کان پڇيو ته ”فقير سائين ڇا ٿيو؟ تنهن تي فقير بابا چيو هو ”اها عورت
جن جي چنبي ۾ جڪڙيل هئي خير جن ته ويچارو هڪ چپاٽ به جهلي نه سگهيو
۽ هن ماڻيءَ کان هميشه پڇي هليو ويو“

جڏهن شام ٿي ته گڏجي درگاه بيدل ”بيڪس“ ڏانهن وياسين، جتي
بارگاه جي اندرئين ڪٽهڙي تي ڪائي جو ڪم هلي رهيو هو. بابا مسرور
پنهنجي ڪوٽ جي ڪيسي مان ڪجهه ميڪا ڪڍي ڪاريگرن کي ڏنا، جنهن بعد
رات جو ويراڳ جي چونڪي ٿي. ان رات ويراڳ هلندي ڪافين ۾ ملڻا سائين،
محبوب ملڙا جا لفظ ڪثرت سان ٻڌڻ ۾ آيا. اُن پارائي سمجهه سبب پنهنجو نالو
سمجهندي مون ڏاڍو مزو پئي ورتو. جنهن دلچسپي سبب مون پوري رات ننڊ نه
ڪئي هئي. ذڪر ڪيل چوڻڪيءَ دوران فقير بابا بعضي بعضي پنهنجو
مرڪنڊڙ جهرو منهنجي طرف پئي ڪيو. اهڙي ڪيفيتن کي بيان ڪرڻ لاءِ
ڪڏهن ڪڏهن لفظ به نه ملندا آهن.

مُرڪڻ سان مقيد - سهڻل ڪيو آهي ساهه ته منهنجو
 اڪيون اٽڪائي دلڙي ڦاسائي - ماڻن سان مزيد
 (طبع آزاد)

ڪجهه ڏينهن ترسڻ بعد واپس شڪارپور موٽي آياسين، پنهنجي گهر
 جي طرف ايندي رستي تي هڪ ماڻهو مليو جيڪو مون اڳ ۾ ڏٺو ڪونه هو. تنهن
 فقير بابا جي ويجهو ايندي نهايت نورت ۽ نياز سان چيو ته: ”فقير سائين، اوهان
 سرڪار بيدل بادشاهه جي روضي تي ڪم ڪرائي رهيا آهيو. ان لاءِ ڪجهه
 روڪڙن ڏوڪڙن جي گهرج پوي ته مونکي ضرور ٻڌائجو.“ ان چوڻ تي بابا مسرور
 کان هلڪو تهڪ به نڪتو هو. جنهن بعد هي بيت چيو هئائين.

گهرڻ هڏهين گهور - مندي ڪيرت ڪيم ڪر
 جنهن پڻ ريجهي راج سا به تند نه چور
 اور اندر پيو اور - ته خاصو خلوص دار ٿيئين
 (سوامي صاحب شڪارپور)

مٿي ذڪر ڪيل بيت ان وقت ته مونکي ياد نه رهيو هو بلڪه ڪجهه
 ان تڪا لفظ ذهن ۾ ضرور هئا. ان سبب ئي وڏي اوستا ۾ سرڪار چينراءِ سوامي جي
 سلوڪن پڙهندي ان بيت کي ڏٺو هوم ته ذڪر ڪيل بيتن جا عڪس ۽ مٿي بيان
 ڪيل ماجرا جا پرتوا پنهنجي پوري تازگي سان ذهن ۾ اچي ويا هئا.

ڏني ڏکيا - ان ڏني راضي ٿيا
 سامي سي ٿيا - جن ڪين ڪنئي پاڻ سان
 (حضرت پٽ ڏني)

بهر حال فقير بابا ان ماڻهوءَ کي ايترو ضرور چيو هو ”جيڪڏهن اوهان
 سڄي دل سان چئو ٿا، ته درگاهه شريف تي هلندڙ ڪم کي ڏسي، ان ۾ هٿ وٺايو
 جنهن تحت گهريل سامان وٺي پهچايو يا ڪم ڪندڙ مسترين کي روز جا پئسا
 ڏيو“ جنهن تي اهو ماڻهو هائو ڪري راضي ٿي ويو.

گهر پهچڻ سان مون بابا کان ان ماڻهو جو نالو پڇيو. تنهن تي جواب ۾
 ٻڌايائين ته ”هي هندو آهي سندس نالو رگھومل آهي. سندس گهر اسانجي گهرن
 جي اتر طرف خانچند جي حويلي ۾ آهي ۽ وڏو هيرن جواهرن جو واپاري آهي“

جن ڏٺو تن کڻيو - ميڙيندڙ مٺا

ڏيندڙ مون ڏٺا - جن جا هند حضور ۾

(لعل لطيف م)

درگاه شريف جي عمارت سازي وارو ڪم بغير تڪميل جي. ان سبب
 آڏورو رهجي ويو هو جو ملڪ آڏواڻ ڪيو ويو هند سنڌ هڪ ٻئي کان الڳ ڪيا
 ويا. هند جو ساڳيو نالو هندستان ئي رهيو بلڪ سنڌ جي مڪمل ايراضي کي
 پاڪستان چيو ويو. جنهن بعد هندو لوڪ هندستان لڏي ويا، جنهن ۾ مخبر ماڻهو
 به هئا. جيڪي درگاه حضرت بيٺل بيڪس جي عمارت سازيءَ واري ڪم ۾
 هڙئون وڙئون پئي ونڊ ڪندا رهندا هئا.

نيڪ روشن هجي ته پاڪستان ٺهڻ کان به ٽي سال اڳ ۾ هڪ دفعي
 ڪاڪا رگھومل بابا مسرور وٽ آيو ۽ اچي چيائين ته سائين مونکي اولاد نه آهي،
 سو دعا ڪريو ته منهنجي من جي شُراد پوي ٿئي. تنهن تي بابا فقير کيس چيو ته
 اوچي ماڙي کڻي ڏاه” ان سبب ڪاڪا رگھومل پنهنجي گهر واري (زال) کي ٻي
 جاءِ ۾ رهائي، پنهنجي بنگلي نماز ماڙي ڏاهرائي هڪڙو گهر ٺهرايو جاءِ جي جڙي
 راس ٿيڻ کانپوءِ به گهر ۾ نه ويا. ”بلڪ بابا مسرور کي اچي چيائون ته ”سائين
 پهريان قرب ڪري هلي گهر ۾ پير پايو ته پوءِ وري اسان به ان گهر ۾ وڃي رهون
 ”تنهن تي فقير بابا کيس چيو ”هولارام ناس واري جي طرفان من مان مير ڪيُ ته
 پوءِ تنهنجي گهر ۾ پير پائبو.“

ياد رهي ته ڪاڪا رگھومل وڏي سرندي پنهنجي واري ماڻهو هو ان جي
 مقابلي ۾ هولارام ناس وارو جيڪو بابا مست نپيراج سکر واري جو سچو شريد هو
 سو فقير ماڻهو هو فقط اميري ۽ فقيريءَ جو سڏو هو جنهن ڪري يارن جو پاڻ ٿورو
 گهڻو سامور هڻندو هو.

ڪاڪا رگھومل بابا مسرور جي اشاري کي سمجهي ورتو هو تنهن
 ڪري هڪدم وڃي ڪاڪا هولارام کي پرچائي وئي آيو جنهن بعد فقير مسرور

بابا پنهنجي پوري سنگت سميت ڳائيندي وڃائيندي سندس گهر هليا. عين انوقت ڪاڪا رگھومل جي زال ڀاڙي ڪٿي آئي، ۽ هڪدم چلڻ ۾ ڪوٺلا ٻاري ڀاڙي پڇائي سڀني فقيرن کي ڪارايا، جنهن بعد هڪ ڀاڙي جو نينگر ڀاڙي ڏوٽري جي ڪٿي آيو، جيڪا هن نينگر کان پئسا ڏئي گهرائي ورتي هئي، بعد ۾ ان مان ڏوٽري جي لسي ٺاهي فقير بابا جي دوستن کي پياريائين. المختصر، ڪاڪا رگھومل وارا جيڪي ٽي سال کن رهيا هئا البت مون کي پورو ياد نه آهي پر کيس ٻه ٽي پٽ ڄاوا هئا.

فقير بابا مسرور شڪارپور جي شهر ۾ دين ڌرم سان لاڳاپو رکندڙ ماڻهن مان، ٻيائي ۽ نفاق کي وڃان رفو ڪرڻ جو وڏي ۾ وڏو ڪم ڪيو. هن ضمن ۾ ساڻس پوري سنڌ ۽ پنجاب جا ماڻهو هم خيال بڻجي پئي رهيا. ذڪر ڪيل مذهبن مان خاص طور هندو ڌرم جا ماڻهو. دين اسلام جا مسلمان ماڻهو. ۽ سيد سڳورا به شامل هئا. جن جا نظريه ظاهري طور مختلف هئا. پر سندن بنيادي اصول، جيڪي وحدانيت ۽ اخلاق جي زمري ۾ اچي ٿي ويا، سي بلڪل يڪسان طور ساڳيا ئي هئا. نيڪ روشن هجي ته جڏهن حقيقي وحدانيت کي، اجتماعي طور ماڻهن سمجهي ورتو ته منجهائن ٻيائي جي ٻاڙاڻپ ختم ٿي وئي. ان سبب منجهن رواداري ۽ محبت پيدا ٿي پئي جنهن ڪري بابا مسرور جا دوست از خود اخلاق جا آئينه دار ٿي پيا. ذڪر ڪيل حلقن ۾ سوين هندو موجود هئا جن مان هولارام پورن ۽ آزاد صوفي خاص الخاص هئا، مسلمانن ۾ آغا غلام نبي صوفي ۽ گلشن صوفي به پيش پيش هئا. سندن ان مهم کي ايڪتا جي نالي به سڏيو ويو هو. هن مهم ۾ فقط وحدانيت ۽ اخلاقيات تي زور ڏنل هو..... مسلمانن جون عيدون هجن يا هندن جا وار هجن، غميون هجن مرتبه هجن، نمازون هجن ستسنگ هجن، يڪسان طور هندو مسلمان هر هنڌ پاڻ ۾ گڏ ڏٺا ويا.

ذڪر ڪيل ايڪتا جو ٺهلاءُ گهڻو ڪري راڳ ويراڳ ذريعي ٿيندو هو جنهن سبب ڪافي صوفي بزرگن جو ڪلام به عام ٿيو جن ۾ حضرت بديل اُتر (متوفي 1939ع) فقير جو ڪلام، حضرت بديل جو ڪلام حضرت سچل سرمست جو ڪلام ساميءَ چينراءِ ۽ دلپت صوفي جو ڪلام خاص طور ڳايو ويندو هو جيڪو اڏو ته شائستگيءَ ۽ سنجيدگيءَ سان ڳايو ويندو هو. جو وڏا وڏا مزاحيه ۽ مست ماڻهو به پنهنجي روش تي ضبط ڪري وٺندا هئا. هي مڪتبِ فڪر تصوف جي نالي سان به سڏيو ويندو هو.

هڪ دفعي جو ذڪر اهي ته بابا مسرور مونڪي پاڻ سان (هزار رپي ۾ هائوڪي 15 پوليس چوڪي جي اتر طرف مسجد جي اولهه ۾) درگاه سيد تقى شاهه عليه رحمت جي طرف وٺي پئي هليو. جتي اربع جي ڏانهن سومهڻيءَ جي نماز بعد راڳ رنگ جي مجلس ٿيندي هئي. درگاه شريف ۾ روضي مبارڪ کان علاوه ٻه وڏو گشادو اڱڻ هوندو هو.

ذڪر ڪيل دور ۾ هڪ دفعي صبح جو بابا سائين هڪ پليٽ ۾ نرم کچڙي وڃي اُن سان گڏ هڪ وٽي ۾ ڏوٽرو وڃي مون کي چيو ته اوطاق واري ٿلهي تي، جت مان ويهي ستار وڃائيندو آهيان، اُتي ڪٿ تي ويٺل ماڻهوءَ کي ڏٺي اُچ ته ڪاٺي. جڏهن مان اها ماني ڪٺي ان ڪٿ تي ويٺل ماڻهوءَ کي ڏيڻ لاءِ سندس ويجهو وٺم، ته هن هڪل ڏئي چيو ”امر ناهي“ هن جون اکيون لال ڳاڙهيون ٿي چڪيون هيون. مون کي ٻپ صفا ويڙهي ويو هو جنهن ڪري مان روئڻ هار ڪو منهن ڪري واپس موٽي آيو هوس. فقير مسرور بابا مونڪي ڏسنديئي سمجھي چڪو هو سو هڪدم اُٿي چيائين ”هل ته هلي ڏسو ته ڪيئن نٿو ڪاٺي“ جڏهن گهر کان ٻاهر نڪتاسين..... مون ڏٺو ته اهو ماڻهو ڪٿ کان هيٺ لهي اُڀو ٿيو بيٺو هو. اهڙي طرح فقير مسرور بابا کان نظر چورائي، منهنجي ننڍي ٻاراڻي قد سبب يوڙي هڪدم ماني وٺي ڪاٺ ۾ لڳي ويو. جنهن بعد مان به گهر اچي ماني ڪاڏي ۽ فقير بابا به نوڪري سبب سکر وڃڻ کان اڳ چئي ويو ته مٺا ٿاڻو واپس ڪٺي گهر پئيءَ کي آڻي ڏجانءِ“ جڏهن مان ماني ڪاٺي وري اهر ڏنل مانيءَ جا ٿاڻو ڪٺن ويس ته اهو درويش خبر ناهي ته ڪاڏي هليو ويو هو جڏهن مان ٿاڻو ڪٺي اچي پئيءَ کي ڏنا ته کيس اهو به ٻڌايم ته ٻاهر ويٺل ماڻهو ٻاهر ته ڪونهي تنهن تي پئي امان چيو هو ته ”تنهنجي پيءُ کي چرين ڦاسائڻ ۾ مزو ايندو آهي. اهو به هڪ چريو هيو. پر تون انهن چرين کان اصل نه ڊڄندو ڪر. پر اهو به دل تي لکي ڇڏ ته انهن سان ڪڏهن به ڪا حرڪت يا ڪيچل اصل نه ڪجانءِ چريا الله سائين کي سڀ کان وڌيڪ پيارا هوندا آهن ۽ الله پاڪ انهن تي ٻين طرفان ڏنل تڪليف نه سهندو آهي“

ساڳي دور ۾ حضرت بيڪس عليه رحمت جي عرس مبارڪ واري موقعي تي، سکر شهر ۽ روهڙي شريف جي هندن بابا سائين کي چيو ته هن دفعي پهريائين ڪيڏي جي جاءِ تي ويراڳ جي چونڪي ڪجي، بعد ۾ راڳ ويراڳ جي سنگ سان سرڪار بيڪس جي بارگاه ۾ هلجي. اها ڳالهه بابا مسرور

کي ڏاڏا پسند آئي ۽ فرمايائين ته "اوهان اصل ۾ منهنجي من جي هنشا مطابق ڳالهه
ڪئي آهي."

اُن ڏينهن محبوب ڪنعيي سائين جي گهر کي ڏاڏو سينگاريو ويو هو.
هڪ ڪمرو ڪنوار جي ڪمري وانگر سجايو هو جتي قسمن قسمن گلن جا هار
ٽنگيل هئا ۽ رنگين پرنڌر فانوس به روشنين جي جهرمر جهلڪار ڪري رهيا هئا.
اهڙي طرح ڪمري جي چئني ديوارن تي خوشبودار تمام نفيس ٿوهاري رکيل هئا.
جن مان رابيل، موتيه ۽ چنبيليءَ جهڙي خوشبودار هلڪي هلڪي ٿوهاري نڪري
رهي هئي. فقيرن جي راڳ واري سَنگ جي اڳواڻي فقير مسرور بابا ۽ سندس ٽي
ساٿي فقير ايسر داس، فقير سانوڻ مل ۽ فقير گوردنداس جيڪو ڳائڻ ۾ به ساٿ
ڏئي رهيو هو ۽ ڍولڪ به وڌي مَوج سان وڄائي رهيو هو.

ان وقت راڳ ۾ مون جيڏو جذب محسوس ڪيو هو. اهڙو راڳ ۾ ڪڏهن
به نه ڏٺو هو. اِن ڌور ڌام تي ڪيترائي هندو مسلمان اچي گڏ ٿيا هئا. جيڪي بران
ويراڳ واري چنڪيءَ ۾ ڳائيندي ساڻ ڏئي رهيا هئا. جيسين ڪا عيد برات ٿي
هجي. ڪا وسوڙيل آس به صواب ٿي هجي. ڪا مولا پاڪ جي خاص رحمت برسي
هجي بهر حال جنهن وقت ڪنعيي جي گهر کان ٻاهر نڪتاسين ته سندس گهر جي
عورتن، پتڪڙن بالڪن ۽ بالڪين کي مڙي ڏنر ته سندن اکيون آليون ۽ لڙڪ
سندن گلن تي ماتم ڪري رهيا هئا. جن کانئن ڪنعيو پئي جدا ٿيو.

جن جي هٿيون ويڙا پرين تن کان پُڇو سڏ سور جي

هلندي هلندي واٽ ۾ هڪ گهر جي ڍڪيءَ تي هڪ چئن پنجن سالن
جو بالڪڙو بيٺل هو شايد! خبر تڏهن پئي جو بابا مسرور ان بالڪ طرف منهن
ڪري هن طرح ڪلام شروع ڪيو.

منڙو ڪيو آستان - چڪن واري چولي

چڪن واري چولي - چيري واري چولي

مون جڏهن ان نينگر جي طرف ڏٺو ته کيس خوبصورت چڪن جي
ڪپڙي جو رنگين گلابي چولو پهريل هو. نينگر ايڏو ته دلڪش، حسين ۽
خوبصورت هو جو مون ائين پئي محسوس ڪيو ته ساڳيو ڪنعيو اهو ئي آهي.

بهر حال ساڳيو ئي ڪلام ٻارگاهه بيڪس تائين مسلسل جاري رهيو. ٻارگاهه
 سجده ريزي بعد ٻاهر اڳڻ ۾ آياسين. چاچا ايسر داس، فقير گوردنداس کي چيو ته
 "اڳ ۾ اهو ڪلام مون فقير جي نه زبان مان ٻڌو آهي نه سندس ڪنهن ڌاڻي ۾ ئي
 ڏٺو آهي. گوردن.....! مون سڀ مصرع ٻڌا ۽ ڳايا. فقير مسرور ان ڪلام جا
 چائيتاليه مصرع چئي ويو آهي" تنهن تي بابا گوردن فرمايو ته: "مسرور تي
 شاعريءَ جي آمد ٿي ويندي آهي ته ساڳيو ئي عالم برپا ٿي ويندو آهي پاڻ نئين
 ڪلام چوندي ائين ئي چاليهه پنجاهه بلڪ سوين مصرع به چئي ويندو آهي
 سندس ڌيان ان وقت سندن انهن جملن طرف هو.

ٿوري دير ۾ اُن ٻالڪ جا مائٽ پڇاڻيندي پڇاڻيندي اچي پُٺتا. ۽ پنهنجي
 نينگر کي واپس وٺي وڃڻ لاءِ زور ڪري رهيا هئا. ٻئي طرف ٻالڪ ضد ۾ پئجي
 ويو ۽ روئي چوڻ لڳو هو "مان چڪن وارو راڳ ٻڌندس، نه نه مان چڪن وارو راڳ
 ٻڌندس" ان تي فقير بابا اُن ٻالڪ جي روئندڙ چهري طرف منهن ڪري ڏڪر
 ڪيل ڪلام وري ڳايو هو. جنهن بعد ٻالڪ پنهنجي مٿن سان گڏجي واپس ويو.
 ياد رهي ته ڏڪر ڪلام جي مصراعن کي مون شروع کان ڳڻڻ شروع ڪيو
 منهنجي ڳڻپ موجود ستيتاليه مصرع هئا. جنهن جي آخر ۾ بابا مسرور جو
 تخلص مسرور شامل هو.

هڪ دفعي هڪ نئين ڪنوار پنهنجي گهوت سان گڏ، مسرور بابا جي
 بيٺڪ تي آئي ۽ اولاد لاءِ دعا طلبي پئي ڪيائين. بابا سائين انهن جي ڳالهه کان
 البت نٿاڻي رهيو هو. بهر حال گهڻي زور ڀرڻ بعد فقير بابا اُن طرف ٺهاريو. جنهن
 بعد چيائين ته پنهنجي ٻانهن واري واچ پاراء، تنهن تي اُن ڪنوار پنهنجي ٻانهن
 مان واچ لاهي، پنهنجي ئي هٿن سان مسرور بابا جي ٻانهن ۾ پارائي. هن ڳالهه تي
 سندس گهوت ٿورو ڪجهه ڪليو به هو ۽ بعد ۾ اُهي ٻئي موڪل وٺي هليا ويا. نيڪ
 روشن هجي ته بابا منهنجي ياداشت موجب اڳ ۾ ڪڏهن به ڪنهن کان اهڙي ڪا
 به شيءِ گهري نه ورتي هئي. سال سوا بعد اُها ڪنوار ٻار سميت اسانجي گهر ۾ آئي.
 اُن وقت بابا سائين اُتي ان آيل ڪنوار کي مٿي تي هٿ رکي پيار ڪيو ۽ سندس
 ساڳي واچ اُن ننڍڙي پٽڪڙي طفل جي ٻانهن ۾ وجهي کيس ڪجهه رپيا خرچي
 ڏئي روانو ڪري ڇڏيو. ڪجهه ڏينهن بعد اُن عورت جو گهوت، هڪ سوني واچ
 کڻي آيو جيڪا هن بابا کي ڏيڻ ٿي چاهي پر بابا واچ وٺڻ کان بلڪل نابري واري

اُتي ڪنهن طرف هلڻ لڳو ته اهو آيل ماڻهو مسرور بابا جي پٺيان وڃي. کيس منٿ ڪندي چوڻ لڳو ته ”سائين ڏيا ڪري هيءَ آندل، واڃ قبول ڪريو نه ته اسان کي ڏاڍو وهم وسوسو پوندو“ بهرحال، گهڻي دير بعد فقير بابا ڪانئس اُها واڃ ورتي ۽ مونکي سنڌ ڪري چيائين ته ”وٽ هيءَ واڃ تون پاءُ“ ذڪر ڪيل بابا سائين جي ظاهري زندگي تائين مون وٽ ئي رهي هئي. بعد ۾ اُها آڏا وڏي مونڪان وٺي ڇڏي هئي.

ساڳئي دور ۾ اسانجي محلي ٻاهران سڪپل روڊ ۽ دادوئي روڊ جي اوڀر طرف هڪ وڏي ڪتابن جي لئبرري هوندي هئي، جتي هندو پڙهيل، ماڻهو اسان ننڍن ٻارن کي قسمن قسمن رانديون ڪرائيندا هئا ۽ انهن جا مقابلا به ڪرائيندا هئا، ڪجهه ننڍيون ننڍيون شيون کائڻ لاءِ به ڏيندا هئا، ڪجهه انعام به ڏيندا هئا ته وري ڪجهه ڪتاب پڙهڻ لاءِ به ڏيندا هئا. اهي ڪتاب وڏي ۽ پندرهن، ويهن صفحن تي مشتمل دلچسپ وندرائيندڙ ۽ معلوماتي ڪتاب ئي هوندا هئا، جيڪي اسان بنا دير گهر ۾ پڙهي وٺندا هئاسون. اهڙي طرح ٻئي ڏينهن مليل ڪتاب واپس ڪري پيو ڪتاب پڙهڻ لاءِ وٺي ويندا هئاسين.

هڪ ڏينهن ان ذڪر ڪيل لئبرري جي اندرئين هال ۾ گلر غاليجي ته وڇايل هئا، پر هٿن آڇيون آڇيون منهيون ڇاڏريون به وڌل هيون، جن مان اندران گلر غاليجن جا رنگين نقش وٽر وٽنڊر ۽ دلڪش پٽي لڳا، پتين تي پاسن کان خوشبودار اگريتيون به ٻاريون ويون هيون. اهورنگ ڏسي مان گهر اچي بابا مسرور سائين کي ماجرا ٻڌائي، تنهن تي مسرور بابا چيو ته ”هاڻو مٺو! ... اجهو مان به سنڀريو آهيان. هڪ ته اڄ اوهان جي لئبرري ۾ شڪارپور جي درويشن شاعر سوامي صاحب جي ورس آهي بهرحال جنهن وقت بابا ۽ مان اُتي پهتاسين، ته ڪافي ماڻهو اڳ ۾ ئي پهچي چڪا هئا. هر ڪنهن ماڻهوءَ کي سنهي ڪپڙي جو چولو ۽ هيٺ تي اچي ڌوئي پاتل هئي.

ان دور ۾ لائوڊ اسپيڪر ڪونه هئا. ائين ئي هڪڙو چڻو اڳيان آيو، ۽ اچي پليڪار ڪيائين، اهڙي طرح ساڳيو ئي ماڻهو ڪنهن نه ڪنهن ماڻهوءَ جو نالو وٺي رهيو هو جنهن بعد نالي ڳڏل ماڻهو سامهون پئي آيو ۽ تقرير جو سلسلو شروع ٿيو. ان ورس ۾ مون ڏٺو ته تقرير پوري ڪرڻ بعد تقرير ڪندڙ ڪجهه منٽ صبر ڪري اُتي ئي بيٺي پئي رهيو ان لمحي دوران اُن مقرر کان جيڪڏهن

ڪو ماڻهو سوال پڇي پيو ته هو ڇا خلوڪ ۽ پوري اعتماد سان سوال ڪندڙ نٿو
جواب ڏيڻ واري واپس اچي پنهنجي جاءِ تي ويٺو. ان سلسلي تحت جڏهن بابا
مسرور جو وارو آيو ته پاڻ شروع ۾ هڪ بيت پڙهيائين بعد ۾ ان جي سمجهاڻي ۽
ڏنائين. ان تقرير بعد بابا سائينءَ کان تمام گهڻا سوال ڪيا ويا. پاڻ هر هڪ واري
سوال جو جواب فقط ٽن چئن لفظن ۾ پئي ڏنائين. جڏهن اهو مرحلو پورو ٿيو ته
ڪجهه ماڻهن يڪ آواز ٿي چيو ”مسرور سائين ڪو سلوڪ ٻڌاءِ پوءِ واپس ٽڙو“
عين انوقت هڪ ماڻهو پتڪي سان اچانڪ اچي منهنجي ڀرسان ويٺو هو. بابا
مسرور جي جڏهن ان شخص تي نظر پئي ته سڌ ڪري چيائينس ته ”سائين سينڌا
خان آچو اچي ستار ته وڃايو جنهن تي اهو ستار نواز سينڌو خان اُٿي کڙو ٿيو ۽
ستار کڻي بابا جي طرف ويو ۽ به ٽي ماڻهو ٻيا به سندس پٺيان ان طرف ويا. هڪ
کي هٿ ۾ دف هيو ۽ ٻن چئن کي ٻانهن ۾ به ٽي لوها ڪنگڻ پيل هئا. ۽ هٿن ۾ هڪ
ڏنڊي نما ٿلهو رول هيو شروع ۾ ستار وڃي بعد ۾ ستار جي رڌم تي ڏنڊي جي ضرب
سان لوهي ڪنگڻ مان لٽي تار جو آواز وڳو. انهن سازن جي ترنگ تي بابا مسرور
سائين سوامي جا سلوڪ ڳائڻ شروع ڪيا. هر هڪ سلوڪ جي پوري ٿيڻ تي گُر
(آڏائي وارو ماترو) ڏنو پئي ويو عين انوقت ويٺل ماڻهو يڪ آواز ٿي نرم ڌيمي آلاپ
تحت ”هري اوم“ جي للڪار ڪري رهيا هئا. ورسي پوري ٿيڻ بعد ماڻهه جا مٿا
لڏون تقسيم به ڪيا ويا هئا

راڻو جو جنم ۽ فقير پاڪ مسرور سائين جي لاڏاڻي درميان فقط چوڏهن
ورهين جو عرصو رهيو. جنهن ۾ مون ڏٺو ته پاڻ گهريلو ڪم ڪار ۾ به وڏو جوابدار
فرد هو. سندس نشست برخواست گهڻن ماڻهن کان نياري هوندي هئي. ساڻس گڏ
رهندڙ ڀاتي به درمياني طور ڪفايت شعار هئا. اسان کي ڪجهه وٺي ڏيڻ لاءِ بازار
ساڻ وٺي هلندو هو. فقط ان خيال سان ته هر ڪو پنهنجي من پسند شئي (بوٽ
ڪپڙا وغيره) پاڻ وٺي. جنهن تي وڏي پقي اعتراض ڪندي چوندي هئي ”غلام
علي ايڏو لشڪر ٻارن جو پاڻ سان چوڻو وٺي وڃين. هنن کي ڇڏ...! تون پاڻ بازار
مان انهن لاءِ جيڪي وٺيئي سو وٺي اچ“ تنهن تي فقير بابا چوندو هوس
”جيڪڏهن ڪنهن جو سامان ننڍو وڏو رهجي ويو ته وري بازار وڃڻو به پوندو ۽ ان
ٻار کي وٺي سندس ماپ تي ئي ڪجهه وڻڻو پوندو.“ المختصر، عيد جي ڏينهن پڻ
کي عيدگاه ڏانهن عيد نماز لاءِ وٺي هلندو هو جنهن بعد وڏڙن ۽ رشتيدارن جي

مقبرن طرف وٺي هلندو هو. ان طرح موٽي، مائن مٿن ۽ نياڻين وغيره سان ملندو
کلندو ڳالهائيندو گهر واپس وٺي ايندو هو.

بابا سائين گهر ۾ ڪنهن به وقت، ڪنهن جي به غلطي سبب ڪنهن کي
ڪجهه نه چوندو هو پر پاڻ اُتي ان غلطيءَ کي صحي ڪري وٺندو هو. جنهن جو
احساس سڀ ڪنهن کي شدت سان ٿيندو هو. ۽ سڀ ڪو محتاط ٿي ويندو هو.
مسرور بابا جا گهر اندر طبعي اطوار تمام بلند ۽ دلچسپ هوندا هئا، هر ڪو پاڻي
سائس عشق ڪندو هو. پاڻ جيئن پوڙهائپ کي ويجهو ٿيڻ لڳا ته سندس روحاني
دلڪش رنگت من موهڻي ٿيندي پئي وئي. جنهن جو خاص سبب اهو به هو جو پاڻ
دائمي طور پنهنجي مرشد حضرت بيدل جي تصور ۾ رهندو هو. پاڻ فرمائيندو
هو ته مرشد ڪريم کي دل جي اکين ۾ ويهارجي. اهڙي طرح ظاهري طور به ساڳئي
ئي تصور کي قائم رکندو هو. اهوئي سبب هو جو هر ڪو چوندو هو ته ”فقير مسرور
سائين اسان جي طرف هر وقت مرڪنڊڙ چاهي سان ڏسندو هو. ان کان سواءِ بيحد
محبت سان ملندو هو. حضرت عطا الله شاه جهوڪ ڏئي، ۽ حضرت عبدالحميد
درازي گاديسر صاحبن ٻڌايو ته ”فقير مسرور اسانجي طرف هر وقت عاشقانه نظر
وجهي ڏسندو هو ۽ ملڻ جو طور طريقي به سندس ساڳيو ئي هوندو هو.“ نيڪ روشن
ته بابا مسرور جي ان رهڻي ۽ روش سبب به هن بنده عاجز کي ذڪر ڪيل بزرگن
جو پيار ۽ هدايت نصيب ٿي هئي.

جلو تنهنجو آچي ٿو جاني نظر ۾ جت ڪٺ
هر شاخ گل ۾ شامل برگ و شجر ۾ جت ڪٺ
جاڙي پيو واجهايان - نازڪ ٿئين نمايان
تارن سڀن ۾ تابان - شمس و قمر ۾ جت ڪٺ

سال 1949ع ۾، مون چار درجا سنڌي پاس ڪيا هئا. جنهن بعد بابا
مسرور مون کي گورنمينٽ هاءِ اسڪول شڪارپور ۾ داخلا وٺي ڏيڻ لاءِ هليو هو.
جتي عبدالحميد شاه موسوي رهڙي شريف وارو هيڊماسٽر هو. ان ساڳي
اسڪول ۾ ادا رحيم بخش عرف ڪوٽل به ڇهون انگريزي پڙهندو هو. ان دور ۾
انگريزي ستين درجي کي ميٽرڪ چيو ويندو هو. نيڪ روشن هجي ته ميٽرڪ
پاس ڪرڻ بعد سٺي وچولي درجي جي نوڪري ملي ويندي هئي..... ساڳئي دور ۾

منهنجي ذهن تي ڪو عجيب قسم جو غلبو به رهندو هو. جنهن سبب ڪجهه قدر ويسارو به رهندو هو. تنهن هوندي به جنهن معاملي ۾ رنج رهندو هو اهو واقعو مڪمل طور ياد رهندو آيو. سال 1949 - 1950ع گذارڻ بعد، ان اسڪول ۾ فري شپ رد ڪري فل في جي گهر ڪئي وئي. ٻڌايو ويو ته اوهانجي فري شپ هيڊماسٽر موسوي صاحب رد ڪئي آهي. اها خبر جڏهن بابا مسرور کي پئي ته پاڻ وڏي اميد ڪئي. هيڊماسٽر صاحب جي آفيس ۾ وئي هليو جتي موسوي صاحب تمام هيبتناڪ چهرو ٺاهي، بابا سائينءَ کي چيو ته: فقير اوهانجي چوڪرن جي فري شپ مٿان علامه داؤد پوٽي رد ڪئي آهي ”فقير مسرور بابا واقعي ئي انوثت هڪ عملدار اڳيان فقيري حالت ۾ محسوس ٿيو هو. بهرحال اسين نراس ٿي واپس آياسين. هن مامي سبب ادا وڏو رحيم بخش پڙهڻ کان نابري واري گهر ۾ ويهي رهيو. پر سڀني ڀاتين جي سمجهائڻ تي وري اسڪول ۾ اچڻ لڳو هو جنهن سان گڏوگڏ اسڪول ۾ مان به اچي پڙهندو هوس. ۽ اها به آس هوندي هئي ته ادا وڏو پس هڪ سال بعد ميٽرڪ پاس ڪري وٺندو جنهن بعد کيس نوڪري به ملندي اهڙي طرح گهر جي خرچ ۾ بابا سائين مان هٿ وٺيائيندو. پر افسوس جو ادا وڏي کي ڇهين ڪلاس جي امتحاني نتيجي ۾ مجموعي پيپرن ۾ فقط ٻڙي مارڪ ڏئي وئي پر مان موسوي صاحب جي نظر چُڪ سبب پهرين انگريزيءَ مان پاس ٿي پئي درجي ۾ پهتس..... ادا رحيم بخش اڳ ۾ ئي اسڪول کان بيزار ٿي چڪو هو سو وري ٻڙي مارڪ ملڻ سبب، پڙهڻ کان صفا ترڪ ٿي ويو جنهن سبب ڪري بابا سائين ادا وڏي جي مستقبل کان بلڪل ئي نااميد رهجي ويو.

مٿي ذڪر ڪيل مامي ۾ اسان ۽ اسانجي بابا تي، سڳورا عملدار، فقط حضرت بيدل عليه رحمت جي ملفوظات کي فقير بابا کان حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا هئا جيڪي بعد ۾ اسانجي مائٽن ۽ استادن جي توصل سان ڪڍائي ڊبائي رکيا به ويا هئا. بابا مسرور ٻڌائيندو هو ته ”مون فقط علامه داؤد پوٽي کي ايترو چيو هو ته هي ڇاڻيٽاليه ڪتاب جيڪي مون رياضت ڪندي سنڌي ۾ ترجمو به ڪيا آهن سي مان اوهانکي پنهنجي ذاتي معاوضي عيوض هرگز نه ڏيندس. درگاهه مرشدنا بيدل بيڪس جي رهيل ڪمن کي مڪمل ڪرائڻ جي حالت ۾ اوهان صاحبن کي ڏئي ڇڏيندس“ جيڪا ڳالهه، ڳالهه مان ڳالهوڙي ٿي. جنهن ڪري اسان جي هڪ طرف تعليم متاثر ٿي پئي طرف اسانجي اسڪولي في پڙڻ جي

سبب کان. بابا مسرور وقت بوقت خانگي نوکريون به ڪندو رهندو هو ٽئين پاسي سندس پوري زندگيءَ جو پورهيو (ملفوظات جا چاٽيتاليهه جلد) به.....!

جنهن جي به گهر ڪجي ٿي سان اڪثر نه ٿي ملي
 هيهاٽ فڪر ان ۾ ڪا ڀر نه ٿي ملي
 فيءَ جي نه ٿي معافي - ان لاءِ سفارشيءَ جي
 مورت ڪا مهر واري - چاتر نه ٿي ملي
 (فقير مسرور رحا)

هڪ ڳالهه معذرت وٺندي ضرور ڪندس ته، فقير بابا مسرور جي سموري پورهئي مان سنڌي سرائڪي ڪلام کي به مروڙي فقير بابا جي جمع ڪيل پوتر پٿرن جا پيرا ڏاهل جي حتي المقدور ڪوشش ڪئي وئي. دير آيد درست آيد جي مصداق هڪ ضخيم جلد، جنهن ۾ اٽڪل ٽيويهه تصنيفون آهن، جيڪي حضرت قادر بخش بيدل عليه رحمت، جون فقير مسرور بابا الڳ سان لکندو هو جي مونکي پورن پنجاه کن سالن بعد مليو جيڪو مون دفتر حضرت بيدل يادگار ڪاميٽي کي پڌرو ڪرڻ لاءِ سويو آهي ها ته سائين موسوي صاحب جي شايع ٿيل ڪتاب ۾ جيڪي بيجا تبديليون ڪيون ويون هيون، سي مون پنهنجي محسن محترم اختر درگاهي صاحب کي نه فقط فقير مسرور جي گڏ ڪيل مواد، بلڪ حضرت بيڪس رحمت عليه جي هٿ اکر لکيل بياض مان به ڏيکاري چڪو آهيان جن جو تفصيل ايندڙ ڪنهن مضمون ۾ صداقتن سان پيش ڪيو ويندو. فقير مسرور بابا هڪ دفعي حضرت سخي خواجه عبدالحق درازي اول جي عرس مبارڪ تي هليو هو. ان عرس ۾ درگاهه واري غسل ۽ سينگار دروان شيخ محمد بخش المعروف ڪوچي فقير بابا مسرور کي حضرت سچل سرمست جو واسطو ڏيندي چيو ته ”منهنجو خانگي زمينداريءَ وارو ڌنڌو ڏيکاريو آهي، صدقي سچل جي هلي سنڀال“ جنهن جي جواب ۾ فقير بابا چيو ته: ”فقراھ جي ڪم اچڻ کان وڌيڪَ دنيا جو ٻيو ڪو به ڪم نه آهي.“ ”ان زمري ۾ فقير بابا، سائين ڪوچي فقير جو ڏسيل ڪم صدق دل سان ڪندو رهيو. ياد رهي ته ذڪر ڪيل دور ۾ ڪوچي صاحب تمام گهڻي شاعري ڪئي هئي، ان ڏس ۾ به بابا مسرور سائين سندس همت افزائي ڪندو رهندو هو نيڪ روشن هجي ته فقير ڪوچي صاحب

جي اها مجموعي شاعري خيرپور جي شاهه لطيف يونيورسٽي واري سچل چيڙهي اداري مان شايع ٿي چڪي آهي.

فقير بابا مسرور ٻڌائيندو هو ته ”هر جمعي رات ڪوچهي صاحب پنهنجي پياري مرشد سخي قبول محمد بادشاهه جي تصوير، هڪ سهڻي پينگهي ۾ رکي، پينگهو لوڏيندو رهندو هو جنهن دوران فقراھ جي راڳ واري چونڪي به جاري رهندي هئي. ان زڪر ڪيل ويراهه جي چونڪيءَ متعلق ڪوچهي صاحب جو مونکي تمام وڌيڪَ تاڪيد ٿيل هو جنهن ڪري ڪنهن به حالت ۾ پهچي ويندو هوس.“

سال به گذرڻ بعد هڪ جمعي رات چونڪيءَ بعد بابا مسرور ڪوچهي صاحب کي چيو ته محبوب سائين هاڻي موڪلائي آهي.....! ڪوچهي صاحب عام معمول واري موڪلائي تصور ڪندي چيو ته ”پلي، پر آويلو وقت آهي، شايد هن وقت اوهانکي سواري نه ملي تنهنڪري هن ڪار ۾ وڃو“ جنهن بعد فقير مسرور بابا ڪار ۾ چڙهي، حيدرآباد شهر مان مٺائي وغيره خريد ڪري ٿنڀو آدم واري جڳهه تي آيو جيڪا هڪ هنڌن جي مڙهي جي مٿان ڪوئي تي هئي، جتان پنهنجي ضرورت جو سامان کڻي ڪار ذريعي ڳوٺ شهڪ مريءَ پهتي جتي ڪوچهي صاحب جون زرعي زمينون هيون. ان آڏي رات جي بيگاهه وقت سڀني هارين نارين کي گهرائي، حيدرآباد مان خريد ڪيل مٺائي انهن کي کارائي بعد ۾ چيائين ته ”دوستو بس هاڻي آخري موڪلائي آهي“ پر قرب ڪري مونکي روهڙيءَ ۾ مرشد جي قدمن ۾ دفن ڪجو“ ائين چئي معمول موجب جيئن هيٺ وڃايل پنهنجي بستري تي آرام سان سمهي پيو اهڙي طرح بنا چرپر جي سندس روح جسم کان الڳ ٿي ويو جنهن جو ڪوچهي صاحب کي اطلاع ڏنو ويو جنهن تي ڪوچهي صاحب بنا دير پهچي ويو. سندس آچر وقت کيس بابا مسرور جي آخري وصيت جي آگاهي ڏني وئي، جنهن تحت فقير پاڪ جي جسد کي درگاهه حضرت بيدل پيڪس طرف پهچايو ويو. پر ان وقت جي متولي گادي سران تدفين کان صاف انڪار ڪيو جنهن بعد فقير بابا کي شڪارپور ۾ آبائي قبرستان ۾ جاءِ ڏني وئي. اهو ڏهاڙو نائين ذوالحج 1372 هجري حج جو ڏينهن هو ۽ ڏينهن تي عيد الضحيٰ هئي. مسرور بابا جي جسد کي مقام طرف کڻي وڃڻ وقت

مون کي سخت مار ملي ۽ روزي گلشن ۽ فراشن جي سنڀال ڪرڻ لاءِ پٺيان ويهاريو ويو هو.

هڪ ڏکي ٻيو ڏکيري - ٽيون هلي ڪين سگهي

پرين آءِ آهي - پرين آءِ نه پڄڻي

(حضرت بيدل رح)

تدفين جي ٻئي ڏينهن، عيد هئي. جنهن ڪري هر عمر دوست، پاڙي جا ننڍا وڏا مطلب ته پورو شهر خوشين ۾ مست مڱهن هو پر مون لاءِ.....!

عيد الضحيٰ جي چئون - تونءِ خوشي مون لاءِ حشر

مل ته ماندايون لهن - نه ته سوليءَ سرانجام آه

(حضرت سچل رح)

فقير مسرور بابا جي وصال، سال 1953ع بعد، جڏهن سندس دوستن مان ملڻ ٿيندو هو ته ڏکي دل کي وڏو قرار نصيب ٿيندو هو، جنهن جو خاص سبب اهو هو جو فقير بابا متعلق پياريون ڳالهيون ڪندا هئا ۽ سندس ڪارنامن بابت ڄاڻ ڏيندا هئا، جن مان ڪجهه چند دوستن جي حوالي سان کي قدر معلومات ڏيڻ جي به ڪوشش ڪئي اٿم.

فقير مسرور بابا جي وصال بعد پڙهائي دوران 1955ع ۾ فائينل جو امتحان پاس ڪري سنڌي ماستريءَ جي نوڪري ڪيم، جيڪا 1956ع ۾ ختم ڪئي وئي، بعد ۾ ڌڪا ٿاڀا کائي 1958ع ڌاري ساڳي ماستري پڪي طرح حاصل ڪري ورتم. جنهن ذريعي رڳو ٻه بچائي، انهن صوفين فقيرن جي ملاقات لاءِ ويندو هوس، جيڪي بابا مسرور جي زندگي دوران ڏٺا هئا. يا وري بعد ۾ سندن ملاقات نصيب ٿي هئي. اهي ملاقاتيون 1958ع کان شروع ٿيون هيون.

ذڪر ڪيل دور ۾ پهرين ملاقات فقير شائق سائين عمراڻيءَ (متوفي 1977ع) سان ٿي. جنهن جو اصل نالو چاڪر خان هو پر فقراڻه ۾ شائق نالي سڏيو ويندو هو. ملاقات دوران فقير شائق سائين ٻڌايو ته ”مان پورا پنجٽيهه سال شهر شڪارپور ۾ ديوانگي جي حالت ۾ ڦرندو وٽندو هوس. پر فقير مسرور سائين جڏهن به ڏسي وٺندو هو ته مون کي پنهنجي اوطاق تي وٺي ايندو هو جتي وهنجائي آڇا ڪپڙا پارائي منهنجي ديوانگيءَ جي داستانن کي وڏي همدرديءَ سان ٻڌندو هو.

شاید سندس ان همدردی سبب هن وقت کجه قدر سمجه موجود آهي. ورنه
مرشد ته مڪمل ديوانو بنائي رکيو هو.

هڪ ڏينهن پاڻ فقير مسرور بابا جو هڪ واقعو اچو هن طرح بيان
ڪيو هُئائين: "فقير مسرور جنهن دور ۾ تهپدار هو موسم هئي سياري جي، تن
ڏينهن سندس هڪ خط پهتو هو جنهن ۾ پنهنجي حالت کجه علالت واري بيان
ڪئي هُئائين. ان سبب اسان کي به ضرور وڃڻو پيو هو سفر ڪندي ڪندي درياءَ
جي ڪناري تي رات ٿي چُڪي هئي. چؤطرف ظاهري طور انڌيرو چانيل هو.
اونده ۽ ٿڌ سبب اسان درياءَ جي ڀر وارن وٽن جون کجه ڪاٺيون گڏ ڪري
ٻاريون هيون جنهن سبب اونده ۽ ٿڌ ۾ کجه قدر گمي ٿي هئي. کجه
سو جهري سبب درياءَ جي ڪناري تي کجه ٻيڙيون بيٺل نظر آيون. انهن ٻيڙين
جي ملاحن کي درياءَ ٽپائڻ لاءِ چيو سين، پر انهن اهو چئي پنهنجي پير اُستاد
ته سياري جي ڪاري اوندا هي رات ۾ ٻيڙين هلائڻ کان، اسان کي پنهنجي پير اُستاد
جي سخت منع ڪيل آهي. فقير پاڪ غمدل سائين ۽ وڌيڪ ٻڌايو ته "ٻيڙين وارن
جو جواب ٻڌي اسان ٻاريل مڇ تي ويهي ڪافي ڪلام چوڻ شروع ڪيو. فقرا
جي مٿي بلند آواز ٻڌڻ سبب درياءَ جي ٻئي طرف جا ڪشتيبان ٻيڙيون
ڪاهيندا اچي هن ڀر پهتا جيڪي ٻئي ڪناري پنهنجي ماڳن تي زور ڀري وئي
هليا. جتي انهن ملاحن جا منهن ٺهيل هئا، جڏهن اسان ڏڪر ڪيل ملاحن جي
هڪ منهن ۾ وڃڻ لاءِ گهڙيا سي ته اچانڪ فقير مسرور صاحب سامهون ڏٺوسي. بس
جڻ من جا گلي مطلب پورا ٿي ويا هئا. دلبر يا مسرور کي فقرا سنگت مان چيو ته
فقير اسان سان ڦٽند ڪيو آهي. جڏهن فقير مسرور اهو جملو ٻڌو ته چيائين "ان ڦٽند
مون کي دوست دلبند ملايا آهن، مون لاءِ اچو ڪو هڪ هڪ دم عيد ۽ شادمانو آهي.
ان خوشيءَ ۾ جيڪي اوهان چوندا مون کي به چشم آهي. ان تي هڪ فقير چيو هو
تراهو فيصلو سرڪار قلندر شاهه سائين ڪندو. تنهن تي مسرور صاحب چيو هو
ته "ايتري ڳالهه جو فيصلو سو به سرڪار شهنشاهه قلندر شاهه بابا تي، نه هرگز نه!
جنهن ڳالهه تي مون (غمدل) چيو ته: "فقير مسرور ان جي عيوض اسان سان هلي
پورو مهينو ڳوٺ نبي شاهه وڳڻ ۾ سرڪار قلندر شاهه جي حضور ۾ گڏ رهندو."
جيڪو فقير مسرور به خوشي سان قبول ڪندي ٻئي ڏينهن گڏجي سرڪار جي
حضور ۾ آيو هو فقير مسرور سان بيشمار فقير پيار محبت ڪندا هئا تنهن ڪري

سندس جي اچڻ جو ٻڌي ڪافي هندو ۽ مسلمان فقير اچي گڏ ٿيا هئا. جيڪي اتي پهچي هڪ ٻئي سان ملڻ بعد هڪ هنڌ ويهي پاڻ ۾ پنهنجي مشاهدي ۽ منزلت جا حال اوري رهيا هئا. جيڪي اسان مسرور فقير جي بلڪل ويجهو وينا هئا ذڪر ڪيل، فقراھ جي رهاڻ دوران فقير مسرور اچانڪ چيو ته ”يار صيڏيون وڌيون ڳالهيون ٿا ڪريو. اچو ته هڪ ننڍڙي لڪ چپ راند ٿا ڪيون... مان ظاهر ۾ وڃي لڪان ٿو. اوهان مونکي به ظاهر ۾ ڳولهي وٺو. جيڪڏهن اوهان باطن جي طرف کان آيا ته مان نه هيجيندس. ائين چئي مسرور صاحب اُتي هليو ويو. فقير غمدل سائين وڌيڪ ٻڌايو ته ٿوري دير مس گذري ته هادي مالڪ قلندر شاهه سرڪار ڪجهه قدر تنبيهه ڪندي فرمايو ته ”فقير جو اوهانکي لڪ چپ جي تازي هٿي ويو آهي، اُن کي به ته ڳولهي لهڻ وارو ڪم ڪري ڏيکاريو.“

ان دڙڪي داپ سبب فقير مسرور جي ڳالهه آس پاس شروع ڪئي سو ٻيو ٻرو ڪونه پيو. تنهن ڪري شڪارپور ۽ سندس ٻين ٿاڪن تان ڀڄا ڪئي سو ٻيو پتو نٿو ڏاردا هن پریشانيءَ دوران هڪ مست الست اچي پهتو جنهن چيو ته ”منصور چڪ ڳوٺ ۾ نٿو پيو آهي“ فقير غمدل ٻڌايو ته فقير مسرور جو مستان ديوانه صحي طور نالو وٺي نه سگهندا هئا. جنهن ڪري کيس منصور ئي چوندا هئا. بهرحال مست جو اشارو وٺي مان ۽ ڪجهه ٻيا فقير گهوڙن تي سوار ٿي چڪ ڳوٺ مان ڳولها ڪندا اچي حضرت انباهه شريف پهتاسين. جتي به مسرور فقير جو پتو نه پيو. جنهن ڪري صرف هڪ رات رهي وري صبح جو گهڙا سنجي نڪتاسين، صبح جو پهر هو سج آهستي آهستي زمين تي پنهنجي روشني پکيڙي رهيو هو هلندي هلندي رستي ۾ هڪ منظر آيو جتان مچرن جي ميڙ مان سندن ٻرن ي سج جي روشنيءَ پوڻ آهي چمڪي رهيا هئا جن جا ترورا اکين تي پيا ٿي جڏهن اُن طرف غور سان ڏٺوسين ته انهن مچرن جو ميڙ هڪ انسان جي جسم تي پوش وانگر ڇهٽيل نظر آين عین انوقت ساڳيو مست اچي وارد ٿيو جنهن مٿي ۽ منهن واري حصي تان مچرن کي هٿن سان پري ڪري چيو ”اڃوا هو آتو اوهان جو منصور“ بابا غمدل سائين ٻڌايو ته واقعي ئي مسرور کي گهري ننڊ هئي، جنهن کي اسان جي آوازن تي جاڳ ٿي، اسان به وري کيس گهوڙي تي پيلو ويهاري سڌو سائين قلندر شاهه سرڪار جي حضور ۾ نبي شاهه وڳڻ ڳوٺ وٺي آياسين هن حڪايت ٻڌائڻ بعد غمدل سائين (متوفي 1972ع) جنهن جو اصل نالو عبدالخالق هو مونکي

چيائين ته "ڪجهه شعر ڪلام به چوندو آهين".....! مون عرض ڪيو ته هاڻو سائين ڪڏهن ڪڏهن لڙهو ايندو آهي. جنهن تي پاڻ مرڪيو به هو ۽ مونکي پيشانيءَ تي چُمي ڏيندي فرمايائين ته "اوهان کي مسرور بابا طرفان ڳائڻ جو شعر چوڻ جو ونڊ مليل آهي. سو ان تي ڪڏهن به بندش نه وجهجانءِ، هيءَ قدرتي راز هوندو آهي جنهن جي روڪڻ سان ادارڪ مشاهدي ۽ وصال جون تاڪيون بند ٿي وينديون آهن. ها ته ڪنهن وقت پنهنجي نفساني خواهش جيڪا ذڪر کان غفلت سبب اُڀرندي آهي ان تحت به ڪجهه منظوم جملا ذهن تي قبضو ڪري وٺندا آهن. پر جيڪڏهن توحيد يعني هيڪڙائي جو تصور غالب رهندو ته هي سڀ خيال خام خطرا ۽ وسوسا زفوتي ويندا.

نيڪ روشن هجي ته فقير غلام علي مسرور ابتدا ۾ ئي پنهنجي والد سگوري رحيم بخش بدوي صاحب جي زير نظر، سنڌي فارسي، اردو انگريزي عربي وغيره ۾ سٺي مهارت حاصل ڪري چڪو هو. پاڻ ته روز جي نشست برخواست ۾ سرائڪي ۽ بلوچي ٻولين کي به خوب ڄاڻيندو هو. ان کان علاوه هندو دوستن، ۽ هندو يا گرمکي ڪتابن جي مطالعي سبب هندي پاشائن تي به عبور رکندو هو. جڏهن فقير مسرور بابا مٿي ذڪر ڪيل ٻولين ۾ طبع آزمائي ڪندي ظاهري طور ڪجهه قدر مشهور ٿيو ته روهڙيءَ جي سندس هڪ همعصر پنهنجي پسند جي شاعر کي هفت زبان شاعر ظاهر ڪندي نشر و اشاعت جو ڪم به شروع ڪري ڏنو هو. حالانڪ سندس پسند جو شاعر چئن ٻولين تي ئي عبور رکي چڪو هو. پر ذڪر ڪيل شاعر جي تخليقاتي پرواز کي هن وقت تائين ڪو به عام يا خاص شاعر چڱي نه سگهيو آهي فقير مسرور سائين ڇهن ٻولين، سنڌي، سرائڪي، فارسي، اردو هندو ۽ انگريزي زبان ۾ لکندي پاڻ موکي ڇڏيو آهي. پاڻ پنهنجي دور جو پڙهيل ڳڙهيل ماڻهو هو ۽ ساڳئي وقت جي پڙهيل ۽ علمدار شاعرن ۾ ان ڪري به منفرد هو. جو ان دور جو شاعرن ۽ فيلسوفن تصوف جي باب تي ايترو ڪم نه ڪيو هو. جيڏو فقير بابا مسرور ڪم ڪيو آهي.

فقير مسرور سرڪار شاعريءَ ۾ اڪثر گهربل تقاضائون ڪافي حد تائين پوريون ڪيون آهن. پاڻ پنهنجي شاعريءَ ۾ قافيي رديف جي پنختگي، عروضي توازن، چند ۽ موسيقيءَ جي بندشن جي به خوب پابندي رکي آهي.

شعري گهاڙڻن ۾، ڪافي، بيت، غزل، نثريه، رياضي سان گڏوگڏ، مثنوي، سندس، مختصر، مثلث ۽ طويل بحر تي به خوب طبعي جولانيون ڏيکاريون آهن. فقير مسرور سرڪار جي لکڻين ۾ دينداري، لا مذهبيت، اخلاقيات، حب الوطني يا قوم پرستي کان وڌيڪ تصوف جو تجلو نمايان طور موجود آهي. سندس لکڻين ۾ استعاره، ڪنايه، تضييوتون ۽ ضرب المثل وڏي عمدگيءَ سان ڏنيون ويون آهن.

سال 1961ع دوران لاڙڪاڻي ۾ تربيت، سانگي رهندي، پنهنجي هڪ پياري رشتيدار قلندر بخش بدويءَ سان ملاقات ٿي، جنهن به فقير مسرور بابا لاءِ پنهنجي ذهن ۾ ڏاڍيون عمديون ۽ وڏي راز واريون ياداشتون محفوظ ڪري رکيون هيون. سائين قلندر بخش بدوي عروضي غزل ۽ آزاد شاعريءَ تي تمام گهڻو عبور رکندڙ هو. پاڻ وڏو محبتي ۽ عشاق ماڻهو هو. هي مائٽ مٿو به ابتدائي تعليم جي سلسلي ۾ ميان رحيم بخش بدوي ۽ بابا مسرور جي نگهداشت تحت شڪارپور ۾ اسانجي گهر ۾ رهندو هو. پاڻ جڏهن جوانيءَ جي اُوستا کي رسيو ته لاڙڪاڻي وڃي رهيو جتي سندس زمينداري ۽ ٻيو ڪاروبار هوندو هو. ميان قلندر بخش بدوي بابا مسرور جو قريبي رشتيدار هو جنهن سبب کيس ماما ڪري سڏيندو هو. اُن تربيتي دور ۾ ميان قلندر بخش بدوي سان تمام ٿوريون ملاقاتون نصيب ٿيون پر معلومات نقطئه نظر کان تمام ڀرپور ڪچهريون ٿيون هيون. هڪ روح رهاڻ دوران ٻڌايائين ته ”فقير ماما غلام علي مسرور پنهنجي دور جو هڪ مشهور عالم اديب ۽ شاعر هو. پاڻ بزم مشاعره لاڙڪاڻي جو سرگرم رڪن هو. ذڪر ڪيل بزم - مشاعره جي سڀ ڪنهن ڪانفرنس ۽ مشاعري ۾ پوري پابندي سان حصو وٺندو رهندو هو. پاڻ پنهنجو نظم اڪثر طور ترنم ۾ آدا ڪندو هو. بعضي بعضي يڪتارو ۽ ستار جو ساز به استعمال ڪندو هو. ذڪر ڪيل سازن جي ميلاپ سبب سندس پيش ڪيل شاعري ٻين شاعرن جي پيٽ ۾ زياده داد حاصل ڪري وٺندي هئي.“

هڪ دفعي بزم شاعرن لاڙڪاڻي جي گڏجاڻيءَ ۾ هڪ انگريز آفيسر به اچي ويٺو هو جنهن ويهي ويهي چيو ته (Any Poem in English) ڪا انگريزي ۾ شعر ٻڌايو. تنهن تي فقير ماما سائين انگريزي ۾ (Die before you may die) شاعري ٻڌائي، جنهن سبب اهو انگريز آفيسر ڏاڍو متاثر ٿيو هو. اهڙي طرح

پنهنجي ٿيلهي مان ڪيميرا ڪڍي ماما مسرور جو فوٽو به ٺاهيو هُئائين. ان ڪچهري دوران ميان قلندر بخش بدوي ڪرسيءَ تان اُٿي ڪتابن جي ڪبت مان اهو فوٽو مونکي ڏنو جيڪو مون گليات مسرور جي اشاعت سبب پنهنجي ننڍي پيءُ کي ڏنو هو. (ماشاءالله).

ميان قلندر بخش بدوي مزيد بيان ڪندي ٻڌايو ته ”حالانڪه ماما مسرور فقير تمام ٺهڻو نياز نوڙت وارو ماڻهو هو پر پنهنجي ذات ۾ تمام وڏو عظيم ۽ مدبر انسان هو هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته بزم شاعره جي رڪن شاعر حضرات تي طرحي مشاعري جو شوق تمام گهڻو طاري رهڻ لڳو هو جنهن تحت ڊاڪٽر اقبال جي غزل جي ڪنهن سٺ جو منظوم ترجمو ڪري طرح مصرع جوڙي بزم جي شاعرن کان اُن ئي طرح مصرع تحت شعر ٻڌو ويندو هو. هن ضمن ۾ هڪ لڱا. ڊاڪٽر اقبال جي هڪ مصرع جي ترجمي تي طرح ڪجهه هن طرح مقرر ڪئي وئي هُئي ”خدا بندي کان خود پڇندو سندن آخر رضا چاهي“ ماما مسرور ان مصرع تي فقط اعتراض نه بلڪه هڪ طنزيه ٽهڪ هڻي ڪليو به هو..... ان بعد ڊاڪٽر ابراهيم خليل صاحب ۽ ڪجهه ٻين شاعرن. ڪانفرنس دوران ذڪر ڪيل طرح مصرع کي وڌيڪ اهميت ڏيندي چيو هو ”ته ڊاڪٽر اقبال جي غزل جو هي شاهه بيت آهي. جنهن مان طرح مصرع جوڙي وئي آهي. تنهن تي ماما مسرور چيو هو ته ”پلا آخر اهو شاهه بيت آهي ڪهڙو؟ تنهن تي عبدالفتاح عبد صاحب فرمايو ته ”خودي ڪو ڪر بلند اتنا ڪي هر تقدير سي پهلي، خدا بندي سي خود پوچي بتا تيري رضا ڪيا هي“ ان شعر چوڻ وقت عبد صاحب آواز کي گرجدار بنايو هو المختصر، مٿي ذڪر ڪيل اعتراض جي مد نظر ماما مسرور کان شروع ۾ ئي غزل پڙهايو ويو هو هن دفعي ماما مسرور جي غزل پڙهڻ جي نوعيت عام طرح کان منفرد پئي محسوس ٿي. پاڻ غزل پڙهندي اهميت پري فقري کي ورجائي ورجائي سمجهائڻ وارو اندازُ جاري رکيو هُئائين. سندس غزل سنڌي ٻولي ۾ تمام جاذب ۽ غور طلب هو. جڏهن پاڻ غزل جي ابتدا ڪيائين. ته پهريائين غزل جي گره چيائين جيڪا اڃا هن طرح هُئي.

ڏسڻ ٿو ڪجهه تون دنيا ۾ ته ڪي توکان سوا ڇا هي
اگر ناهي ته ڇا ناهي - اگر آهي ته ڇا آهي

ذڪر ڪيل ستن جي پوري ٿيڻ کان اڳ ئي وه وه جي ورڪا شروع ٿي
ويئي پر جڏهن ماما مسرور وڌيڪ مصراعون پڙهندي هن شاهه بيت کي ادا ڪيو
ته ائين پئي محسوس ٿيو ته اسان مان ڪو به ماڻهو وجود پنهنجي ۾ پنهنجو وجود نه
آهي.

خودي ماري رهي بيخود - وڏو ٿي خود خدا کان وڃ
خدا پي جئن چوي منهنجا خدا تنهنجي رضا ڇا هي؟

ماما مسرور فقير جي غزل پوري ٿيڻ شرط جناب محمود خادم جيڪو
بزم مشاعره جو باني هو تنهن هڪدم اُٿي ماما مسرور فقير جي پيشانيءَ تي چُمي
ڏئي فرمايو ته ”اڄ کانپوءِ ڊاڪٽر اقبال صاحب جي شاعريءَ تي نه ڪا طرح مصرع
جوڙي ويندي نه ڪو شعر گهڙيو ۽ نه وري سندس تقليد ڪبي. اسان جي سنڌ جي
تصوف جو دائرو ڪانئس الڳ ۽ منفرد آهي. ياد رکندا ته پاءُ مسرور جي مصرع
”خدا پي جئن چوي منهنجا خدا تنهنجي رضا ڇا هي“ اهڙي ته وحدت جي وادي ۾
وٺي وڃي بيهاريو آهي، جتي هر شو خدا ئي خدا آهي. سچ ته ان ذڪر ڪيل واديءَ
۾ ڊاڪٽر اقبال واري بيان ڪيل بندي جي ڪا به گنجائش نه آهي..... ان بعد باقي
رهيل پروگرام بغير ڪيفيت جي پڄاڻي ڪي رسيو هو.

سُني اُرني اپني سي گهي اپني ڪولن تراني
سامع ڪليم مثن هُون - جواب وسوال ايڪ
(حضرت بيدل[ؒ])

فقير مسرور بابا، مرشدنا حضرت قادر بخش بيدل جي محبتي مشرب جو
طالب ۽ سندس ئي مڪتب فڪر جو شاعر ۽ منصف هو. ياد رهي ته مٿي ذڪر
ڪيل مصرع ۾ حضرت بيدل[ؒ] فرمائي ٿو ته اُرني (ديدار ڪراڻي) لن تراني (ڏسي نه
سگهندين) اهي ٻئي آواز مون پاڻ منجهان ئي ٻڌا آهن. ٻڌڻ ۽ چوڻ وارو مان پاڻ

هيان منهنجي مقام ۽ حال ۾ جواب ۽ سوال هڪ آهن، جتي روييت ڪارفرما آهي اُتي عبادت جي ڪا به گنجائش نه آهي. خدا ۽ بندو ڪنهن به حالت ۾ يڪجاء نه ٿا رهي سگهن.

خودي ۽ خدا - ڪين مائيندا من ۾

هن ترارن جاء - ناهي هڪ ميان ۾

(حضرت لعل لطيف)

فقير مسرور سائين انگريزن جي دور جو ماڻهو هو. جنهن دور ۾ اسلامي قدرن ۽ اخلاقيات تي بيروني روشني اثر انداز ٿي رهيون هيون. پاڻ ان ڳالهه کي سختيءَ سان محسوس ڪندي سنڌ جي نوجوانن لاءِ هڪ منظوم ڪتاب جوڙيائين جيڪو مسرور عرف هيرن جوهار نالي سان ڪاليجن ۾ لازمي طور پڙهايو ويندو هو. ان کان علاوه هير رانجهو متعلق شاعري جو صغير داستان به تصنيف ڪيائين. جيڪو سنڌي زبان ۾ هڪ عظيم ۽ منفرد ڪتاب آهي. اهڙي طرح تصوف پسند ماڻهن لاءِ نفس کشي، خودي ۽ حسد جي ترڪ طرف اشارا ڪندي نثري ڪتاب، من جي مستي، سلطاني سهاڳ ۽ دشمن نالي ڪتاب لکيائين - انهن کان علاوه هندو دوستن لاءِ سندن ئي پاشا ۾ پراڻا جوڙيائين جيڪا مدح ستگرو يعني سائين جي سوکڙي نالي مشهور ٿي. ذڪر ڪيل ڪتابچو ڪيترن هندو درويشن جي جيب ۾ موجود رهندو هو جيڪي ڪنهن دربار يا ڌرمي آشرم ۾ وڃڻ وقت پابنديءَ سان پڙهندا هئا.

فقير غلام علي مسرور ۾ سڀ اُهي خصوصيون موجود هيون، جيڪي هڪ صوفي ۽ سالڪ ۾ هئڻ گهرجن. هي درويش پنهنجي مرشد حضرت قادر بخش بيدل عليه رحمت جو ديوانو پروانو عاشق ۽ دل گهريو فقير هو جيڪڏهن مسرور بابا جي عشق کي سمجهڻو هجي ته سندس لکتن کي تصوف جي نگاهه ۽ خيال سان ڏسبو ته ڪابه الجھن ۽ مونجهارو باقي نه بچندو. مون ڪوشش ڪري فقير بابا جي فقيري حال نام تي ڇند ٺُفرا لکڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. حقيقت ۾ فقراھ جو حال نامو تصوف جي شائقن لاءِ مشعل راھ ثابت ٿيندو آهي. فقير

مسرور بابا جو راڳ ويراڳ سان حد کان وڌيڪَ عشق هو. سندس ان مصروفيت کي ڏسي اسلام پسند اديب ۽ ليکڪ هٿس جرح ڪندا هئا. جنهن ڳالهه کي فقير بابا اهميت نه ڏيندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن ائين فرمائيندو هو ته ملامت هن صاف ڪرڻ جو هڪ سيقل آهي. ان هوندي به موسيقيءَ جي حق ۾ هڪ ڪتاب ”راڳ جي شرعي حيثيت“ به تصنيف ڪيائين جيڪو ڪريم بخش خالد، ڊائريڪٽر انفرميشن جي شوق سبب ”پيغام“ سرڪاري ماهياني رسالي ۾ به شايع ٿي چڪو آهي. نيڪ روشن هجي ته ذڪر ڪيل ڪتاب جو ڪوبه معاوضو ورتل نه آهي؛ (ماشاء الله). عرض ته مون ڪوشش ڪندي فقير بابا جي پيار جي پالوٽ جو حق ادا ڪرڻ لاءِ سندس واسطي هي سڀ ڪجهه لکيو آهي.

جان ديدي دي هوئي - اُسي ڪي ٿي

حق يه هئي ڪي حق ادا نه هوئا

(مرزا غالب)

حضرت انور علي شاه جھانپوري

صوفي لا ڪوفي - ڪير پائين ڪير
منجهيئي منجهه وڙهي - پڌر نه آهيس پير
جنهين ساڻس وير - ٿئي تهين جو واهرو
(حضرت لعل لطيف)

مون پنهنجي ننڍي اوستا ۾ ئي مٿي ذڪر ڪيل حال وارا ڪافي درويش ڏٺا. جن جي زيارت بابا مسرور جي طفيلي نصيب ٿيندي رهندي هئي. ڇاڪاڻ ته ان قسم جا سرمست وقت بوقت بابا بابا مسرور جي ڪچهريءَ ۾ ايندا ويندا هئا. انهن سرمست درويشن مان حضرت سر دارانو علي شاه جھانپوري واري جون به ڪافي يادگيريون دل ۽ دماغ تي نقش ٿيل آهن. جن مان ڪجهه هتي بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم.

اسان جي پاڙي جي ٻاهران دادواڻي روڊ آهي، جتي هڪ هندو وڪيل مرليڌر صاحب جي هڪ وڏي ايراضي تي مشتمل هڪ زبردست ٺهيل عمارت اڃان تائين موجود آهي. جنهن ۾ هڪ اسپتال، هڪ اسڪول، هڪ مندر ۽ هڪ زاندين جو تفريحي مرڪز به ٺهيل هو. هن عمارت جي مندر واري حصي ۾ وقت بوقت صوفي درويش ۽ سادو سنت اچي رهندا هئا. چيو وڃي ٿو ته ان مندر ۾ سنت ڪنور رام به پنهنجي پڳتن ۽ جاجڪن سان گڏ اچي ڪيرٿن ۽ پڳت ڪندو هو. سائين شهنشاهه انور علي شاه اڪثر شڪارپور ۾ اچي ان ساڳي مندر ۾ رهندو هو. ساڻس هر وقت ويراڳي ۽ رياضت وارا درويش گڏ ايندا رهندا هئا. جيڪي اڪثر طور گيڙو نارنگي ۽ هيڊين پوشاڪن ۾ ملبوس هوندا هئا. .... مان به

1944ع کان 1948ع تائين ذڪر ڪيل عمارت جي اسڪول واري حصي ۾ پڙهندو هوس. ان سبب ايندي ويندي به سندن زيارت نصيب ٿيندي رهندي هئي. ليڪ روشن هجي ته درويشن جي آمد سبب هن عمارت ۾ اٽئي پهر راڳ ويراڳ جاري رهندو هو. سرڪار انور علي شاهه کان علاوه ٻيا به ڪيترائي درويش ان عمارت ۾ رهندا هئا. پر سائين انور علي شاهه سرڪار کي ان ڪري به سڃاڻي وٺندو هوس. ڇاڪاڻ ته پاڻ پنهنجي آمد رفت وقت ايندي ويندي بابا مسرور سان ملاقات ڪرڻ ضرور ايندو هو. فقير بابا مسرور رحه اهڙن درويشن صفت شخص لاءِ هڪ خوبصورت اوطاق به سڃاڻي ۽ سينگاري رکي هئي. جنهن جي ديوارن ۾ وڏن آئينن سان جڙيل ڪٻت لڳل هوندا هئا. جن ۾ درويشن جا شايع ٿيل ڪتاب قلمي شاهڪار رکيل هوندا هئا. درن ۽ درين ۾ رنگين شيشا لڳل هوندا هئا. جن مان ٻاهران ايندڙ روشنين سبب اوطاق ۾ اندر ڪافي رنگين جهر مر ٺهليل هوندي هئي. هڪ دفعي جو ذڪر ڪجهه هن طرح آهي ته سرڪار انور علي شاهه شڪارپور مان واپسيءَ وقت، بابا مسرور کان ٽڪڙ ۾ موڪلائڻ پئي چاهيو. ان وقت بابا بابا مسرور مون راقم جي دائمي بيماريءَ جي شفا لاءِ هڪ تعويذ جي گهر ڪئي. پر سرڪار پاڻ ان وقت جي کاڌي مان بچيل، حصو منهنجي ڪارائڻ لاءِ ڏيندي فرمايو ته ”اهو نينگر جڏهن بلوغت کي رسندو تڏهن ازخود ٿيڪ ٿي پوندو“ ٿيو به ائين جيئن سرڪار فرمايو ذڪر ڪيل علالت کان بلوغت جي سن بعد ئي ازخود شفا ملي وئي هيم.

سال 1947ع ۾ ملڪ جو ورهاڱو ٿيو. هندو وڪيل مرليدتر جي لڏي هندستان وڃڻ سبب ذڪر ڪيل عمارت جو فقط اسڪول وارو حصو. اسڪول هئڻ سبب ئي محفوظ رهيو. باقي سموري عمارت سرڪاري آفيسرن ۽ خانگي ماڻهن جي تحويل ۾ اچي وئي.

ذڪر ڪيل عمارت جو هڪ حصو سرڪاري انجنيئر محترم غلام محمد پنجابيءَ جي قبضي ۾ هو سرڪار انور علي شاهه ان دور ۾ آمد وقت، ان انجنيئر واري جڳهه ۾ رهندو هو. هي انجنيئر صاحب سرڪار انور علي شاهه جو معتقد رهيو هو..... انجنيئر غلام محمد جو پٽ غلام اڪبر مون سان گڏ پڙهندو هو تنهن جي دوستيءَ سبب به سرڪار انور علي شاهه جي ويجهڙائي نصيب ٿيندي رهندي هئي.

فقير بابا مسرور جي وصال کانپوءِ به 1955ع تائين ڪافي بزرگن جون رھائيون نصيب ٿيون هيون ان دور ۾ سائين انور علي شاھ شڪارپور ۾ ته ايندو هو. بلڪ اسان جي پاڙي ۾ فقير بابا مسرور جي عدم موجودگي سبب وري ڪڏهن نه آيو... وقتي طور شڪارپور جي صدر محلي ۾ پنهنجي محبت وارن وٽ ايندو هو جتي استاد عبدالرزاق شاھ راڳيءَ جو گھر هوندو هو سرڪار انور عليشاھ سندس راڳ وڌي شوق سان ٻڌندو هو ان وقت مان به خبر پوڻ شرط اتي وڃي زيارت ڪندو هوس. ان دور ۾ جيڪڏهن استاد عبدالرزاق شاھ ڪٿي ٻاهر ويل هوندو هو ته سرڪار انور علي شاھ شڪارپور ۾ پنهنجي ترسندو هو.

ذڪر ڪيل سال 1955ع کان مان سنڌي ماستريءَ سان لاڳاپيل هوس ڊيوٽي قائم بعد فقير بابا مسرور جي اوطاق ۾ راڳ روپ اندر گذرندو هو.

سال 1957، 1958ع ڌاري مان شڪارپور شهر جي ٻاهران چنو شريف ڳوٺ ۾ ماستري ڪندو هوس جتي ماما کان بچاءُ جي ويڪسينيشن لاءِ شهر خانواھ ضلع خيرپور جو هڪ ويڪسينيٽر ويڪسينيشن لاءِ مقرر ٿي آيو هو سندس ڪم پوري ٿيڻ بعد تعارف دوران ان ويڪسينيٽر ٻڌايو ته منهنجو نالو محمد عثمان آهي. مان ٿوري گھڻي شاعري به ڪندو آهيان. پر مان خاص طور سيد انور علي شاھ جهانپوري واري جو طالب مريد آهيان.... اهو احوال ٻڌڻ شرط منهنجي اکين ۾ سرڪار انور علي شاھ بادشاھ جي صورت ٿري آئي. سچ ته ان وقت مون محسوس ڪيو ته منهنجي وجود ۾ هڪ ٻيو به روح سمائجي ويو آهي.... اهڙي طرح ويڪسينيٽر محمد عثمان سان ميل ميلاب به وڌندو رهيو. هڪ دفعي ٻڌايائين ته چوڏهين رجب تي مرشد سرڪار جيڪب آباد لڳ ڳوٺ عمرائي پور ۾ اچي ٿو.... نيڪ روشن هجي ته ان ڳوٺ ۾ سرڪار انور علي شاھ جو هڪ سرمست طالب چاڪر خان المعروف شائق فقير عمرائي رهندو هو. جيڪو بابا مسرور جي وصال کان به اڳ شڪارپور ۾ اسان وٽ ايندڙ هو. مطلب ته محمد عثمان جي صلاح سان جيڪب آباد لڳ عمرائي پور ۾ اچي پهتاسين، جتي اسان کان اڳ فقير عبدالخالق غمدل، سيد غلام صوفي ۽ سيد غلام مرتضيٰ شاھ، سرڪار صاحبڏنو شاھ وستي ڌڻيءَ جا فائق، فرزند ٻهجي چڪا هئا جتي اول ۾ رقص ڌمال ٿي. بعد ۾ ننگر نياز ٿيو ۽ پوءِ پوري رات راڳ ويراڳ هليو هو. پورو ياد نه آهي ته اهو ميلو ٿي ڏينهن هليو يا چار ڏينهن، مطلب ته هن مڪان تي لا مڪان

وارا آثار پئي معلوم ٿيا. جتي ايڏي ته محويت هئي، جو ڏينهن ڏهاڙي ۽ تاريخ وغيره جي ڄڻ ته ڪل ئي رڻو ٿي چڪي هجي.

نه ڏينهن ڏٺم نه رات چڻي نه شمس قمر شهاب عجب
نه سرد گرم نه ريت مٽي - نه جاڳ رهي نه خاب عجب
(فقير مسرور^۳)

ان پيري سرڪار انور علي شاهه سان ملڻ وقت، مان دل جهلي نه سگهيو هوس..... منهنجي ڪجهه قدر واپس ٿيڻ سبب، سرڪار انور علي شاهه، مونکي بروقت ئي ڪوئي ورتو، ۽ ايڏو پيار ڪيائين جو مان ڪجهه جي پوئي وانگر ملائم ٿي چڪو هوس. ان دوران منهنجي کاڌيءَ کي هٿ مبارڪ سان مٿي ڪري مرڪنڊڙ جهري سان موٽڪان پڇيائين ته ”فقير مسرور جو هڪ فرزند بيمار رهندو هو اهو ڪهڙو آهي؟“..... مون عرض ڪيو ته ”سائين عمر جا چوڏهن ورهيه ته مان بيمار رهيو هوس“..... تنهن بعد سرڪار انور علي شاهه، پنهنجي منظور نظر منگهن سرڪار کي چيو ته ”منهنجي سفري ٿيلهي مان بسڪوٽ ڪڍي هن محبوبڙي کي ڪاراءِ..... هيءُ جڏهن بيمار هو تڏهن به هن کي شڪارپور ۾ دعوت ڪرائي هئي. اهڙي طرح منگهن سائين مونکي ٿيلهي مان بسڪوٽن جو دٻو ئي ڪڍي ڏنو، ۽ ڀرسان ويٺل فقير شائق سائينءَ مونکي چانهه جو پيالو پري ڏنو ۽ مان کائڻ ۾ مگهن هوس، ته سرڪار انور علي شاهه منهنجي طرف رخ مبارڪ ڪندي فرمايو ته ”فقير مسرور سائين ظاهري وصال بعد روهڙيءَ ۾ پنهنجي مرشد سرڪار بيدل بادشاهه جي حضور ۾ دائم موجود رهندو آهي، سو اوهان به شهنشاهه بيدل جو در نه ڇڏجو“ سرڪار جي ان آگاهي بعد ڪجهه قدر اشارو ڪيل ماجرًا مطابق گهڻو ڪجهه ڏسڻ ۾ آيو هو.

هن ميل ميلاپ سبب، سرڪار انور علي شاهه جي جيڪب آباد واري فقراھ سان لڳ لاڳاپو وڌيو ان دور ۾ جيڪب آباد جو هڪ هندو فقير جنهن جو نالو نارائڻ داس هو مالڪ انور علي شاهه کيس ناريل به سڏيندو هو. ان مونتي زور رکيو ته ”مون وٽ جيڪب آباد آڇ، جتان ريل گاڏي تي جهانپوري هلي مرشد پاڪ سان ملاقات ڪنداسين.“..... پهر حال ان سلسلي تحت ئي جيڪب آباد

وڃي پهتو هوس جتي نارائڻ فقير سان ملڻ بعد، جهانپور شريف وڃڻ لاءِ جيڪب آباد جي اسٽيشن تي پهچڻ وقت ريل گاڏي پليٽ فارم ڇڏي چڪي هئي. اهو ڏسي نارائڻ رڙ ڪندي چيو ”انور سرڪار ريل کي بيهار“..... ريل بيهجي وئي..... اسان ٻئي ريل طرف ڊوڙندي وڃي هڪ گاڏي ۾ چڙهياسين. پر ريل جي گاڏي ۾ ويهڻ لاءِ ڪا وٽي به بچيل ڪانه هئي، ۽ گاڏي به اسپيد ۾ هلي رهي هئي..... اچانڪ نارائڻ ويٺل ماڻهن کي چيو ته ”هن سيد بادشاهه کي گهٽ ۾ گهٽ ته ويهڻ جي جاءِ ڏيو“ گاڏي ۾ ويٺل به ٽي ماڻهو پري ٿي ويا. جنهن سبب ڪافي خالي جڳهه ڏسڻ ۾ آئي. جتي نارائڻ پاڻ به ويٺو ۽ مون کي به ڪٿي ويهاريائين سفر خير سان پورو ڪري سرحد اسٽيشن تي لهي. باقي پنڌڙو پيرين پيادل ڪري سرڪار انور علي شاهه جي ڪچهري ۾ پهچي قدمبوسي ڪري ويٺاسين هن ته نارائڻ، سائين کي چيو ته ”سرڪار جيڪب آباد اسٽيشن تان ريل ڇڏي چڪي هئي، اوهان کي سڏ ڪيو سي ته ريل بيهجي وئي.“

مرشد جنهاندا ڪامل هووي طالب خطا نه ڪاوي

لڪ ڪوهان تي طالب هووي. هٿ تي آڻ بچاوي

نارائڻ جي ان احوال تي، بادشاهه انور گهٽ فرمايو ته ”ناريل منهنجي پٺيان پهراڻ مٿي ڪري ڏس.....! جڏهن نارائڻ سرڪار جو پهراڻ مٿي ڪيو ۽ سندس ڪلهن ۽ پٺيءَ تي ريل گاڏيءَ جي مشين جي ٺهڻ واري لوهي جهنگلي جا نشان ۽ زخمر ڏٺا ته سندس دانهن ٽڪري وئي ان وقت مون پنهنجي دل ۾ چيو ته ”ان ٿورڙي ڳالهه تي مرشد کي تڪليف نه ڏيڻ گهرجي ها.“

”پاڻ ڪنهن به گاڏيءَ ۾ به اچي سگهياسين.“..... منهنجي ان سوچ دوران سرڪار منهنجي منهن طرف پئي ٺهاريو..... اهو ڏسندي نارائڻ، سائين کي چيو ته ”هن درويش ريل جي گاڏي ۾ سيد سڏايو آهي. تنهن تي سرڪار فرمايو ته ”ناريل هڪ - رت پٽ جي اولاد هوندي آهي ۽ هڪ وري دم خيال ۽ توجهه جي اولاد هوندي آهي.“..... ”محبت وارا دم خيال ۽ توجهه جو اولاد ٿيندو آهي هي درويش به اسان جي آڏوان اولاد مثل آهي. جيڪڏهن هن مون کي سيد ڪري سمجهي ٿو ته ان درويش تي اعتراض چوڻو ڪرين..... پر ياد رکجان ته پاڻ وڏائڻ ۽ دوشي رکڻ سان فقير ٿي نه سگهيو آهي“

انور عین هويا اثباتي - هر جي منصب پاياري
 جوئي ويڪي رمز هماري - چيتي هي هر جا پاري
 (سيد انور علي شاه)

هڪ دفعي فقير محمد عثمان ويڪسينيئر ٻڌايو ته سندس بدلي
 شڪارپور لڳ خانپور ڳوٺ ۾ ٿي آهي. ذڪر ڪيل دور ۾ منهنجي ذهن تي روح
 رهاڻ جو جنهن سوار هوندو هو ان جذبي تحت گهڻو وقت روح رهاڻ ۽ سالڪن جي
 صحبت ۾ گذرندو هو..... ان سبب ۽ دوست فقير محمد عثمان ويڪسينيئر جي
 خانپور وڃي رهڻ ڪري مان به چنڇر ۽ آچر جو ڏينهن وڃي ساڻس رهندو هوس
 ان دور ۾ حضرت ٻيل فقير جي مريدن جي خانپور ۾ چڱي خاصي اڪثريت هئي.
 جنهن ڪري فقيرن جي روح رهاڻ به تمام خاصي هوندي هئي. المختصر ان
 فقراهي رهاڻ ۾ پنهنجو وقت به سڃايو ٿي پوندو هو.

صحبت سپيرين جي - اي پڻ وڏي حاج
 قضا ڪر نماز - وقت ورائڻ ويجهڙو

هڪ دفعي خانپور ۾ ڪچهري دوران سيد ابراهيم شاه بخاريءَ چيو ته
 ”مرشد سرڪار انور گهوت جي ديدار لاءِ مون سان گڏجي هل“ ان بعد ساڻس گڏجي
 هليس. جڏهن جهانپور جي ڳوٺ ۾ اندر پهتاسين ته هڪ ماڻهوءَ مون کي ڪن کان
 پڪڙي جفلي ورتو ۽ سيد ابراهيم شاه کي گهٽ وڌ ڳالهائيندي چيو ته ”ڇا ڏٺو
 آهي اوهان..... انور ۾..... خدا خراب ڪيو آٿو. چڱو ڄاڻو ته هتان ئي موٽي
 وڃو نه ته اوهانجون ننگون، ٻانهون پڇي ڪٽي ماري درياءَ ۾ لوڙهي ڇڏينداسين.“
 ان کان علاوه هن تمام گهڻي کان گهڻا ناشائست لفظ به پئي ڪڍيا. بس ويرم نه
 گذري ته اڃانڪ هڪ مهر قوم جو وڏيرو اُتان لانگهائو ٿيو..... تنهن گرجدار آواز
 ۾ چيو ته ”پيرا! اهو چاهي؟ اهو پير، مهر وڏيري کي ڏسڻ سان وڃي پيرين پيو ۽
 عرض ڪيائينس ته ”پوتار هس هس اسانجي ڳوٺ آيا آهيو..... قرب ڪري
 اسانجي مڪان تي هلو..... خبر ناهي ته..... وري اوهان ڪڏهن اچو تنهن تي
 وڏيري مهر چيو ته ”ڇا رکيو آهي اوهان وٽ..... چڙو ٺهلا نانگر آهيو هاڻي اکين
 اڳيان پري ٿي، مونکي شهنشاه انور سرڪار کان دعا طلبي ڪرڻي آهي ان طرح
 پير صاحب کي ڪجهه قدر پري ڪندي اسان کي پيار ڏئي چيائين ته ”هلو بابا

هلو..... اهڙيءَ ريت سرڪار جي حضور ۾ اچي پهتاسين ۽ قدم بوسيءَ ڪري ويناسين.

وڏيري مهر پهچڻ شرط سرڪار انور گهٽ جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته ”قبلا اوهانجي ڳوٺ جا سيد، هر ايندڙ ويندڙ تي جبر ۽ جرح ڪن ٿا..... اوهان فقط اجازت ڏيو ته انهن کي مهنو ڏئي ڇڏجي.“ تنهن تي سرڪار انور علي شاھ بادشاھ فرمايو ته ”ادا..... هو..... هوڏانهن نم جي هيٺان جيڪو مست ويٺو آهي، اُن وٽ وڃو جيئن اهو چوي تيئن وڃي ڪيو“

سائين جي امر سبب، مهر وڏيري سان گڏجي اُن اشارو ڪيل وٺ هيٺان ويٺل مست وٽ چيسين پهتاسين ته ان ڳالهائڻ شروع ڪيو چئي ته ”.... حضرت موسيٰ رستي ۾ ازده ابگر نانگ ڏٺو ڏاڍو ٿلهو ڏاڍو ڊگهو هو ٻار وري ان جي مٿان چڙهي ٽپا ڏئي، پٺيءَ ۾ ڪانا ۽ ڪاليون ٽنهي رهيا هئا موسيٰ ان ازده کان پڇيو ته توکي ڪيتري طاقت آهي..... ازده چيو ته مان جي ڦوڪ ڏيان ته جهان جو آڏو سڙي وڃي..... حضرت موسيٰ چيو ته ڇوڪرا تنهنجي مٿيون ٽپا ڏئي ڪانيون ڪانا ٽنڀن ٿا، انهن کي ته ڪجهه به نٿو ڪرين، ازده بلا چيو ته مان فقير جو طالب آهيان ائين چئي منهن ڪڍي پئي طرف ڪري ڇڏيائين..... ان بعد مهر وڏيري مست کي چيو ته سائينءَ اسان کي تو طرف موڪليو آهي، اسان جي به ڳالهه ٻڌا پر مستاني ان کانپوءِ نه اسانجي ڳالهه ٻڌي ۽ نڪو توجهه ئي ڪيو..... ايتري ۾ هڪ درويش آيو جنهن چيو ”سرڪار انور بادشاھ اوهان کي سڏي ٿو هلو هلي ننگر کائو..... ننگر کائڻ دوران مهر وڏيري سائين کي عرض ڪيو ته ”قبلا هن ته اسان کي ڪو به جواب نه ڏنو، فقط پنهنجي منهن، حضرت موسيٰ عليه السلام ۽ ازده نانگ جي ڳالهه شروع ڪئي. پر اسان جي ته هڪ به نه ٻڌائين..... تنهن تي سرڪار انور علي شاھ فرمايو ته ”سهپ نگر جو سينگار آهي“

بيدل جفا ڪاري نهين ڪڇ هماري اختيار

ورن به فهم - دوستي فرزان هون فرزان هون

(حضرت بيدل م)

مان خانپوري سيد سان گڏ اڃان جهانپور شريف ۾ هيس ۽ مهر وڏيرو واپس وڃي چڪو هو، جنهن بعد جهانپوري پير موقعو وٺي، سائين انور شاھ

سرڪار جي آڏو اچي چوڻ لڳا ته ”نه نماز نه روزو... فقط يڪتارا ڇپڙيون ۽ ڇيرين جا چمڪارا لڳا پيا آهن، چڱو جائين ته اهي سڀ ساڙ ساڙي... نماز پڙه... روزا رک“ تنهن تي سرڪار انور لعل فرمايو ”نٿو اچو ته اڳ ۾ نماز ٿا پڙهون وڌيڪ پوءِ ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي،“ ائين چئي پاڻ وڏي وڃي ٻنيءَ واري جنگ ڪوھ جي پاڻي واري حصي مٿان چادر وڌي جيڪا هڪ ڪاٺيءَ جي تختي وانگر ٿي بيهي رهي ۽ سرڪار ان مٿان چڙهي بعد ۾ سجدي اندر محو ٿي ويو اها ڪيفيت ڏسنديئي..... پيرن پويان پير ڪيا، ان حالت کي ڏسي منگهن محبوب سنگت سان پريان وجداني ڪيفيت ۾ ڳائيندو ڳائيندو هي ڪلام چوندو پئي آيو.

آءُ پنهل پاڙيون پاڙيون آلا - وعدا جي وره وصال جا
 مون ته پنيور ان بس ڪئي - طاق هڻي تاريون تايون آلا
 راتيان ڏينهان هن انور کي - ٻاروچل جون پاڙيون پاڙيون آلا
 (سيد انور لعل)

هن ڪلام جي ضرور ۽ محبوب منگهن جي آمد تي سرڪار انور لعل ڪنڌ مبارڪ مٿي ڪنيو بعد ۾ پئي ڳائيندا نيٺ ملائيندا اچي پنهنجي بينڪ تي پهتا. ان پلڪ ۾ جيڪو محبوب ۽ حبيب جو پاڻ ۾ راز ۽ نياز ڏٺم ان جو ذڪر پوريءَ طرح بيان ڪرڻ محال آهي پر ايترو ضرور چئبو ته محبت جي شراب جا آڇاڻا اٿلي پيا هئا. ڪڏهن ڪڏهن حضرت بيدل عليءَ رحمت جي ميلي دوران، حضر انور علي شاهه کي ڳوليندو هوس جنهنجو خاص سبب سندس پيار جو پيوند هو... دل جوڊل ۾ سوچيندو هوس، ڪيئن ته سائين انور علي شاهه هن کان اڳ درگاه جي ميلي ۾ گيڙو رتل ويسيدار فقيرن سان اچي رسندو هو ان وقت ڪيڏو ته مزو ايندو هو. جڏهن سندس فقير، حضرت بيدل جي ميدان ۾ وار کولي پوري رات ڳائيندا رهندا هئا هن دفعي ساڳئي سوداءُ سبب منهنجو ڪنڌ مڪمل طور جھڪي ويو هو خبر تڏهن پئي جڏهن سرڪار انور علي شاهه اچي ڪلهي تي هٿ رکي ”حق موجود“ فرمايو!..... ڪنڌ مٿي ڪڍي اک کولي ته آڏو شهنشاهه کي سنگ سميت ڳائيندو ڏٺم، ان وقت ڪافي ماڻهو سندس قدم بوسيءَ لاءِ پهچي ويا، جن ۾ روهڙي شريف جي ڪوٽ يعقوب شاهه جا تمام گهڻا سيد ڏٺم. ان ذڪر مڪمل ميلي ۾ صبح جو ڪافي هندو مرد ۽ عورتون سونين لوڻين ۾ لسي مڪڻ ۽ چانديءَ جي ٿالھين ۾ ٿلڪا (مانيون) کڻي آيا، جيڪي سرڪار انور لعل جي

مون سي ڏناماءُ

فقراھ ڪاڌي مونکي سائڻ گڏ هجڻ سبب پنهنجو حصو مليو هو.....! اُن بعد سرڪار پنهنجي سنگ سميت ڳائيندا درگاه اندر ويا ۽ ڳائيندا وڃائيندا واپس روانا ٿي ويا.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته مان پنهنجي دوست ويڪسينيٽر سان گڏ چوڏهين رجب واري ميلي ۾ عمرائي پور پهتو هيس. ان موقعي تي، سائين جي ڪجهه مريدن ۽ مائٽن کيس ڪنهن رئيس جي دعوت ۾ وٺي وڃڻ ٿي چاهيو. جنهن تي فقير شائق سائين ڪجهه قدر اعتراض به ڪيو هو. پر سنگت وارن زور ڪري سائينءَ جي گهوڙي تيار ڪري اُن تي سوار ڪري روانا ٿيا. مان سمجهان ٿو ته سائين جن چاليهه پنجاه قدم فاصلي تي مس هوندا. ته هڪ گرد غبار واري واچوڙي سنگت سميت سڀني کي وڪوڙي وڃي. جنهن سبب سائينءَ جي گهوڙي بتال کائي واپس ٿي. ان سبب سڀ فقير واپس ڊوڙندا پئي آيا. مون ڏٺو ته فقير شائق سائين جيڪو پنهنجي مڪانَ جي صحن ۾ بيٺو هو تنهن هڪ وڏو ٽهڪُ ڏنو ۽ مڪانَ جي دروازي کي ٻانهون ڊگهي ٻند ڪري وڃ ۾ بيٺي رهيو. ان وقت مڪان کان ٻاهر واچوڙي جي تيز هوا سان گڏ برف جا ننڍا ننڍا ڳنڍا وسي رهيا هئا. پر مڪان اندر اهڙو ڪجهه به ڪين هو. بس ويرم نه گذري سائين گهوڙي تي سوار هو ۽ مڪان جي دروازي تي پهچي چڪو هو. پر فقير شائق سائين دروازي تي رڪاوٽ بڻيو بيٺو هو ايتري ۾ ٻاهران باقي سنگت به اچي پهتي. پر شائق فقير ڌرو به پري نه هڻيو مون ڏٺو ته شائق فقير اڪيون بند ڪري بيٺو هو. ۽ سرڪار انور علي شاھ ڪجهه قدر مُرڪي رهيو هو پر پويان بيٺل ملنگ شائق فقير تي ملامت ڪندي ڪافر، منڪر ۽ گهڻو ڪجهه وڌيڪ به چئي رهيا هئا. گهڻي دير کانپوءِ فقير شائق سائين اڪيون کوليندي چيو ته ”هي اوهانجو مرشد آهي منهنجو مرشد منهنجي اندر ويٺو آهي. مون ڏٺو ته سائين انور گهوٽ پنهنجي ظاهري سائين مان. هڪ خوش پوشاڪ ماڻهوءَ ڏانهن نهاريندي فرمايو ته: ”فقير آڏو ڪنهن کي همت آهي جواب ڏيڻ جي“ پر همراهن مان ڪنهن ڪجهه نه ڪڍيو. تنهن بعد شائق فقير مرشد انور گهوٽ جي قدمن کي چنڀڙي پيو چئي ته ”سرڪار هي مڪان اهو اوتار هي سر اهو مال ملڪيت هو گهر آهي ٻار ٻچا سڀ اوهان تان صدق قر بان آهن. پر ائين چوريءَ کي ڇڏي وڃڻ کان ماري مات ڪري وڃڻ چڱو آهي. ائين چئي فقير دروازي کان هٽي بيٺو جنهن بعد سڄو فقراھ اندر مڪان ۾ اچي ويٺو ۽ سرڪار

انور علي شاھ گھوڙي تان لٽو اهڙي طرح فقير شائق سائين، گھوڙي کي هڪ هنڌ ۾ ٻڌي گاهه به وڌو..... هن ماجرا تي هڪ ماڻهوءَ سائين انور گھوٽ کي چيو ته ”شائق ته اوهانجو ٻالڪو آهي، سوان جي ڪرامت اوهان تي قبضو ڪيئن ڪيو تنهن تي سرڪار انور سردار فرمايو ته: ”مون پاڻ چاهيو ٿي ته انهن دعوت خور درويشن کي ڪجهه سيڪٽ ملڻ گهرجي، سٺي کاڌي جي لالچ ۾ فقراھ جي صحبت ڇڏي پاڻ سان گڏ مرشد کي به در در ورائڻ ڪهڙي فقيري آهي.“

گندي ۽ گراه - جني سانڍيو ساھ ۾
تني کان الله - ايجان آگاهون ٿيو
(حضرت پٽ دلي رضا)

ان دور ۾ سرڪار انور علي شاھ جي هڪ ظاهري همعصر دوست سان خانپور جي ڳوٺ ۾ ملڻ ٿيو، جتي مان اڪثر هر چنڇر آچر تي ويندو رهندو هوس. سرڪار جي دوست جو نالو محمد عثمان هو ۽ ذات جو ڪٽي هو. جيڪو گھڻو نٿو شاعر مزاج به هو. هن ٻڌايو ته ”سرڪار انور علي شاھ پڙهائي دوران ٽئين درجي سنڌيءَ مان پڙهائي ڇڏي گم ٿي ويو هو ڪجهه ڏينهن بعد پتو پيو ته پاڻ ٿي واپس آيو آهي..... سرڪار جيئن اسڪول ڇڏي ويو ته وري اسڪول ۾ نه آيو..... ڏنوسين ته سائس ڏاچيءَ جو گورو گڏ هيو، جنهن سان ڳوٺ جي ٻاهران هلندو وٽندو هو.“..... ”پڇا ڪرڻ تي ٻڌائيندو هو ته مريدن کان وٺو آتم“..... نيڪ روشن هجي ته سائين انور شاھ جو چاچو جيڪو ڪجهه ڏينهن لاءِ عمرائين جي ڳوٺ لڳ جيڪب آباد ويل هو. پاڻ واپس جهانپور آچڻ شرط سرڪار انور علي شاھ جي پڇا ڪرڻ وقت چيائين ته ”انور شاھ فقير محمد علي عمرائي کان ڏاچيءَ جو ٻچو، جمعي رات جو وٺي آلائي کاڌي هليو ويو آهي. اُتي مان به زهيل هوس. ڳولها بعد سندس ڪوبه پتو نه پيو“..... تنهن تي گهرايائين کيس ٻڌايو ته ”انور شاھ ته جمعي رات ئي هِت پهتو هو“ هن ماجرا تي سڀ حيران ٿي ويا ته جيڪب آباد کان گھوٽڪي جنهن بعد هتي ڳوٺ ۾ پهچڻ اڌو سارو سفر هڪ ڀلڪ ۾ لٽاڙي هِت ڪيئن پهتو آهي!..... تنهن تي بيبي امان فرمايو ته، جڏهن انور شاھ ايجان منهنجي پيٽ ۾ ئي هو. ته روزانو ظاهر ۾ آچي بيلھ اُٺ تي چاڙهي مون کي شاھ نجف.

ڪربلا ۽ مديني شريف مان گهمائي وري هليو ويندو هو. هي درويش آهي. کيس ڪوبه درجو داپ نه ڪجو.

سال 1960ع ۾ منهنجي ڏنل ميٽرڪ جي امتحان جو نتيجو ظاهر ٿيو هو جيڪو مون تمام تڪليف ۾ رهندي ڏٺو هو. جنهن جي ڪاميابي جي اميد بلڪل گهٽ هئي. ان سبب تحت مان درگاهه مرشدنا حضرت بيدل عليه رحمت ۾ تمام گهڻو غمگين ويٺو هوس ۽ دم دم دعا گهري رهيو هوس ته ”سرڪار مرشد! مونکي ضرور پاس ڪريو“..... پس ائين ئي دعا گهرندو پئي رهيس، ته اچانڪ ڊولڪ. چيرين ۽ فقراهه جي ڳاڻن جا آواز ويجهو ٿيندا رهيا..... مونڪان دعا گهرڻ ته وسري وئي. ائين ئي مون اُتي ڏٺو ته ”شههناشاهه انور شاهه، داتا ولايت شاهه، جن جي وچ ۾ فقير غمدل سرڪار وڏي وجداني حالت ۾ پيا اچن، سندن پٺيان تمام گهڻو فقراهه به ساڻن گڏ ڳائيندو پئي آيو. درگاهه اندر داخل ٿيڻ شرط سرڪار انور لعل هي ڪلام چيو جيڪو مون اڳ ۾ نه ٻڌو هو منهنجي خيال ۾ ته هي تازي آمد هئي.

اڄ بيماري وئي ڇڏي محبوب جي ديدار ۾
قربان ٿيان تنهن يار تان ڪونهي ڪو گهٽ اقرار ۾
(سرڪار انور لعل)

ذڪر ڪيل ٿيئي صوفي سردار هڪ ئي لهجي ۽ آواز ۾ گڏجي چئي رهيا هئا، پر هڪ مصرعه ورائي ورائي ٿي چيائون.

هتي کانپوءِ محبوب جي تون آچين منهنجي مٿان
هڪدم اُتي سجدو ڪيان توڙي هجان مان مزار ۾
(سرڪار انور لعل)

ان دم مون کي ائين پئي لڳو ته سرڪار بيڪس هي مصرعه به چئي رهيو هوندو:

ڪهي گاجب ڪنيڪا ڪه اُٺ بيلواي مڙهه عاشق
هزار شڪر ائون ديڪون بيت الله ڏيون ڦيرا
(حضرت بيڪس سرڪار)

فقراھ جي فوج جي ٻاهر آمد وقت ٺٽھنجو سندن کي پيرين پور
 نصيب ٿيو. ان دوران فقير غمدل سائين فرمايو ته ”حضرت سچل سرمست“ جي
 حضور ۾ ويا هئاسين، جتان موٽڻ وقت حضرت بيدل شهباز جهپڙ ڏئي چڪي ورتو
 آهي ”اهڙيءَ طرح سرڪار انور لعل فرمايو ته: ”اسانجي فقراھي رهاڻ جي پشت
 پناھي سرڪار بيدل بادشاهه ڪندو آهي؛ تنهن بعد داتا سرڪار فرمايو ”شهر
 درازن کان واپسيءَ ۾ حضرت بيدل“ جو سلام نه ڪيوسين ته هي سلطاني سير
 آڏو رهجي ويندو آهي“..... ائين چوندا اڳي وڌندا اچي پنهنجين سوارين ۾
 چڙهي روانا ٿي ويا.

ساڳي 1960ع واري سال کان ئي سرڪار انور علي شاهه سير سفر تي
 گهٽ نڪرندو هو. بعضي ڳوٺ نبي شاهه وڳڻ فقير غمدل سائينءَ سان روح رهاڻ
 لاءِ وڃي رسندو هو يا وري جيڪب آباد لڳ عمرائين جي ڳوٺ ۾ پهچي پنهنجي
 مستاني طالب شائق فقير وٽ ايندو رهندو هو جنهن تي وقت بوقت فياضي
 روحاني پالوٽ فرمائيندو رهندو هو..... سرڪار انور شاهه سردار جي فقراھ ۾ فقير
 شائق سائين ئي اڳئين صوفين جي ڌڪ ڏيندو هو.

سرڪار انور علي شاهه ذڪر ڪيل دور ۾ ئي پنهنجي لائق فرزند حضور
 بخش شاهه جي شادي ڪرائي جنهن بعد کيس چيائين ته ”فقر جو سڄو بار توتي،
 ٿورڪان“ ان تي سائين حضور بخش شاهه ڪجهه قدر بار محسوس ڪندي عرض
 ڪيو ته ”اهو ايڏو سفر، مان اڪيلو ڪيئن ڪري سگهندس“ تنهن تي سرڪار
 انور علي شاهه فرمايو ته ”حضور! گهٻراءِ نه..... مان وٽس ته ٻارهن مهينن اندر ئي
 تو وٽ واپس ايندس.“.... ان بعد سرڪار انور علي شاهه منڊي صادق آباد ڪجهه
 دوستن وٽ ويو، جتي کيس وصال جو جام مليو. اهڙي طرح پاڻ 21 محرم 1324
 هجري مطابق 5 جولاءِ 1961ع تي وصال ماڻيائين.

اهو ٻڌي ڪيترائي آس پاس ۽ پري پري جا محبت وارا اچي گڏ ٿيا. ان
 موقعي تي جهانپور جا پير به ڪانڊر جي گهي آيا، چون ته: ”انور شاهه کي ڪافي
 هلي آبائي قبرستان ۾ دفن ڪيو.“ جنهن متعلق فقراھ جو خيال هو ته سندس
 پنهنجي مٿخاني ۾ ئي اوتارو آڏجي، پر گوڙ وڌي ويو، جنهن تحت جهانپور جي پيرن
 زوريءَ ڪٽولي ڪٽڻ جي ڪوشش ڪئي، پر سندن گهڻائي هوندي به ڪٽ کي انچ
 ڇيٽو به چوري نه سگهيا، تنهن بعد غلام مصطفيٰ شاهه بن صاحبڏنو شاهه

سرڪار غمدل سائين، فقير شائق سائين ۽ منگهن محبوب ڪٿ ڪي هٿ وڌو ۽
 ڪٽولو پٺا تڪليف جي ڪجهي پيو اهڙي طرح چئني درويشن سرڪار انور علي
 شاه ڪي سندس بيشڪ واري ٿلهي تي آندو جنهن متعلق فرمائيندو هو ”اڳي پوءِ
 هتيئي منهنجو دائمي مڪان هوندو.“

مردن ۽ ڪڏهين - جي ساڳيو ٿيا سُبْحان
 عالم تي احسان - ڪوڙين پتين اُن جو
 (حضرت بيدل ۽)

حضرت انور علي شاه عليه رحمت، انگريزي کان علاوه، پاڪستان جي
 سڀني مروج ٻولين ۾ ڪلام چيو آهي. جنهن مان ڪافي گهڻو ئي ڪلام مون
 سندس درگاه تي ٻڌو آهي. سرڪار انور لعل ۽ جي ڪلام جا، خاص ڪاتب،
 ماستر فقير عنايت علي دايو، ماستر اله جوايو، ماستر سيد ستار ڏنو شاه جن هئا،
 سرڪار انور گهڻو ۽ جا خاص راڳي، فقير ويراڳ علي، فقير سوز علي ۽ ان وقت
 جو پتڪڙو راڳي مرد فقير هو جنهن کي سندس ننڍي اوستا ۾ ئي شهنشاه انور
 شاه ۽ ڪراڙو فقير سڏيندو هو..... سرڪار انور شاه ۽ جو ڪلام گهڻو هو پر
 ڪتابي صورت ۾ پوري ڪلام جو ٻه سيڪڙو حصو به شايع ٿي نه سگهيو آهي.

فقير عبد الخالق غمدل

ياد رهي ته ورهاڱي کان اڳ جيسيتائين دنيا جڏهن تي دوئيءَ جو دٻيٽ پوري طرح قابض نه ٿيو هو اُن دور دوران تمام ڪثير التعداد شخصيتون، جيڪي ٻڌيون ۽ ڏٺيون آهن، تن دوئيءَ جي دولاپ کي ڏسي، وحدت جي واس سان واسي، ايڪتا کي ثابت ڪيو آهي. ان ڪري ئي عالم - انسانيت ڪافي قدرت وحدت جي محبت واري سڳي ۾ پوبل رهندي آئي.....

ذڪر ڪيل ضمن ۾ ڪافي سڃاڻ سالڪن، عام ماڻهن کي تاريخي ۽ تفهيمي طور مرحليوار عظيم شخصيتن جي روڻداد ٻڌائيندي انهن جي ظاهري باطني فلاحي ڪارنامن کي به تمام مؤثر انداز سان پئي پيش ڪيو آهي. جنهن ذريعي ڪافي سڃاڻي محسوس ڪئي وئي آهي.

جيتري قدر مون پنهنجي محدود مطالعي تحت ڏٺو آهي، ته هر دور ۾ ڄاڻو حلقن ڪافي ڪم ڪيو آهي، جيڪو ڪنهن به طرح، ڪو ٿورو ڪم نه آهي. بهرحال مون سير سفر ڪندي، جيڪو عارڻن، صوفين سالڪن جي مالقات ۽ زيارت جي حوالي سان آهي، جنهن تحت مون جيڪو پنهنجي سر محسوس ڪيو آهي، ان مان ڪافي استفادو به ڪيو آهي، اُن متعلق ڪجهه نه ڪجهه لکڻ جو جنون، ذهن تي سوار به پئي رهيو آهي. ذڪر ڪيل ضمن ۾ مون کي جيڪو به سر مايو مليو آهي، سو پنهنجي سڳوري والد فقير غلام علي مسرور بدويءَ جي توصل ۽ خصوصي شفقت سبب پيو آهي.

سال 1946ع دوران جڏهن مرشد قادر بخش بيدل قدس سره ۽ حضرت محمد محسن بيڪس سردار تي ابوي مسرور پنهنجي ذاتي ڪوشش تحت، قريبي، هندو مسلم ۽ سادات احبابن سڳورن جي تعاون سان عمارت سازيءَ جو ڪم ڪرائي رهيو هو ان دور ۾ سندس خصوصي شفقت سبب منهنجو به ڪانه.

مون سي ڏناما

قدر سائس ئي گڏ رهڻ ٿيندو هو. ساڳئي زماني ۾ بابا سائين جي ملازمت سکر
 بئراج کاتي ۾ هئي. خاص طور ذڪر ڪيل ڏينهن ۾ اسانجو مرشد جي درگاه تي
 اچڻ وڃڻ ۽ رهڻ وڌيڪ ٿيندو هو. ان ئي سال ماء ذوالقعد جي يارهين تاريخ واري
 رات، جنهن کان هڪ رات اڳ ۾ يارهين جي رات حضرت شاه خيرالدين جيلاني
 قدس سره جي درگاه تي راڳ ويراڳ جو خوب مزو ورتو هيوسين ۽ ٻي رات درگاه
 شريف جي صحن ۾ بابا مسرور رحم سندس ڪجهه دوست ۽ ڪجهه مستري مزور
 به هئا. جيڪي عمارت سازيءَ جي ڪم ڪرڻ سبب اتي رهندا هئا. سي سڀ ويٺل
 هئاسين ته اچانڪ پريان هڪ ويراڳين جو سنگ درگاه شريف جي طرف
 هستيءَ ۽ وجد سائين ڳائيندو ۽ رقص ڪندو ايندو ڏٺم. جن جي اڳيان پڪي رنگ
 جو هڪ شخص اهڙي ته سهڻي ۽ دلڪش انداز ۾ جفومر يعني رقص ڪندي پئي
 آيو جو مونکي خبر ئي نه پئي ته مان ڪئين چڪجي. انهن جي جهمر ۾ وڃي
 بيٺس. بس ويتر نه گذري ته درگاه تي ويٺل سڀ جو سڀ ماڻهو اُٿي جهمر ڪندا.
 ايندڙ ويراڳين جي سنگ ۾ ملي ويا. اهڙي طرح مان انهن ٻنهي سنگن جي وچ پيڙ ۾
 اچي ويس. ايتري ۾ هڪ ماڻهو جيڪو ستار جو ساز وڄائي رهيو هو. ان وڌي اچي
 اُن وچ پيڙ مان ڪڍي مون کي ڪڇ ڪڇڻ جي ڪوشش ڪئي. سندس هيٺ نون
 سبب سندس ستار جو ساز ڌرتيءَ تي ڪرڻ وارو هو ته فقير بابا مسرور رحم اهو
 ستار جو ساز مٿي کڻي ورتو پوءِ بابا مسرور رحم اها ستار وڄائيندو هليو ۽ مان وري
 اُن ستار واري مالڪ جي ڪڇ تي ئي رهيس. جيڪو به اجتماعي سنگ سان
 نچندو ڳائيندو هليو اهڙيءَ ريت سڀئي درگاه اندر بيهي ڳائيندا رهيا ۽ مان اُن
 ذڪر ڪيل ماڻهوءَ جي ڪڇ تان لهي درگاه ۾ هيٺ ٿي بيٺس.

حضرت بيدل بيڪس قدس سره بادشاه جي درگاه اندر جنهن مستيءَ
 ۾ اهو راڳ ۽ رقص مون ڏٺو اُن حوالي سان. منهنجي دل ۽ دماغ تي هر وقت هڪ
 عجيب قسم جو جنون سوار رهندو آهي. پر ڪاش.....! ڪڏهن ڪنهن به لمحي
 مٿي ذڪر ڪيل ماجرا مثل ڪو موقعو وٺي نه سگهيو آهيان.....! وري راڳ رقص
 بعد جنهن طور طريقي ۽ جذبي سان انهن جو پاڻ ۾ ملڻ ڏٺم. بس مان ته حيران ٿي
 ويس.

ماڻهو هڪٻئي سان ملڻ وقت خوش ٿيندا. مرڪندا ۽ کلندا آهن. پر
 هنن درويشن جي ملڻ ۾ سندن اکين مان لڙڪن جون لارون وهنديون ڏسي مان وڏي

عجب ۾ پئجي ويس ڏڪر ڪيل ماجر متعلق. مان ڪڏهن ڪڏهن بابا مسرور
رح کان سوال به ڪندو هوس. ته ”بابا ماڻهو هڪ ٻئي سان ملڻ وقت خوش ٿيندا
اهن. پر اهي ماڻهو ملڻ وقت ته تيز وهائي رهيا هئا. پر ان سوال جي جواب ۾ بابا
سائين هر وقت اهوئي چوندو هو ته ”مثل پاڻهي پوند ڪل“

حضرت بيدل بيڪس قدسره جي بارگاه مان. بعد ۾ سڀ ئي ٻاهر اچي
ويناسين. عين انوقت چاچا گور ڏنداس ۽ سندس مرشد پائي. آغا نادر خان. سلطان
ڪوٽ وارو به اچي ويو. مون ڏٺو ته آغا نادر خان سڌو سئون ان پڪي رنگ واري
شخص سان وڌي اچي مليو ۽ ملندي ئي چيائين ته ”غمدل! تو ته صبح درگاه شاه
خير الدين جيلاني قدسره (سکر) ۾. چيو ته ”مان ته ڳوٺ ٿو وڃان ۽ مونکي اُتي
وڃي گهڻو ڪم ڪرڻو آهي! بس مونکي ضرور وڃڻو آهي“..... ”پوءِ هتي وري
ڪيئن؟“ تنهن تي ان پڪي رنگ واري فقير مالڪ غمدل سرڪار فرمايو ته
”جيئن اوهان تيئن.....!“

ان کانپوءِ ماحول خوشگوار معلوم ٿيڻ لڳو. مان ان دوران فقير غمدل
سائين طرف وري وري هر هر ڏسي رهيو هوس.

فقير غمدل سرڪار جون اکيون لال مشعال ۽ سندس دستار اهڙي ته طرز
سان سر مبارڪ تي ٻڌل هئي جيڪا هي شاهي بادشاه تاج مثل پئي لڳي. سندس
سونهاري ڪي ان وقت سياه ڏٺم جنهن جي وارن مان عجيب جهلڪ برآمد پئي ٿي
سندس چهرو مبارڪ گول سيبائيندڙ ۽ موهيندڙ ڏٺم. سرڪار غمدل رح جون
پرون ٺوڪدار ۽ شهپر وچترا ۽ وڻندڙ ڏٺم. بهر حال فقير پاڪ جي صورت تمام جا
ذبيت واري ڏٺم سندس لب سنهڙا سهڻا. ڏند مبارڪ تمام مفيد صاف ۽ چمڪندڙ
ڏٺم. مطلب ته فقير پاڪ سڀن وصفين ۾ ڪشش ۽ دلڪش ڏٺم.

فقير غمدل سرڪار جو اسم مبارڪ عبدالخالق هو. سندس والد بزرگوار
جو اسم - گرامي. ميان پير بخش هو. سندس خاندان کي دايد قوم جي نالي سڏيو
وڃي ٿو.

فقير عبدالخالق غمدل رح جو جنم سال 1287 هجري مطابق 1870ع
ڌاري ڳوٺ ڪچا چاچڙ شهر پٺو عاقل لڳه ٿيو.

فقير عبدالخالق غمدل سرڪار جي ابتدائي تعليم ۽ تدريس متعلق پڪي طرح خبر ڪانه ٿي پوي بلڪه پاڻ هند سنڌ جي مجموعي زبانداري تي عبور رکندڙ هو ان کان علاوه فارسي ۽ عربي زبان جو به تمام زبردست ڄاڻو هو.

فقير عبدالخالق غمدل رح جي تصنيفات، جيڪي اڪثر شاعريءَ تي مشتمل آهن، تن جي پڙهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته پاڻ وڏو قادر ڪلام شاعر هو سندس ڪلام سنڌي، سرائڪي، اردو، فارسي ۽ هندي زبانن ۾ تمام گهڻو ڇپيل آهي. فقير غمدل رح جي ڪلام ۾ اڪثر جاين تي ڪافي عربي فارسي ضرب المثال ڏسڻ ۾ اچن ٿا جيڪي تصوف جي دنيا ۾ صاف - اول جي عارفن ۽ سالڪن جا معلوم ٿين ٿا.

فقير عبدالخالق سائين پنهنجي دور جو رهبر شاعر هو مون پنهنجي سر به ڏٺو ته سندن دور جا صوفي شاعر، پنهنجو ڪلام اصلاح ڪارڻ، وڻس موڪليندا هئا، جيڪو پاڻ خنده پيشاني سان وٺي، ضروري اصلاح ڪري وٺندو هو. جڏهن مون کي به ان مشغلي کي ڏسڻ جو موقعو ملندو هو ته مان ڏسندو هوس ته اصلاح لاءِ ڪلام کڻي ايندڙ ماڻهوءَ کي، ابا غمدل سائين، ابتدا ۾ چونڌو هو ته، "اذا صوفي جو ڪلام مالڪ جو ڪلام آهي، جنهنجي اصلاح جو سوال ٿي نٿو پيدا ٿئي، پوءِ به سرڪار غمدل عليه رحمت سندن دل رکڻ لاءِ، پنهنجي هٿن سان سهڻي صورتخطي ۾ لکي، لافاني ۾ ڪاغذ سان گڏ، چنڊ گِلڙا به وجهي موڪليندو هو. مون جيڪو ابتدا ۾، بابا مسرور رح جي زبانون، بابا غمدل رح جو ڪلام ٻڌو هو. سو هن طرح هيو.

منهنجي هن حال جا محرم ڪڏهن ملندين مٿا جاني
ڪريان جند جان سر صدقي تنهنجي محبوب مهماني

سال 1953ع ۾ بابا مسرور رح جي رحلت سبب هن تي سخت اُڏاسي سوار رهندي هئي، ان ڪيفيت کان گهٻرائجي، بابا سائين جي دوستن وٽ وڃي ويهندو هوس. ۽ ڪڏهن ڪڏهن انهن سان گڏجي، ڪجهه صوفي درويشن جي ميڙن تي به ويندو هوس. ان دور ۾ منهنجي عمر 14 يا 15 سال هئي ان سير سفر ۾ هلندو ڏسي هڪ شخص مون کي حضرت انباھ جي ميڙي تي وٺي هليو اُتي پهچندي ئي، منهنجي نگاهه هڪ لائڊي ۾ ويٺل فقيرن طرف ڇڪجي وئي، جن

سان گڏ. سرڪار غمدل سائين به ويٺل ڏٺم، جنهن ڪري هڪدم ٽڪڙو وڃي سندس قدمين لڳس اهو ڏسي مون کي وٺي آيل شخص، سرڪار غمدل سائين کي چيو ته ”فقير بادشاهه!“ منهنجو ان سهڻي سان پيار آهي. توهان ان کي ڪا هدايت ڪريو“... پس ان ماڻهو پنهنجو جملو پورو ڪيو ته سرڪار غمدل سائين کيس چيو ته: ”ٻچا! تون اڃان ڪچو آهين، جو شڪايت ٿو ڪرين ۽ تنهنجو پيار ڪمزو آهي، تنهنڪري ئي تون هن کي پاڻ کان پري ٿو سمجهين“ ان بعد فقير پاڪ غمدل سرڪار منهنجي طرف رخ ڪندي فرمايو ته ”مٺا هٿن ماڻهن سان واسطو نه رکندو ڪر“

نيڪ روشن هجي ته ڏکڻ ڪيل شخص ان کان اڳ ٻين درويشن سان به منهنجي شڪوه ڪندو رهندو هو.....! بهر حال فقرا جي پاڇه سان مونکي ان کان نجات ملي وئي.

ڪوڙين ڪٺو ٿين جا - پينٽر پانيان پال
سامين جي سٺيال - منهنجو پٽ چڱو ڪيو

فقير بابا مسرور رح جي رحلت بعد ادا وڏو تمام آزاد خيال ٿي ويو. حالانڪ اها عمر ته سندس ڪمائن جي به هئي پر.....!

اهو حال ڏسي مان به گهر ۾ محدود ٿي ويس، ان دوران منهنجو ٽيون نمبر ڀاءُ فقير لعل بخش ۽ بنده راقم - امڙ سڳوري ۽ ٻه پوڙهيون پٽيون ڪجهه گهرن ۾ ڪم ڪري ان جي اجرت مان گهر جو ڪم ڪندو هئاسين. انهن پوڙهيون عورتن سڳورن جا اسان تي احسان آهن، جن کي جهٽلائڻ غلط ڳالهه آهي.

اهو حال ڏسي مون سال 1955ع ۾ ورنِيڪيولر امتحان پاس ڪري ورتو. پوئين ٽن سالن جي پوڳنا (1953ع کان 1955ع) بعد، سرڪار بيدل بادشاهه جي قرب ڪرم سان، سنڌي ماستريءَ جي نوڪري حاصل ڪري ورتم، ان بعد 1960ع ۾ خانگي طور ميٽرڪ پاس ڪرڻ سان تعليم کاتي وارن پڙهائڻ جي سکيا وٺڻ لاءِ 1961ع ڌاري لاڙڪاڻي جي سکيا واري اداري طرف موڪليو: ان دور ۾ اها خبر هئي ته فقير غمدل سائين پنوعاقل طرف ٿي رهندو آهي. پر جڏهن رتيديري جي هڪ هم ڪلاسي دوست مونکي، فقير غمدل بابا جو پيغام پهچايو، جنهن ۾ سائين منهنجي نه ملڻ متعلق ڪن هرڙ به شامل هو ان کانپوءِ مان جڏهن به شڪارپور

مون سي ڏناماءُ

ايندو هوس، ته وڃ تي فقير بابا غمدل سرڪار جي قدم بوسي ۽ ملاقات ضرور
 ڪندو ايندو هوس. هڪ دفعي سرڪار غمدل رح مونکي رات جو رهائي ڇڏيو ان
 رات اڃانڪ سفيد ڪپڙن ۾ ملبوس ڪجهه مولوي صاحب اندر گهڙي آيا فقير
 غمدل سائين، ساڻن تمام وڏي عزت ۽ محبت سان مليو. جڏهن اُهي آيل مولوي
 صاحب هڪ طرف ٿي ويٺا، ته مان وري انهن لاءِ وڌيڪ ڪشادگي ڪندي ٿورو
 فاصلي تي، ٿي ويٺس. ان کانپوءِ آيل مولوي صاحب، نماز پڙهڻ واري فرض جي
 ظاهري افاديت ۽ برڪت جو ذڪر شروع ڪيو. مون ڏٺو ته ان تذڪري دوران وڃ
 ۾ فقير غمدل سائين ڪوبه لفظ نه چيو.....! پر جڏهن نماز جو موضوع ختم ٿيو
 وارو هيو ته وري ٻئي مولويءَ ٻئي موضوع جي شروع ڪرڻ جي نيت سان ڳالهائڻ
 شروع ڪيو. ايتري ۾ فقير غمدل رح فرمايو ته ”ادا.....! جيئڻو گهڻو نماز قائم ڪرڻ
 متعلق حڪم فرمايل آهي. اوترو ٿي سندس احاطو وسيع ۽ لاحد آهي. اوهان
 صاحب نماز جي ظاهري رڪنن ۽ ظاهري فائدين متعلق ٿي ذڪر ڪيو آهي
 بلڪه ان جي معنويت واري مشاهدي جو ڪوبه لفظ نه چيو آهي. تنهن تي ان ذڪر
 چيڙيندڙ مولوي وڏي ڪاوڙ ۾ چيو ته ”اوهان ٿي ٻڌايو اسان ته نماز جي معنويت
 وارو مضمون ڪٿي به نه پڙهيو آهي. اوهان الائي اها ڳالهه ڪٿان هٿ ڪئي آهي“
 مون ڏٺو ته ان وقت بابا غمدل جي روحانيت ۽ طبيعت ۾ عجيب تغير اچي ويو ۽
 سندس اکيون ڳاڙهيون لال ٿي ويون. سڄ ان وقت منهنجي دل ۽ دماغ تي وڏي
 دهشت طاري ٿي وئي. پر فقير پاڪ اڃانڪ منهنجي طرف نهاري هڪدم سڏ
 ڪري پنهنجي نزديڪ وٺي ويهاريو. جڏهن مون مولوين طرف ڏٺو ته اُهي خاموش
 ٿي، فقط حضرت غمدل رح طرف نهاري رهيا هئا. ان وقت فقير عبدالخالق غمدل
 رح فرمايو ته ”اقيموا الصلاة“ يعني ته نماز کي قائم رکو جنهن جي معنويت اها
 آهي ته رب پاڪ جي طرف پنهنجي دل کي دائمي طور ساجد رکڻ ورنه جيڪوبه
 دم اوهان جو ان کان غفلت ۾ رهندو ته اهو ڪُفر ۾ ليڪيو ويندو. ان بعد فقير پاڪ
 غمدل سائين ڪافي بزرگن جي حوالي سان ”نماز قائم“ جا مثال ڪولي وضاحت
 سان ٻئي سمجهايا. ذڪر ڪيل ضمن ۾ فقير غمدل رح کين غوثن ع، قطبن
 امامن ۽ اصحابن رضه سڳورن جي قيام جون صداقتون پئي سڻايون. آخر ۾
 سرڪار - مدينه صلي الله عليه وآله وسلم جي غار - حرا واري قيام طرف اشارو ڪيو

جڏهن پاڻ سڳورين جي قدمن سڄي پوڻ واري نڪتي کي بيان ڪرڻ چاهيائين ته
 مٿس شديد گريو طاري ٿي پيون جنهن جي اثر کان اُٿي بيلو ۽ پوءِ ڪنهن اعليٰ
 معنوي ديدار ۾ محو ٿي ويو. هن استغراق جو آيل مولوي صاحبن تي ايڏو اثر ٿيو جو
 رات جو باقي حصو روئندا سڙڪا پريندا رهيا. ان دوران مون ڏٺو ته فقير غمدل بابا
 اڃانڪ اُٿيو ۽ اوطاق جو دروازو کولي ٻاهر نڪري ويو. اُن وقت مون ٻاهر ڏٺو ته
 ڪافي سڄُ اُڀري چڪو هو. آيل مولوي صاحب ٻاهر سڄ جي روشني ڏسنديئي
 اچي هڪ ٻئي مٿان ڪاوڙيا. چَوَن ته آجايو هتي آياسين. ڳالهين ڳالهين ۾ اسان
 کان نجر جي نماز به قضا ٿي وئي.

بس ويڙم مس گذري ته فقير غمدل بابا اوطاق ۾ اندر گهڙي آيو. ان وقت
 پاڻ ڪجهه مانيون ۽ لسيءَ جو مائو هٿ ۾ کنيو پئي آيو. مون کيس ايندو ڏسي
 کانئس اهو سامان وٺڻ ٿي چاهيو پر خبر ئي نه پئي. ته فقير سائينءَ آندل کاڌي وارو
 سامان بنا دير مولوي صاحبن جي اڳيان رکي ورتو. جيڪي ان وقت پاڻ ۾ مامرو
 مڃايو ويٺا هئا. فقير غمدل بابا اها حالت ڏسي کين چيو ته "جيڪڏهن اوهان يقين
 رکو ته اڄوڪي پوري رات اوهان نماز جو حقيقي شاهدو ڪيو آهي ۽ اڄ کان
 وٺي اوهان جي نماز ڪڏهن به قضا نه ٿيندي تنهن تي مولوي صاحبن فقير غمدل
 بابا کي عرض ڪيو ته اسان کي شريف ڪيو. ان تي فقير غمدل بابا فرمايو "رستي
 طور ته اوهان الله پاڪ جا طالبو آهيو پر هاڻي سچائيءَ جي ميدان ۾ قدم رکي
 سگهو ٿا. فقير اوهان جو حامي آهي" ان کان پوءِ غمدل بابا اڄو هن طرح به پئي
 فرمايو.

آدليون گدليون پر کي پر ٿيون - آهيون ڄام سمي جي سام
 غمدل صادق عشق انهن جو جيڪي رهن مست ٿدام

ان کان پوءِ اُهي نيڪ مرد نياز نوڙت ڪندي واپس ٿيا. ۽ مان به فقير
 غمدل بابا کان موڪلائي، پنهنجي تدريسي سکيا گهر طرف لاڙڪاڻي روانو ٿي
 ويس

سال 1962، 1963ع کان بعد فقير پاڪ غمدل رحه گهڻي قدر پنهنجو
 سير سفر محدود ڪري ڇڏيو هو. پر فقير شائق عمر اڻي وٽ، جيڪب آباد شهر کان
 چار پنج ڪلوميٽر ٻاهر فاصلي تي، تاريخ 14 رجب تشریف فرما ٿيندو هو. ان کان

علاوہ حضرت انباہ ۾ 14 شوال داتا فیض دریاء جیلانی جي عرس شہارڪ ۾ ایندو هو یا 21 محرم سید انور علی شاہ صوفیءَ جي میڙي ۾ ایندو هو. ۽ ساڻس ہمیشہ راڳین ویراڳین جو سنگ گڏ هوندو هو. سندس ٽولي ۾ هر قسم جا ساز سرنڊا، ٻاڳ، بگل، ستار، پڪواز ۽ طبلا یکتارا بہ شامل هوندا هئا.

فقیر غمدل سائین جو آواز تمام مٺو بلند ۽ دل کي ڪشش ڪندڙ هو سندس حلقي جي راڳین ۾ فقیر غلام حسین دایو چنڊ ڳوٺ وارو هو جيڪو بابا غمدل سرڪار جي ظاهري ڪاروبار ۽ فقراهي سنگ ۾ بہ شامل ڏٺم. ان کان علاوه فقیر غوث بخش ۽ دیگر سٺا ڪافي سریلا ویراڳي ڏٺم انهن سان گڏ تہ وڏیرونیک محمد خان اڏیو بہ سندس سنگ ۾ ستار وڄائیندو هو.

فقیر غمدل سرڪار حضرت قلندر علی شاہ جیلانی، نبی شاہ وڳڻ ڳوٺ واري جو طالب هو. سندن ٻارگاهہ ۾ هڪ ئي وقت، ریاضت لاءِ سو (100) فقیر حاضر خدمت رهندا هئا.

مٿي ذکر ڪیل ماڳ مڪائن تي، جتي فقیر بابا غمدل سائین کي موجود ڏسندو هوس، اُتي راڳ ویراڳ کان علاوه روح رهاڻ ۽ فقر جي راز رمزن جي گفتا گوهر افشانی ٿیندي رهندي هئي. جيڪڏهن ڪچهري دوران ڪٿي ڪو تضاد یا مونجهارو محسوس ٿیندو هو تہ فقیر غمدل رح بادشاهہ چونڊو هو تہ ”سائین بیدل قدس سره کان پڇي وٺو تہ ڇا ٿو فرمائي“ ان اشاري بعد مجلس ۾ وینل درویشن مان اڇانڪ ڪونڪو ماڻهو سرڪار بیدل قدس سره جي ڪلام مان، ڪا اهڙي سیٽ چئي وٺندو هو جنهن مان ذکر ٿیل تضاد جو حل ملي ويندو هو. اهڙين ڪچهرين دوران سرڪار غمدل رح سائین ہمیشہ ائين ئي چوندو هو تہ ”شهناشاہ بیدل سرڪار روحانی راز ۽ رمزن ۾ حرف - آخر جي حیثیت رکي ٿو“

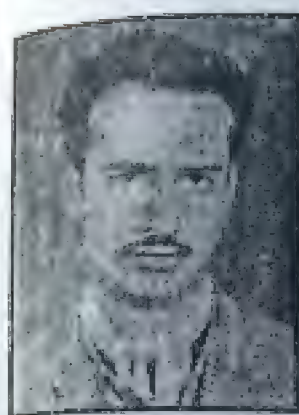
ذکر ڪیل دور دوران، بابا مسرور رح جي خاص توجه طفیلی، صوفي بزرگن جي صحبت ۽ محبت ۾ سدا سرشار پئي رهیس. پر اڇانڪ سال 1392 هجري ۾ فقیر عبدالخالق غمدل جي رحلت جي خبر پڌندي ئي، دل اندر وڏو خال محسوس ڪیم. ان کیفیت دوران اوچتو اچي هڪ صوفي دوست ملیو جنهن ٻڌایو تہ ”غمدل سائین جو آستان، پنهنجي مرشد قلندر علی شاہ علیہ رحمت جي قدمن کان جڙیو آهي.“

ديدن جي شهيدن جو ڪهڙو غسل ڪفن آ
ابرو ڪئن جو آخر - دلبر جي دردن آ

دنيا جي وسيع وايو منڊل ۾ رهندي جيڪو پنهنجي سر مون محسوس
ڪيو آهي. ان ۾ سالڪن، عارفين ۽ مردان - حق جي شاهدي جو عمل داخل ٿي
رهيو آهي. جنهن کي اوليت ڏيندي حروف آخر به ڄاتو آهي. ان جي حوالي سان
شريعت ۾ حق ۽ حقدارن جو حق ادا ڪرڻو آهي. اهڙي ريت رب پاڪ جي وصل جو
وسيلو طريقت آهي جنهن جي ذريعي حقيقت کي پروڙي ان جي معرفت ماڻي
سگهجي ٿي. اهو سڀ ڪجهه صوفي بزرگن جي سچي سک ۽ نجبي محبت ۾
حاصل ٿئي ٿو. جن حق جو حقيقي ۽ معنوي مشاهدو ديوار ۽ وصل ماڻيو آهي انهن
کي ڏسڻ ٿيو آهي.

مون سي ڏنا ماءُ - جن ڏٺو پرينءَ کي
تنهن سندي ڪاءُ - ڪري نه سگهان ڳالهڙي

ميان لعل بخش "پيارو"

جيڪو ماڻهو پنهنجي شخصي ٺاه جوڙ ۾ مڱهن آهي، اهو ڪنهن به آڏر ايندڙ تي به پورو توجه ڏئي سگهندو ۽ نڪي وري سندس ڳڻن کي پرکي سگهندو. جنهن ڪري فائدو يا لاپ وٺڻ جو سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي. جيڪو ماڻهو پنهنجي صفاتي ذات کان نيارو ٿي سگهندو اهو ئي توجه سان ڏسي پرکي ۽ لاسپ پائڻ جو لائق ٿيندو. لڳ ڀڳ 1970ع واري ڏهاڪي ۾ هڪ دفعي، جڏهن حضرت بيدل رح بيڪس رح جي زيارت سبب بارگاه تي آيس ته اچانڪ هن دفعي برادر ميان لعل بخش کي ڏٺو. جيڪو 1958ع کانپوءِ وري اڄ درگاه شريف تي مليو هوم. هونئن ته پوري زندگي گذاريوسين، بلڪ ستر وارو ڏهاڪو. ميان لعل بخش روهڙي شريف ۾ رهندو هو. ٽيڪ روشن هجي ته 53ع ڌاري حضرت بيدل عليه رحمت جي عرس واري موقعي تي، فقير بابا غلام علي مسرور اسان پنجنئي پٽن کي درگاه شريف تي وٺي آيو هو ان وقت ميان لعل بخش جي عمر 12 سال ۽ راقم جي عمر 14 سال هئي. اهو پهريون دفعو نه هو جو اسان درگاه پاڪ تي بابا سان گڏ آيا هجن. بلڪ هي شايد آخري لمحو هو جڏهن 1953ع ۾ بابا سائين اسان کي مرشد جي درگاه ۾ ظاهري باطني سنڀال جي دُعا لاءِ ۽ مالڪ مرشد جي زير سايه سپرد ڪرڻ لاءِ آيو هو. ۽ ساڳئي سال ئي جهان مان لاڏاڻو ڪري ويو هو.

مجازي جي جهلي جهولي ڪنان امن و امان ڏيئي

سدا مسرور جو ويڙهو رکو آباد حق بيدل

(فقير مسرور رح)

1970ع واري عشري ۾ ميان لعل بخش، حضرت روهڙي شريف جي شهر واري ڪورٽ ۾ ڪلارڪي جي عهدي تي ڪم ڪندو هو ۽ سندس رهائش به

حضرت روھڙي شريف ۾ ٿي هئي. المختصر هن دفعي حضرت بيدل عليه رحمت جي عرس دوران، ميان لعل بخش ملو شرط چيو ته: ”ادا...! ڪورٽ جي جج موڪل ڏيڻ کان انڪار ڪيو پر مان موڪل جي درخواست سندس ٽيبل تي ڦٽي ڪري چيو مانس ”اُن شهنشاهه جي ميلي لاءِ توهان کي درخواست ڏني اٿم جيڪو اوهان جي سڀني ڪورٽن جو سالار آهي.“ بس ائين چئي مان ته هليو آيو آهيان.“

سچ ته هن کان اڳ، ان قسم جي فقيرائي اُچل منجهس مون ڪڏهن به محسوس نه ڪئي هئي. مون کي ڪجهه قدر حيرت ضرور ٿي، پر ساڳئي وقت بيحد خوشي به محسوس ٿي هئي. بس ايترو ڳالهائي رهيا هئاسين ته درميان ۾ هڪ خوش پوشاڪ ماڻهو آيو ۽ اچڻ شرط چيائين ”بھائي بس مجھے معاف رکنا، میں نے تیری چھٹی زد کرنی کی بڑی غلطی کی ہے۔ مجھے تب محسوس ہوا۔ جب سرشتیدار نے مجھ سے کہا ”صاحب آپ تو کیس چلا رہے ہیں، اور یہ بيدل بيدل کی رٹ لگاتے لگاتے آپ کیا سے کیا کہے جا رہے ہیں“ بس اس صورتحال سے، میں ڪورٽ چھوڙ ڪر فوراً يهاں پهچا هوں، بھائي بس مجھے معاف فرمايڻ۔ مون ان عملدار کي ڏسي ميان لعل بخش کان اڳ چڻي ڏنو. ”صحب جي آپ مت گھبرايڻ، آپ يهاں حضرت بيدل رحه کي بارگاہ میں پہنچے ہیں، یہ معاف کیا چیز ہے، يهاں تو آپ کي سب بلايڻ زور هو چڪي ٿي“

بهر حال ذڪر ڪيل ڪورٽ جو صاحب پوري رات اسان سان گڏ جاڳي. حضرت بيدل رحه بيڪس رحه جو ڪلام ٻڌندي شايد تمام گھڻو سوچيو هو جنهن جو احساس مون کي تڏهن ٿيو جڏهن مندرجه ذيل ڪلام جي ٻن بيتن جي ور وڌ ڪري فرمائش ڪندو پئي رهيو.

همن اسرار وحدت کان نفی اثبات میں دیکھا
 سراسر نور بیرنگی ظہور ذات میں دیکھا
 نفی جب تک نہ ہو ہرگز نہ پاوے ذوق اثباتی
 اسی شطرنج کا جیتا ابھی ہم مات میں دیکھا

مصرع ”نفی جب تک نہ ہو ہرگز نہ پاوے ذوق اثباتی، اسی شطرنج کا جیتا ابھی ہم مات میں دیکھا“
 جي وڌ وڌ ڪري ذڪر ڪيل ڪورٽ جو صاحب فرمائش ڪندو رهيو ”آخر ۾

هيءَ هڪ جملو چوڻ کان پاڻ کي جهلي نه سگهيو. ”هارے قومی شاعر صاحب تو خودی کی پاسداری کرتے ہیں اور آپ کے پیر و مرشد تو خودی کی نفی کا ارشاد کرتے ہیں، میری رائے کے مطابق آپ کے پیر و مرشد فقط روحانیت کی بات کرتے ہیں لیکن علامہ صاحب کے کلام میں منطقی باتیں کثرت سے پائی جاتی ہیں۔ بہر حال حقیقت اور منطق میں فرق تو ہے۔“

ها ته سائين 1970ع واري ملاقات دوران. ماضيءَ جا ائمت و انعام ۽ ڳالهائون به سڀني مثل ذهن جي تختيءَ تي وارد ٿينديون ٿيون رهن، جن جو ذڪر خير به ڪنهن جان کان خالي نه آهي. برادر ميان لعل بخش، فقير بابا غلام علي مسرور جي چنهن پتن مان چوٿين نمبر تي هو. جنهن بعد پنجون ميران بخش ۽ چھون بيدل بخش آهي. ميان لعل بخش کان اڳ ۾ راقم، ان کان رحيم بخش ۽ سموري اولاد کان اڳ ميان غلام دستگير هوس.

ميان لعل بخش جو جنم تاريخ 3 جولاءِ 1941ع تي شڪارپور ۾ ٿيو. جنهن چنهي رات لعل بخش نالي سان گڏ پيارل نالور ڪيو ويو. اهڙي طرح رحيم بخش کي ”ڪوڙو“ راقم کي ”ملو“ لعل بخش بعد ميران بخش کي ميمون يا ليمون ۽ بيدل بخش کي ”ڪارو“ نالي سڏيو ويندو هو.

ميان لعل بخش جي ابتدائي تعليم پنهنجي محلي جي هائيڊر اسڪول ۾ اهڙي طرح گريجوئيشن به پنهنجي شهر جي ڪاليج مان ڪيائين.

نيڪ روشن هجي ته سال 1953ع کان به ٽي سال، اڳ ۾ فقير بابا ڪثرت سان راڳ ڪندو هو جنهن سبب شڪارپور شهر جي بزرگن جي پارگاهن تي سڄو هفتو واري سان ويراڳ ۽ محفل - سماع جون محفلون به سندس ئي ڪوشش سان ٿيڻ لڳيون، جتي اسان به وقتي طور ساڻس گڏ هوندا هئاسين، ويراڳ دوران ڪجهه مصرع يا لفظ ايترو ته شدت سان اثر انداز ٿيندا هئا، جو اسين سڀ جو سڀ پاڻ بي ساخت طور اهي ٻڌل فقرا گنگنائيندا هئاسين ۽ ڊوڙين به پائيندا رهندا هئاسين. جڏهن فقير بابا مسرور اهي فقرا ٻڌندو هو ته پنهنجي پيٽرن ۽ گهر واري کي چونڊو هو ته ”منهنجي مرشد بيدل رحه جي ميدان ۾ جڏهن اهي ڳائيندا ته منهنجي دل کي ڪيترو قرار ملندو؟ ائين چئي فرمائيندو هو ته ”پيارل جو آواز پيارو ۽ ملو آهي پر ملو نالو ته (راقم طرف اشارو ڪري) هن جو آهي پر آواز پيارل

جوئي ملو آهي. "بهر حال فقير بابا مسرور جي وصال 1953ع بعد ميان لعل بخش تي اهو اثر رهيو جو رات جو نند ڪرڻ وقت ڪونڪو گيت چئي پوءِ سمنهندو هو. سچ ته سندس مٺي پياري آواز سان گهر جي سڀني ڀاتين کي قرار اچي ويندو هو. ميان لعل بخش سال 1953ع کان ئي هاءِ اسڪول جي ميوزيڪل پروگرامن ۾ ڀرپور حصو وٺندو رهندو هو. سندس ئي پيار ۾ مون هارمونيم وڄائڻ شروع ڪئي، جنهن جي رهنمائي خاص طور سيد عبدالرزاق شاهه ريڊيو سنگر ڪندو رهندو هو. سو به پنهنجي ڪارگر تجربن ۽ فيض سان نوازيندو رهندو هو. ان کان ڪجهه سال بعد برادر ميران بخش ۽ بيدل بخش به هن ڪم ۾ شامل ٿيا، ڪير ڪيترو ڪامياب ٿيو. بهر حال ان شوق جو شملو ۽ اوليت جو سهرو وري به ميان لعل بخش کي ئي سونهي ٿو.

ميان لعل بخش ابتدائي ملازمت جيڪب آباد مان بينڪن جي مختلف شاخن آندار ڪئي جنهن بعد ملٽري ۾ وڃي شامل ٿيو. ڪچ عرصي بعد اتان فارغ ٿي وڃي ڪورٽ جي نوڪري ڪيائين جنهن تحت ڪلارڪي ۽ هيڊ ڪلارڪي يا سرشتيداري جي عهدن تي ڪم ڪندو رهندو هو. ڏڪر ڪيل ملازمت دوران حضرت روهڙي شريف واري ڪورٽ ۾ گهڻو عرصو رهيو.

ان هڪ دفعي صبح جي ڦير ۾ ئي حضرت روهڙي شريف ڏانهن وڃي رهيو هوس، سکر بئراج واري لال ٿيڻ ڪاٺيو، منجهه مفاصلي کان شهر روهڙي ۾ داخل ٿيڻ سان جڏهن ڪورٽ تي نظر پئي ته لاريءَ تان لهي، ڪورٽ جي ڏاڪڻ چڙهي وڃي آفيس ۾ پهتس جتي ميان لعل بخش ڪم ڪندو هو. بس سائين هڪ ٻئي سان ملي ويهن جي ويرم هئي، ته سگورو شاعر شيخ صاحب، پنهنجي منشي سميت آفيس ۾ گهڙي آيو ۽ گرجدار آواز سان چوڻ لڳو "ميان بدوي صاحب، منشيءَ کان پئسا وٺڻ بعد به ڪيس جا نقل نٿو ڏينس". "پلا تون آهين ڪهڙي چيز" ميان لعل بخش، شيخ صاحب جي وڌيڪ ڳالهائڻ کان اڳ اُڻنديئي منشي کي گلي کان جهلي چيو ته "پنهنجي وڪيل کي ٻڌاء، ته پئسا تو ڪنهن کي ڏنا آهن، تنهن تي منشيءَ چيو ته "سائين مون کي اصيلن نقالن جي لاءِ پئسا ڏنا ئي نه آهن، ته باقي مان ڪلارڪ کي پئسا ڪيئن ڏيندس"، تنهن تي سنڌ جي نمائنده شاعر وڪيل صاحب فرمايو ته "اوهان منشي ڪوڙا هوندا آهيو تو پئسا هن کي

ضرور ڏنا، جيڪڏهن هن جي روبرو نٿو چوين ته ڪهڙو فرق ٿو پوي. تنهن تي
ميان لعل بخش چيو ته اوهان ۽ اوهانجي شمرن ۾ فرق ڪيترو آهي.

ڪهڙي ڪهڙي هرڪو - رهڻي اوکي بات
پڌري ٿئي ٿي ذات - رهڻي منجهه روحل چوي
(حضرت روحل عليه رحمتا)

ان شور تي جج صاحب پنهنجي آفيس مان نڪري آيو. ۽ چيائين ته
”ڪورٽ جو ڪجهه احترام به سکو“ مون ڏٺو ته شيخ صاحب ڪنهن مصلحت
سبب نرم ٿيو ۽ جيئن ئي ٻئي طرف منهن ڦيرايائين ته سندس نظر مون تي پئي. ۽
ڏسندي چيائين ته هي ڇوڪرو ڪهڙو بدوي آهي!..... مونکي اڳ ئي من ۾ ماڻڻاڻ
هو. تنهنڪري کيس هڪدم چئي ڏنم ”سائين اوهانجي استاد فقير مسرور جو
پياري ۾ پيارو پٽ پيارل مسرور بدوي آهي، بس منهنجي ايتري چوڻ جي دير هئي،
شيخ صاحب جو چرڪ نڪري ويو ۽ سندس بغل وارو پرس هيٺ ڪري پيو.
جيڪو مون مناسب نه سمجهندي به کيس کڻي ڏنو وڪيل پڇيو ته هن جو نالو ته
لعل بخش آهي“ ٿورو ڇپ ٿي..... بعد ۾ چيائين ته ”واقعي ئي سندس اکيون به فقير
سائين ۽ وانگر لال مشعل وانگر ئي آهن، جرئت مندي ۾ به هو بهو مسرور سائين ۽ وارو
ٿي دٻڊو آٿس ۽ اهڙو جملو شاعر ۽ سندس شاعريءَ متعلق فقط فقير مسرور جي
مڪتب فڪر جو ئي سنگ ميل ٿي سگهي ٿو“ بهرحال مامرو ماڻو ٿي ويو. ۽ شيخ
وڪيل صاحب جج صاحب جي چيمبر ۾ گهڙي ويو.

ساڳئي عرصي دوران روهڙي شريف ۾ رهندي ميان لعل بخش روزانو
درگاه عاليه تي شام جو چونڪي ڪندو هو ڍولڪ به ڀاڙ وڄائيندو هو ته وري
ڪلام به پاڻ ڳائيندو هو. هن ضمن ۾ خاص طور پيڄل ۽ راءِ ڏياچ بابت بيت اڪثر
طور ڳائيندو هو سندس آواز ۾ شايد پيڄل واي ڪشش هئي جو رفت رفت درگاه
تي راڳ ٻڌندڙن جو ڏينهن ڏينهن تعداد وڌندو رهيو هو.

جڏهن ذڪر ڪيل زماني ۾ حضرت بيڪس عليه رحمت جي پنجين
 رمضان واري عرس مبارڪ جو وقت اچي ويو ۽ مان هڪ ڏينهن اول پهچي چڪو
هوس. پهچڻ شرط برادر ۾ پيارل مليو ۽ چيائين ته آڏا ”اڄ حضرت روهڙي ۾ لعل

لطيف رحه جي اوتاري تي هلو ته زيارت ڪري آچون.....! نيڪ روشن هجي ته اُن دور ۾ اُتي سرڪار پٽ ڏئيءَ جي ستار جُبو ۽ جُتي فُبار ڪ به رکيل هُئي. خير اُتي پهچڻ بعد به راڳي ڏناسون جن جا نالا. بصر فقير شيخ ۽ بصر فقير ميمڻ هئا. مون موقعو وٺي اُن وقت جي متولي آخوند صاحب کي چيو. "اسان کي انهن مان هڪ بصر ڏيو" نيڪ روشن هجي ته آخوند صاحب سهڻي صورت ۽ سيرت جو مالڪ ۽ هن معاملي ۾ همراهه بنهه نابري واري ڇڏي چيائين ته "ابا هنن مان هڪ به نه ڏينداسين." تنهن تي ميان لعل بخش چئيس ته "آخوند صاحب، پاڻهي پنهنجي هٿن سان ڏئي ويندين" بهر حال ائين چئي اسان بس وري درگاهه شريف ڏانهن واپس آياسين.

رات خير جي گذري پئي ڏينهن حضرت بيڪس سرڪار جو عرس هو. ٿوري گهڻي ڪم ڪرڻ بعد شام جو فقيرن کي ايندو ڏٺوسين. گيترو رتل ويس ۾ ڏسي دل بهار بهار ٿيڻ لڳي هئي.

پٽ نه ڪن ٿا پنهور - سونهن لال لڳين سر لويون

(صولي غير محمد)

جڏهن رات شروع ٿي ته درگاهه جي صحن ۾ پريان آخوند ۽ بصر فقير شيخ پئي اچي رهيا هئا، برادر ۾ پيارل چيو ته "ڏس منهنجي مرشد جا رنگ" بهر حال رات جو ميلو راڳ روپ جي رنگ ۾ هچندو ۽ رچندو رهيو. منجهند جو ڌمال جو رقص ٿيو. آخوند صاحب ته واپس هليو ويو. بلڪه فقير بصر شيخ اُتيئي موجود رهيو. مون مصلحتاً اِن سبب متعلق مزيد پڇڻ جي ڪوشش نه ڪئي. ۽ واپس شڪارپور هليو آيس..... وري جڏهن ساڳئي مهيني جي ايكويهين تاريخ جو قلندري ڌمال ۽ ويراڳ سبب واپس حضرت روهڙي شريف پهتس ته فقير بصر شيخ کي اُت ڏٺم. جنهن لاءِ برادر لعل بخش کان پڇيم ته "فقير بصر سائين ڪهڙي مهل آيو آهي" تنهن تي لعل بخش کان اڳ ئي بصر فقير ٽڪڙو ٽڪڙو اچي چوڻ لڳو ته "بابا اوهين آهيو شڪارپوري سرڪار بيدل رحه بيڪس رحه جا مشوق اوهان سان هن بندي جي ڇا مجال آهي. بس اهو ڏينهن اها رات. هاڻي بس قيامت تائين منهنجو ڌڙو مرڻو اتيئي آهي. مون کي سرڪار ريشم جي تندن سان ٻڏي سوگهو ڪري وڌو آهي. مونکي فقير بصر سائين، تي انهن محبت ڀرين لفظن

مون سي ڏناماء

چون سبب ڏاڍو پيار آيو پر پنهنجي طبعمي مجبوريءَ سبب کانئس حجت ڪندي پڇيم ته ”فقير اهي ريشم جون ننڍون ڏسڻ ۾ ته نٿيون اچن. تنهن تي پاڻ اچي پيار مان هٽي ٻانهون کولي اسان ٻنهي ڀائرن کي ڀاڪر وجهي چيائين ته ”اوهين سڻا ئي آهيو ريشم جون تارون“ وري مون جڏهن بصر سائينءَ جي اکين ۾ ڏٺو ته فقير جي اکين ۾ پيار جا آنسو لهر ڪري رهيا هئا. جنهن سبب اسان جون ڏليون ۽ اکيون هن فقير جي دڙ کي ڏسي ڪجهه قدر آليون ضرور ٿيون هيون. ياد رهي ته فقير سائين بصر شيخ جي وفات به حضرت بيدل عليہ رحمت جي عرس شهادت دوران ٿي. اهڙي ريت سندس سنگ - آستان به درگاه شريف جي ڏکڻ طرف قبرستان ۾ آهي. سبحان الله.

موت و حيات ميري سڀ ڪچ تيري لئي هين
جيئا تيري گلي مين مرنا تيري گلي مين
(حضرت صاحب)

برادر ۾ پيارل فقير باطني طور تي روحاني سونهن جو مالڪ هو پر ظاهري طور به بابا فقير مسرور رحه جي پوري اولاد ۾ سڀ کان حسين ترين حسن جو شاهڪار هو. پنهنجي زندگي دوران هار سينگار جو به شوقين هو. سخي به ايندو هو جو ڪلارڪي جي ننڍي ملازمت هوندي به وڏي کان وڏي قرباني ڏئي وٺندو هو. هڪ ڀيري ڪنهن فقير سندس ٻانهن ۾ راڌو آتوميٽڪ واچ ڏني. فقير واچ کي ڏسندو ئي رهيو ان کان اڳ فقير پيارل سائين اها واچ ٻانهن مان لاهي واچ ڏسندي فقير کي پارائي ڇڏي.

ساڳئي ئي 1970ع واري عشري جي پوئين ٽن سالن ۾ اسان جي امڙ سگوري سخت بيمار ٿي پئي. امڙ جي ان علالت سبب هر وقت پاڙي جي هڪ عورت اچي مارجا ٻڌائي. ان حالت جي ڪارڻ مان ۽ منهنجا ڀاتي هڪدم وڃي امڙ جي حاضر خدمت ٿياسين. ان وقت مون ڏٺو ته ڏڪر ڪيل گهر ۾ استعمال جي ڪا به شئي. گهر جي ڀاتين پوئتي ڪانه ڇڏي هئي. المختصر امڙ جي علالت جو حال ٻڌي ميان لعل بخش روهڙي کان بدلي ڪرائي اچي امڙ سان شڪارپور ۾ رهڻ لڳو هو. پر هتي ٿورن ڏينهن بعد هي همراھ به عليل ۽ بيمار ٿي پيو. امڙ ۽ لعل بخش وڏي گهر اندر بيماريءَ جي حالت ۾ رهندا هئا. ايترو ضرور هو جو ميان لعل بخش

مون سي ڏناماء

ڪجهه قدر هلي ڇلي سگهندو هو. نوڪريءَ تي به ويندو هو ته ڪڏهن درگاه شريف روهڙيءَ به ويندو هو. ان سال 16 ذوالقعد حضرت قادر بخش بيدل علي رحمت جي عرس سبب طبيعت ناساز هجڻ جي باوجود ميان لعل بخش حضرت روهڙي درگاه شريف ڏانهن ويل هو. مونکي به ڪجهه قدر مرشد جي اڀر ڏي تانگهه ضرور هئي. مون 16 جي رات آميءَ کان اجازت گهري پر آمي چيو ته ”تون هتي ئي هج. موليٰ توکي اُتي ئي اجر ڏيندو“

ان ڏينهن معمول مطابق آمي کي مالش وغيره ڪري منجهند جو آچي پنهنجي ننڍڙي گهر ۾ سمييس. ڪم ڪرڻ سبب ڪجهه ٿڪ به هو ان ڪري مونکي ننڊ آچي وئي. ننڊ دوران ڪجهه فقيرن جا ٽولا ڏٺم، جيڪي وڏي گهر ۾ تمام سهڻين پوشاڪن ۾ آمي جي اڳيان وڏي مستيءَ سان راڳ ڪري رهيا هئا ته ڪجهه رقص ڪري رهيا هئا جنهن سبب وڏي مروج هٿل هئي. شايد ان سبب ننڊ مان جاڳ ٿي ۽ تڪڙو وڏي گهر ۾ گهڙي ويس. ڏٺم ته آمي ته جسماني طور قرار ۾ آهي. مان ڏنل خواب دوران جيڪو نظارو ڏٺو هو ان کي ڏسڻ لاءِ هيڏي هوڏي ڏسي رهيو هوس. اهڙي طرح وري جڏهن آمي جي طرف غور سان ڏٺم، ته..... سندس جسماني پيڇرو ته موجود هو پر اُن ۾ رهندڙ پڪيٽڙو..... پنهنجي اصلي ملڪ ڏانهن اُڏري ويو هو. لعل بخش جڏهن واپس شڪارپور پهتو ته سندس طبيعت تمام بگڙجي چڪي هئي. جنهن سبب کيس حيدآباد جي ڪوٽڙي واري اسپتال ۾ علاج لان داخل ٿيڻو پيو. جتان تن چئن مهينن بعد واپس ڪيو ويو. ان وقت سندس طبيعت البت بهتر هئي. ان دوران مونکي چيائين ته ”قرب ڪري مونکي درگاه شاه درازين وٺي هل“ المختصر اُتي پهچڻ شرط سرڪار عبدالحسين المعروف خواجہ عبدالحق بادشاه سان ملاقات جي ڪوشش ڪئي سون. پر درازي بادشاه اندر حويليءَ مان پيغام موڪليو ته ”حضرت امام حسين رضه جي جهلم تي ملاقات ڪئي“ جنهن ڪري ساڳي حالت ۾ شڪارپور واپس ٿياسين. ادا پيارل جي ڏينهن ڏينهن طبيعت علالت ۾ مزيد مبتلا ٿي وئي. آخر امامن سڳورن جي جهلم ڏينهن شام جو لاڏاڻو ڪيائين. عيسوي سن مطابق اهو سوگوار ڏهاڙو 18 ڊسمبر 1981ع وارو هيو. سندس تدفين وقت هڪ دوست آچي ٻڌايو ته اڄ شاه درازين جو سجاده نشين ميان عبدالحسين المعروف خواجہ عبدالحق به هن جهان

تان لاڏاڻو ڪري ويو آهي. ميان لعل بخش ۽ راقم اڳ به محرومين ۽ رسوائين جا پاليل هئاسين. تاهه ميان لعل بخش ائينءَ جي جدائي وڏي ڏک ۽ صدمي جو باعث ضرور بڻي.

مسرور مونکي ڏنو آءٌ عجيب - مندو ڏاج ڏکڙن

ڇمجي سر تي چاڀان

سبب ڪهڙو سرتيون مان - لو ڪئن لڪيان

(نغير مسرور)

برادر لعل بخش جي لاڏاڻي بعد سندس هڪ دوست آيو جنهن سندس هڪ واقعو اجهو هن طرح بيان ڪيو چيائين ته ”ادا منا اوهان کي ياد هوندو ته اسان لعل بخش سان 14 آگسٽ جو جشن ڏسڻ لاءِ ڪوئيٽا ويا هئاسين. اوهان شايد کيس گرم ڪمبل وٺي اچڻ لاءِ چيو هو. نمائش ڏسندي پاڻ ڪتابن جي دڪانن تي بيهي رهيو ڇان هن خواجه غلام فريد جو رسالو خريد ڪيو. چيائين ته هي ڪتاب ادا ملڻ لاءِ ورتو اٿم تنهن تي مان کيس چيو ته ادا ملڻ هرنائيءَ جي ڪمبل لاءِ چيو هو تنهن تي لعل بخش چيو ته ڪمبل فقط هن دنيا لاءِ آهي پر هن ڪتاب ۾ هر دوجهان جون برڪتون دائمي طور موجود آهن.“

هڪ ٻيو سندس پيارو دوست حضرت روهڙي شريف کان آيو جنهن هڪ اهم واقعي کي ورجائيندي چيو ته ”ادا منا اوهان لعل بخش کي ڏٺو. ڪيڏو ته بهادر ۽ جرئتمند انسان هو هڪ دفعي فقيرن سان ڪجهه ماڻهن بدتميزي پئي ڪئي جيڪو مامرو هٿيارن جي استعمال تائين وڃي پهتو هو ان عالم ۾ ادا پيارو ڪيئن ته سينو سپر ڪيو بيٺو هو حالانڪ کيس ڪجهه زخم به رسيا هئا. ”مون کي اهو منظر ياد ايندي سچ ته افسوس به ڏاڍو ٿيو هو بلڪه بقول مرشدنا حضرت بيدل عليه رحمت ”بيدل جفا ڪري نهين ڪڇ هماري اختيار - ورنه به فهم - دوستي - فرزانه مون فرزانه مون“ پاڻ تي ضبط رکڻو پيو هو. ميان لعل بخش اڪثر طور فقير مسرور عليه رحمت جي شاعري وڏي شوق سان ڳائيندو هو مثال طور.

(1) جانب جت جو اٿم جيءَ ۾ جمهوراڻو جيڪو راڳ جهنگلي جوڳ ۽ پيروي ۾ ڳائيندو هو.

(2) آيو عشق حضرت لکين لطف ڳايان - سبب ڪهڙي سرتيون مان نوڪڙن
لڪايان هي ڪلام سر پيلو پر چونڊو هو.

(3) ڏوراپا ڏيندس آء - ڪاڪيون ڪيچيڙن ڪي هي ڪلام سر ڪوهياري پر
ٻڌائيندو هو. ان کان علاوه بابا مسرور سائين جا ڪيترائي ڪلام مٿن سرن
۽ لهجن پر ڳائيندو رهندو هو.

اهڙي طرح حضرت بيڪس رح جي ڪلام "راز محرم رُس نه يار - آء ت
پرچون پاڻ پر. سان ته خاص طور عشق هوس ذکر ڪيل ڪافي، اڪثر طور سر
راڻي پر عام طور راڳ تلنگ پر چونڊو هو. ان سلسلي تحت مرشد بيدل عليه رحمت
جا به تمام گهڻا ڪلام ڳائيندو رهندو هو مثال طور.

(1) اڌر پڪيڙا ڦڻءِ واهيري - نڪر منجهان ناسوت. هي ڪلام راڳ نت
ڪيڏارو يعني سر ڪاريهر پر چونڊو هو.

(2) بره جو باري بار - رمز بازن رِيءَ ڪير اُٺائي: هي ڪلام اڪثر بهاءِ پر عام
طور راڳ آسا پر ڳائيندو هو.

(3) صورت جو سردار - پلي ڪري آيو. هي ڪلام راڳ پيرو پر يا وقتي طور
راڳ پيلو پر ٻڌائيندو هو.

ان کان علاوه حضرت سچل سرمست رح حضرت پٽ ڌڻي رح ۽ ڪجهه
ٻين صوفين جا ڪلام به بعضي بعضي ڳائي وٺندو هو. حضرت لعل شهباز
سرڪار عثمان مرونديءَ جو فارسي غزل "امروز شاهه - شاهان مهمان شدت مارا"
تمام وڏي جذب سان ڳائيندو هو.

ميان لعل بخش عرف پيارل فقير متعلق پيش ڪيل فُقرن مان بخوبي معلوم
ٿيندو ته هي همراه مرشد بيدل رح جو پيارو تصوف ۽ عرفان جو شائق، مٺو ۽ مٺو
راڳي ساڳيئي وقت خود اعتماد ۽ خودار شخص هو. سندس ياد هميشه ذهن تي سوار
رهندي آهي. ان جذبي سبب ئي سندس لاءِ چند جملا لکيا اٿم. سندس طفيلي مون
تي به مرشد جي مهر نظر مزيد دائر قائم رهندي (آمين).

داتا ولايت علي شاه

هيءَ ڪائنات، جيڪا ڪثرت جي روپ ۾ پنهنجي انيڪ رنگن ۽ رعنائين سان جلوگر آهي. جيڪا اصل ۾ وحدت مان ظهور پذير ٿي آهي..... موجود ڪثرت جي ڪارونيار ۾ جن اصل حقيقي وحدت کي ڳولهي لڌو آهي. جن عبدیت مان احدیت کي ڄاڻي ورتو آهي. جن حقوق العباد کي حقوق الله سمجهي. ڪل شيءِ سڀ صورت ۽ هر مظهر کي احدیت واري آرسیءَ ۾ ڏٺو آهي. انهن پنهنجي دم قدم کي ثابت ۽ محکم رکيو آهي. باعث - ڪائنات، فخر - موجودات، حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وآله وسلم فرمايو آهي ته: "اهو جيڪو اوهين پاڻ لاءِ نا پسند ڪريو ٿا، ته اهو ڪنهن ٻئي جي حق ۾ به ناپسند ڪريو."..... يعني جيڪڏهن اوهين پنهنجي لاءِ پاڻ تي ظلم نا پسند ڪريو ٿا ته اهو ظلم ڪنهن ٻئي جي حق ۾ به ناپسند ڪريو. ان کان سواءِ هر اهو معاملو جيڪو پنهنجي حق ۾ ناپسند ڪريو ٿا، ته سڀ ڪنهن لاءِ بغير ذات پات جي پيڏ، هر ڪنهن لاءِ ناپسند ڪريو.

ذڪر ڪيل فرمودي مان، ڪثرت ۾ وحدت جو صاف صاف، چٽو ۽ سڌو رستو ڏيکاريل آهي، جيڪو هر صلح پسند صالح موحد ماڻهوءَ تي فرض آهي..... هن کان اڳتي وري پنهنجي ذاتي مفاد جي نفی ڪندي ڪثرت ڪائنات ۾ وحدت کي قائم رکڻ، هر سالڪ تي فرض آهي..... ذڪر ڪيل طريقيڪار سان هلندي عملي دنيا کان مشاهداتي عالم ۾ پهچندي عينيت سان سرشار ٿيندڙ صوفي پوري ڪثرت ڪائنات کي وحدت ۾ ڏسن ٿا.

حق جا بجا مشهود آ - جو عبد سو معبود آ

حق ريء نڪي موجود آ - بيدل تون با اعتبار ٿي

(حضرت بيدل ۳)

بيان ڪيل عينيت ۾ احديت ماڻيندي پنهنجي آس پاس ۾ گڏ رهندڙ ۽
ڪثرت ڪائنات ۾ وحدت جي وڻجارجن لاءِ ڪافي ڪجهه جيڪو به فرمايل آهي
أخو فقط الله لوڪ درويشن جي وسيلي ئي موصول ٿيو آهي.

مُٽايائون سنگ کي - ڳالهيون سنديون ڳجهه

لاهو تن کي ڪا هئي - لونءِ لونءِ اندر لُجهه

جنهن جي سُجهه نه پُجهه - تاتي ڪيائون ٽڪيا

(حضرت بيدل ۳)

هن بندي تي به پنهنجي بابا مسرور عليءَ رحمت جو اهڙو ئي هدايت ڀريو
هٿ زهيو جنهن جي ظاهري جيون ۾ مون ڪافي اڪابر ڏٺا. پر بابا سائينءَ جي
موجودگيءَ سبب فقط ڪيس ئي پاڻ لاءِ اهميت وارو ۽ ضروري سمجهندو هوس.
بابا مسرور سائين جي وصال (سال 1953ع) بعد مان ڪافي اُپائڻ ڪو ۽
وائڙو ٿي پيو هوس. پر فقراھ جي سنڀال ۽ پاسداريءَ سبب منهنجي ساهه کي وڏي
سڌير ملي هئي.

راحت رسي روخ کي - اُنهن جي آئي

هليا ڦيرائي - هو ڪو هم اوست جو

(حضرت بيدل ۳)

ان دور ۾ هڪ دفعي، داتا فيض دريا عليه رحمت جي عرس مبارڪ تي
پهتو هوس جيڪو يارهين شوال کان شروع ٿيندو هو. جتي تمام ڪثير التعداد
فقراھ جي زيارت نصيب ٿيم..... جنهن ۾ خاص طور فقير عبدالخالق غمدل رحه
فقير چاڪر خان شائق عمراڻي رحه، سرڪار غلام مصطفيٰ شاهه رحه، پن سيد
صاحبڏنو رحه وسڻي ڏڻي، فقير پربل پيا سي رحه..... بهرحال وڏي فقراھي فوج

ڏٺم..... حسن جا هٿيار ڏٺم، چيرين جا چمڪار ڏٺم، هو هو جي هٻڪار ڏٺم المقصد، جو ڪجهه به ڏٺم، سارو ئي سير سبحان الله، سبحان الله.....!

عُرس مبارڪ جي نڪيتي واري ڏينهن هڪ ڪچهري لڳندي هئي جنهن مجلس جو مور خود سرڪار داتا ولايت شاهه رحه هوندو هو..... درويش ۽ بزرگن کي يڪجا ويٺل ڏسي، پوري يقين سان ظاهر ۾ حضور ۽ هر طرف ٿوري ٿور محسوس ڪيم نڪيتي واري مجلس ۾ ڪجهه درويشن پنهنجي طرفان ملهائيندڙ ميڙن جي تاريخن جي آگاهي پئي ڏني، ڪنهن درويش وري ڪنهن ميڙي ۾ نه پهچڻ جا سبب پئي ڏنا، ڪي اهڙا به درويش ڏٺم جيڪي..... ڪنهن وصال ڪيل فقيرن جي خبر به ڏني رهيا هئا، اِن دوران ڪنهن به درويش، ڪنهن جي به گفتگو جي وچ ۾ نه پئي ڳالهائيو هر ڪو پنهنجي واري سان ڳالهائي رهيو هو جنهن ڪري تمام گهڻي معلومات، ياداشت ۾ آساني سان محفوظ پئي ٿيندي رهي..... اِن دوران هڪ سبز پوش بزرگ، جيڪو سراپاء، سائي سبز پوشاڪ ۾ مبلوس هو تنهن تمام گرجدار لهجي ۾ اعتراض واريو ته اوهان جي فقراھ ۾ مردن ۽ عورتن جو پاڻ ۾ تڪليفيءَ سان ملڻ خراب آهي..... جنهن تي داتا شهنشاهه فرمايو ته ”جنهن کي ظاهري عقل خراب سمجهندو آهي، اهو باطني طور حقيقي حق هوندو آهي، جيڪو ڳجهه ۾ سولو ۽ چڱو لڳندو آهي، اهو ظاهر ۾ ۽ خدا وٽ چوريءَ جو عمل سڏبو آهي“ جيڪو لوڪ ملامت کان بچڻ سبب به لڪي لڪي ڪري وٺبو آهي.“..... سچ ته سرڪار داتا ولايت شاهه سچ سُخن ۾ واضح موقف جو مالڪ ڏٺم، جتي ڪوبه ڦٽل ڦير، فتو ۽ ڦڏو بنهه محسوس نه ٿيندو هو. سندس حلقو صاف سچو غير جانبدار ڏٺم، هر طرف هڪ ٻئي سان محبت ۽ پيار ڏٺم، سونهن ۽ سينگار ڏٺم، حسن جو هٻڪار ڏٺم، اُڪند اُڪير ۽ اُمتنگ پريو خلوص ڏٺم..... تنگر طعام سادو ۽ سلوٽو ڏٺم.

نيڪ روشن هجي ته حضرت انباه جي فقراھ ۾ امير ۽ جاگيردار به هئا، پر ميڙي جو سمورو ڪم غريب فقراھ ئي ڪندا هئا، امير ۽ جاگيردار رياضت وارن کي، منقون ميڙون ڪري ڪري رياضت ۾ بهرو وٺي پئي سگهيا جنهن کي پنهنجي لاءِ تمام عظيم خوش نصيبي سمجهندا هئا، ظاهري چنڊ لوڪ، جهاز

ڇٽڪار ۽ ايندڙ ويندڙ محبت وارن لاءِ سهوليت جو سامان مهيا ڪرڻ، انهن درويشن جو ڪم هوندو هو ان کان علاوه سندن گهرو عورتون، کير جا ڍلا، ڏڏ جون ڇاڏيون ۽ مڪڻ جون مائون به کنيو اچي ننگر ۾ شامل ڪنديون هيون. ان ڏس ۾ من پنهنجي اکين ڏٺو ته داتا سرڪار مڇ ٻارڻ لاءِ وڏا وڏا ٻنڊ ۽ لاه گلهن تي کڻي فقراھ جي ٻارين تي پهنجائي ڏيندو هو ۽ گهڻو ڪجهه! بهر حال هن جيلاني جوان پيرن جي پير کي شڪل طور فقر جو فقير ڏٺم، هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته فقير شاهڏنو سائين حج جي تياري ڪري پنهنجي روانگي کان اڳ، داتا سرڪار کان موڪلائي ڪرڻ آيو هو..... جڏهن فقير شاهڏني عرض ڪيو ته ”قبلا حج تي پيو وڃان، اوهان کان موڪلائڻ آيو آهيان“..... فقير شاهڏني جي، ان چوڻ تي ڪجهه قدر داتا سرڪار جا نيٺ ڀرجي آيا ۽ چوڻ لڳو ته ”محبوب سائين! اوهان جو حج ته پنهنجي محبوب وٽ آهي، جيڪو اوهان کان وار جيترو به ڌار ناهي..... اوهان جيڪڏهن کڻي جدا به سمجهيو پر فقير اوهان کان وار جيتري به وڻي ته رکندو“..... مطلب ته حاجي شاهڏنو حج لاءِ روانو ٿي ويو.....! پوءِ جڏهن حاجي شاهڏنو صاحب حج تان واپس موٽيو ويو ڪافي فقراھ ساڻس ملڻ ويا جن سان احوال اوريندي چيائين ته ”جتي به مان ويس، توڙي ريل ۾ هجان، پاڻيءَ جي جهاز ۾ هجان، موٽر لاريءَ ۾ هجان يا پيدل يعني طواف ۾ هجان، داتا سرڪار مون سان گڏ رهائڻ ڪندو هلندو هو ۽ مون کي ان سفر دوران داتا هڪ ڌم به پاڻ کان ڌار نه ڪيو هاڻي هتي سنڌ ۾ پهچڻ کانپوءِ ڪجهه قدر جڏائي محسوس ڪيان ٿو قرار ناهي، بس جيڪڏهن دم دير ڪندس ته مري ويندس..... ان گفتگو دوران ڇڪ شهر جو هڪ ماڻهو جيڪو ساڻس ملڻ ويو هو تنهن چيو ته ”سيد ولايت شاھ ڪهڙو عاشق آهي، جنهنجو منظور نظر، حج ڪري آيو هجي ۽ عاشق سگهو وٽس ملڻ لاءِ به نه اچي“، تنهن تي فقير شاھ ڏني صاحب کيس ٻڌايو ته ”داتا ته مون کان دم به ڌار ناهي“..... پر ماڻهو نه ٿا مڙن جي مصداق کيس ڪو ڪارنامو سر انجام ڏيڻو هو. چيائين ته ”حاجي صاحب اهو ته باطني معاملو آهي، پر ظاهر ۾ به ملڻ ضروري آهي. ڏس توکي ساڻس ملڻ جي ڪيڏي بيقراري آهي، پر عاشق کي ڪا به اڀر نه

آهي. هڪ طرف ان ماڻهوءَ، حاجي صاحب کي پيراهه ڪرڻ پئي چاهيو پر سندس دال نه ڳري...

ته ٻئي طرف، داتا سرڪار وٽ پهچي، چوڻ لڳو ته "سائين شاھڙو هاڻي حاجي ٿي آيو آهي، ته غرور ۾ پئجي ويو آهي.... حج ڪرڻ بعد اوهان سان ملڻ به نه آيو آهي.... هن تي داتا سرڪار فرمايو ته "مون ڏي ڏس ته هي ڪير آهي؟" جنهن وقت ان ماڻهوءَ داتا سرڪار جي طرف ٺهاريو، بس سندس ڏسڻ جي فقط دير هئي..... ديدار جو تاب برداشت نه ڪرڻ سبب پيهوش ٿي پوئتي ڪري پيو. جنهن بعد وڌڻ لڳو ته "داتا جي صورت ۾ وڏيري شاھ ڏني جي صورت ڏني اٿس.

ڪاڪ نه جهليا ڪا پڙي - موهيا ڪنهن نه مال

جي چورن ڏنا چال - ته به لاهوتي لنگهي ويا

(پڻ ڏني عليه رحمت)

هوڏانهن حاجي شاھڙو گيڙو اٿي پائي، سونن زيورن سان سينگار جي پنهنجي سنگت سوڌو چيريون پائي، ڳائيندا وڃائيندا، داتا سرڪار طرف انباهه شريف اچي رهيا هئا، جڏهن اها خبر ان پتريور ماڻهوءَ ٻڌي ته هڪدم اچي، حاجي شاھڙي جو اڳ جهليائين.... ان دم به ساڻس ساڳي حالت ٿي، همراهه تاب نه سهي سگهيو هو. ابهر حال.

هيڏانهن داتا سرڪار به گيڙو اٿي پائي، سونن زيورن سان سينگار جي صوفي شنگ سميت، چيريون پائي، ڳائيندا وڃائيندا، هڪ ٻئي سان ديوان، پروان..... مستاناوار محب محبن سان ملي ويا.... پاڻ اهڙي ته رنگ ۽ ڪيفيت ۾ مليا، جنهن جو بيان لفظن ۾ ادا ڪرڻ کان بلڪل بالا آهي.

سال اٺويهه سئو ستر واري عشري ۾، حضرت بيدل عليہ رحمت جي درگاه تي هڪ تبديلي واقع ٿي، جنهن سبب، شڪاريون سکر، روهڙي ۽ پير ڳوٺ جا فقير صفت ماڻهو وري اچڻ لڳا، جيڪي انهن وري ايندڙ فقيرن جي خدمت ۾ هڪيو حاضر پئي رهيو.... ان هوندي به منهنجي دل جي، هنشا هئي ته درگاه عاليه تي ماضي وانگر فقيرن جون فوجون ۽ سنگ گڏ ٿي روح رچنديون رهائيون ڪن. جن

جي واس سان مغز معطر ۽ دليون سيرا ب ٿين..... مون ان ڳالهه جي مد نظر، ميان بيگ محمد سائينءَ کي عرض ڪيو ته سنڌ جي صوفي درويشن جي درگاهن تي هلي، کين اچڻ جي دعوت پيش ڪجي، جيئن ظاهر ۾ به محبت جا هج هجن..... سائين بيگ محمد، خاص طور منهنجي مشوري کي تمام وڏي اهميت ڏيندي ڪافي درگاهن تي هلي، درگاه تي اچڻ لاءِ دعوت ۾ تمام خلوص سان سنڌ ڏيندو پئي رهيو.

مٿي ذڪر ڪيل سلسلي تحت، جڏهن ميان بيگ محمد صاحب جي رفاقت ۾ حضرت انباهه شريف ۾ پهتاسين، ۽ پهچڻ شرط سامهون داتا سرڪار ولايت علي شاهه جو ديدار ٿي ويو، دل کي بيحد قرار نصيب ٿيو..... نيڪ روشن هجي ته انهن ڏينهن ۾ درگاه تي حضرت فيض درياءَ عليه رحمت جو عرس مبارڪ هلي رهيو هو، جنهن سبب فقراهي فوجون ۽ صوفين جا سنگ آيل هئا، هر طرف راڳ ويراڳ ساز سرندا، ٺرليون ڍولڪون ۽ باجا وڄي رهيا هئا، اهڙي طرح آواز ۽ آلاپن جي للڪار ۾ چوڏس چوڌار، هو هو جي هٻڪار لڳي پئي هئي، ان گهڻا گهڻيءَ کان گذري آجي، داتا سرڪار جي قدمبوسي ڪئي سون..... مون ملڻ شرط داتا سرڪار جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته سرڪار فائد ڪيندي اندر ڏٺ تي وٺي آهر..... داتا سرڪار دليون جي حالت اشارو ۽ وقت سمجھي غرتي تنهنڪري فرمايائين ته ”مسرور هئا.....! آتي ته مولوين جا ميڙ ٿي ويا آهن“..... ان تي منهنجي نهايت ادب سان عرض ڪيو ته ”هه! سچ اُڀرندو آهي ته تارا گم ٿي ويندا آهن“..... منهنجي ان چوڻ تي داتا سرڪار من موهندڙ شرڪه ڪندي فرمايو ته ”ادا تي جهڙا پيچ ڪير پائيندو..... حاضر آهيون محبوب..... جيڪي به پيشرا آهيون“ مطلب ته ايڏي وڏي دلچاءِ بعد اسين مڪمل طور باغ بهار تي وياسين.

ساڳئي سال جڏهن حضرت بيدل عليه رحمت جي درگاه تي عرس مبارڪ هو، پهرين ڏهاڙي، جڏهن داتا ولايت شاهه سرڪار پنهنجي سنگ سڻ ايوان ۾ پهتو ۽ اعلانيه آلاپ ۾ ڳائيندو اندر درگاه ۾ هليو، هن دلڪش منظر جو تاثير وارياسي تي وسڪاري وارو ڪم پئي ڪيو.

ان بعد داتا سرڪار درگاه کان ٻاهر آچي. عام فقراھ ۾ ملي ويهي زميو
 ۾ ڪٿي ٿو لڪي لعل..... ويرم به نه ٿي ته ساڻس ڏورانهن علائقن مان آيل فقير
 فقراھ قدمبوسي ڪندي داتا سرڪار جي محبت ۽ زيارت ۾ سرشار ٿيندي ٻيھر
 ٻيھر پئي ٿيا. ان سال داتا سرڪار ميلي جا ٽيئي ڏهاڙا ميلي ۾ رهيا ۽ بعد ۾ اهڙن
 ڏينهن وارو معمول دائمي دستور ڪري رکيو هئائون. ٻئي سال سرڪار بيڪس
 عليه رحمت جي عرس مبارڪ تي تمام سخت مينهن وسي رهيو هو جنهن سبب
 سائين بيگ محمد چيو ته ”هن برساتي موسم ۾ ميلي جو پروگرام ڪيئن
 ٿيندو“..... بس ائين ئي ڳالهائي رهيا هئاسين ته پريان چيرن جا چمڪار ۽
 ويراڳين جي آواز جي للڪار ٻڌڻ ۾ پئي آئي. ٿوري ويرم ۾ ظاهر ٿيو ته داتا
 سرڪار پنهنجي سنگ سان نچندو ڳائيندو هي ڪلام چوندو پئي آيو.

تون آن باغ حسن جو گل گل گل - اسان واس وٺڻ لڏ بل بلبل

(داتا سرڪار)

ٿوري مفاصلي تي پراڻ منگهن سائين، جيڪو سرڪار انور علي شاھ
 جهانپوري واري جو منظور نظر هو سو پنهنجي سنگ سان گيتروءَ رتل پوشاڪ ۾
 ملبوس نچندو ڳائيندو هي ڪلام چوندو پئي آيو.

آئي هون دزيار - مست قلندر والي

مست قلندر والي - سخي لعل قلندر والي

(سيد انور علي شاھ)

برسات جي رم جهم ۽ پنهني آيل سنگن جي چيرن جي چم چم ۾ سچ
 پچ ته خمار ۾ آچي ويا هئاسين، ته ڪٿان هي آواز آيو ”اوهان جي راڳ جي
 دلڪشيءَ سبب مينهن جو ملائڪ وڃڻ ٿي نٿو چاهي، اوهان راڳ بند ڪيو ته
 ملائڪ واپس هليو ويندو ۽ مينهن به پوءِ بند ٿيندو“ بس ان ماڻهوءَ جو جملو پورو ٿي
 نه ٿيو ته داتا سرڪار جي ذهن مبارڪ مان تمام روح پرور آواز ۾ هي بيت ٻڌم.

مينهان ۽ نينهان - ٻئي اکر هڪڙو
 جي وسڻ جا ويس ڪريان ته ڪڪر ڪن ڪينهان
 بادل ٿي بيهان - جي وسڻ جا ويس ڪري
 (پٺ ڏئي قدسره)

مينهن ته بند ٿي ويو بلڪ ويراڳين جو ويراڳ وسندو رهيو.... هن عرس
 مبارڪ تي ايترا ته روح پرور ۽ دلڪش حسن وارن جا ٽولا ور ور ڪيو وريو وريو
 ٻئي آيا، جو سارو صحن، حسين ترين خوبروئن، گلرخن، سرخ رخسارن ۽ لال لپن
 جو باغ بڻجي ويو هو (سبحان الله)

باغ بيدل جي ڪئي آبهاري - حسن چمن ڪڙيو چوڌاري
 طرحين طرحين ڦول ڦلن - سڀني گلن ۾ گل محسن

ميلي دوران، ريلوي جي وزير جو سيڪريٽري مرحوم خادم حسين ميمڻ
 اچي پهتو جيڪو منهنجو تمام ويجهو دوست هو هن صاحب برسات جي موسم ۾
 ايتري فقراھ کي ڏسي حيرت مان پڇيو ته ”آءُ مٺا ايڏي برسات ايڏا سارا ماڻهو
 ڪيئن اچي پهتا آهن. جنهن جو مون کيس جواب نه ڏنو. بلڪ وٺي اچي منگهن
 لعل سان ملايم جنهن بعد داتا سرڪار جي حضور ۾ وٺي آيس. جتي خادم ميمڻ،
 داتا سرڪار جي جسامت ۽ قدقامت کي ڏسي چيو ته ”هي شهنشاهه به هن برسات ۾
 ئي آيو آهي. تنهن تي مون کيس چيو ته، هنن مالڪن کي، موسمن جو تغير اثر نه
 ڪندو آهي نه ئي انهن جو فڪر ڪندا آهن، سندن اڳواڻ عشق ۽ نظارو حسن ۾
 هوندو آهي.“

حسن دا جلوا قعب، قبله عشق ساڏا امام
 عشا قاندا مشرب اونهان، سمجھ نه سگھدي عام
 (حضرت بيدل)

داتا سرڪار رح جي موجودات واري زماني ۾ حضرت بيدل رح جي
 درگاه تي جيڪي به عرس مبارڪ ٿيا، انهن ۾ اجتماعي طور فقر جو رنگ ۽ شعل
 شاهي انداز ۾ ٿيندا رهندا هئا.

مون سي ڏناما

حالانڪه داتا سرڪار ظاهر ۾ ڪجهه به نه چوندو هو. فقط سندس فياضي
نگاهه محبت جي مانڊانَ کي رعنائِي ۽ رونق ۾ رکندي ايندي هُئي.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته مان پنهنجي دوستن فقيرن سان گڏجي
ننگر تقسيم ڪري رهيو هوس، ان سلسلي ۾ جڏهن داتا سرڪار جي نزديڪ
پهتاسين، ته سائس ميان بيگ محمد، فقير محمد مقيم حضرت ٻيل سرڪار جي
درگاه وارو ۽ سندن ٿوري وٺيءَ تي هڪ خوش لباس، امير فقير به ويل هو ننگر
تقسيم ڪندي ڪندي داتا سرڪار طرف ڪي قدر پئي ٿي وئي. بس خبر نه رهي
ته اُن امير فقير، منهنجي آئيني جي ڪالر ۾ هٿ وجهي، چڪي چيو ته ”نامرادا
مرشد ڪي پئي ٿو ڏئين“ تنهن تي مونکي ڪافي چڙ لڳي هُئي، جنهن سبب سٺ
ڏئي سندس طرف منهن ڪري چيم ته ”وڏيرا ڪيتراڻي پير چٽيا آڻيئي، مهرباني
ڪري هنن فقيرن کي معاف رک ان تي فقير محمد مقيم فرمايو ته ”اهي پابنديون
واقعي ئي پيرن وٽ هونديون آهن“ مون ڏٺو ته داتا سرڪار وڏي جلال ۾ نظر آيو
جنهن فرمايو ته ”وڏيرا ڪجهه سڃاڻپ به رک، سڀ صورت ۾ تنهنجو ئي يار آهي“
پر وڏيرو مڙيو بنهه..... نه چوي جيڪو پئي ڏيندو آهي، اهو فيض کان پالهو هوندو
آهي“ تنهن تي فقير محمد مقيم کيس چيو ته ”وڏيرا هاڻي ئي خبر پوي ته تون
درگاه تي چانورن جي ڳوٺي کڻي آيو آهين..... اهو ڊاهو تنهنجو نه پر تنهنجي
چانور جو ڪمال آهي“، مون ڏٺو ته وڏيرو ويچارو منهن ڪري سائين جن کان ٿورو
پري هٽي ويٺو اهڙي طرح مان به پنهنجي دوستن سان وڃي رياضت ۾ شامل ٿيس.

ذڪر ڪيل زماني دوران، ڪجهه اهڙا به امير فقير صوفيائي لباس ۾
اچي، پنهنجي خود نمائي ڪندا هُئا، ۽ پنهنجي شاعري ڳائيندا وڏا قال مقال
ڪندا هُئا، پر داتا سرڪار پنهنجي محبوبيت ۾ مڱهن ويٺو رهندو هو جيڪڏهن
ڪو ڪانئس ڪجهه پڇندو هو ته تمام پيار ۽ نرم لهجي ۾ جواب ڏيندو هو. جنهن ۾
سندس خلق - عظيم ۽ شائستگي پئي جهلڪندي هُئي هڪ دفعي ڪنهن ماڻهوءَ
سائينءَ کان پڇيو ته ”سائين هي امير ماڻهو فقيري رنگ ۽ جذب سان ڳائيندي
اسانکي ته ديوانو ٿا ڪري وجهن“ تنهن تي داتا سرڪار فرمايو ته ”اهي ماڻهو

جنهن رنگ ۾ ڏسو ٿا اهي ان کانسواءِ گهڻو ڪجهه آهن، پر سندن راز آهي جتي به
بيهن.....! پر آسان جي آڏو فقط حق موجود آهي“

ساڳي روح رهاڻ وقت هڪ ٻئي ماڻهوءَ سوال ڪيو ته ”سائين موجوده دور
۾ ڇا فقير آهن؟ ان تي داتا سرڪار فرمايو ته ”آبا.....! اوهين آهيو“ تنهن تي ان
ماڻهوءَ چيو ”هائو بلڪل آهيون تنهن تي داتا سرڪار ارشاد ڪيو ته ”آبا..... جي
فقير نه هجي ته تون به نه هجين“..... مان ٻڌي سندس نقطا، دل تي نقش ڪندو
رهيس.

دارين کان اڳي آه شاهي فقير جي
خود رهنمائي رهبري روشن ضمير جي
(حضرت داتا ولايت شاه ۳)

حضرت داتا ولايت علي شاه سرڪار سال 1982ع ۾ وصال فرمايو. ان
دوران داتا سرڪار جي طبيعت ظاهري طور نيڪ نه رهندي هئي، پر تڏهن به
حضرت بيدل رحه ۽ حضرت بيڪس رحه جي عرس مبارڪ ۾ وصال جي سال
تائين اچڻ جا پال پلائيندو رهيو. مونکي پوري طرح ياد آهي ته ميان بيگ محمد ان
متعلق چيو هو ”مثل ڪيئي درويش ڏٺم پر داتا سرڪار جيئن فرمايو حاضر آهيون
محبوب..... جيسين آهيون جيئرا“ ڪري ڏيکاريو.....! بهرحال مان پنهنجي
طبيعت جي وقتي وجدان جو سبب سمجهندي به سمجهي نه سگهيو آهيان، بهرحال
ڪجهه ان قسم جي ڪيفيت ۾ ميان بيگ صاحب آڏو هي بيت چئي ويٺو هوس.

مرد نه مرن ڪڏهن - جي ساڳيو ٿيا سبحان
عالم تي احسان - ڪوڙين ڀتين ان جو
(حضرت بيدل ۳)

ذڪر ڪيل زماني جو هڪ دفعي جو مذڪور آهي ته مان شڪارپور
کان داتا سرڪار جي ديدار لاءِ حضرت اُنباهه آيو هوس، ان وقت مون داتا سرڪار
کي ميلي جي دعوت ڏيڻ کان پاسو ڪرڻ پئي چاهيو ڇاڪاڻ جو فقراھ سنگت

مونکي خبر ڏني هئي ته حڪيمن داتا سرڪار کي ظاهر ۾ هر قسم جي چرپر کان
جھليو آهي

مون کي ڪجهه قدر عجب به لڳو جڏهن داتا سرڪار ڪٿ تان اٿي اچي
پنهنجي گُرسِيءَ تي اچي ويٺو..... مونکي پيار ڪندي هڪ درويش کي چيائين
ته ”ڪٿ تان اهو (فراق نامو) ڪتاب ڪٿي ڏي“..... پاڻ ذڪر ڪيل فراق نامي مان
ڪجهه شاعري پڙهي ٻڌائي رهيو هو. ان دم موجود ماحول تمام سوگوار ٿي چڪو
هو..... پاڻ فقراھ جي طرف ڏسي فراق نامي واري بياض کي ٺپيندي فرمايائين ته
”مٺا سائين!..... سرڪار بيدل بادشاهه جي ميلي تي ضرور اچبو، تنهن تي
ڪچهري ۾ وينل حڪيم چيو ”سرڪارا اوهان کي ته وڙ جيٽري به چرپر ناهي
ڪرڻي. اوهان اهو چاڻا فرمايو ”تنهن تي داتا سرڪار فرمايو ته ”جيڪڏهن مان
چرپر ڪريان، گهمان، ڦِران ۽ ڪٿي ڏڪان ته به ڇا ٿيندو؟“ ان تي حڪيم صاحب
بنا هٿڪ جي چئي ڏنو ته ”پوءِ توهان جي حياتيءَ کي خطرو آهي“ تنهن تي داتا
سرڪار فرمايو ته: ”هن حياتيءَ کان علاوه ٻي به حياتي آهي..... اها حياتي.....
جيبين سان هيڪاندي دائر قائم رهندڙ آهي..... تون پنهنجيون ٿڪيون ۽ پڙيون
پختيون ڪري رک.....! فقير مالڪ آهي، هتي رهي يا هتي رهي، پر اهو به نه
وسارجان ته هن هن جهان ۾ فقط بصر جي پردي جيترو مفاصلو آهي.“

مطلب ته داتا سرڪار ذڪر ڪيل سال جي ميلي ۾ اچي پهتا، وڏو قرب
قراڻ هر سال وانگر ساڳيو ئي سرور ۽ لطف ٿيو. ميلي تان واپسي بعد ساڳئي سال
داتا سرڪار وصال فرمايو ان وقت پاڻ آمر ڪيائين ته ”مونکي فقراھ جي درميان
جاءِ ڏجو“ ان وصيت جي مدنظر داتا سرڪار پنهنجي درگاهه جي ورائي ۾ دائمي
طور جلوھ افروز آهن..... ”حق موجود“.....

فقير گوردنداس سوياڻي

مونکي پنهنجي والد سڳوري ميان غلام علي مسرور جي رفاقت ۾ اهڙن به درويشن ۽ فقير صفت سالڪن جي ملاقات نصيب ٿي، جن جون يادون اڃان تائين وسرنديون نه آهن. اهڙن عظيم انسانن مان سرڳواسي گوردنداس سوياڻي حضرت روهڙي شريف وارو به منهنجي ذهن جي سڀني ٿڌن ۾ پنهنجي حسن ڪردار سان اڄ تائين سدا موجود آهي.

مون کي ڇڏيءَ طرح ياد آهي ته مان هائيدر اسڪول شڪارپور ۾ اُن وقت ٻيون درجو پڙهندو هوس ۽ فقير بابا مسرور رحه، سکر بئراج آفيس ۾ نوڪري ڪندڙ هو، جيڪو شڪارپور ۾ آچر گذارڻ بعد سومر جي ڏينهن نوڪريءَ سبب سکر ويندو هو ۽ وري ڇنڇر جي شام جو واپس شڪارپور ايندو هو.

هڪ دفعي معمول مطابق سومر جي ڏينهن صبح جي ماني کائي، باقي گرهه به بچيل مونکي ڏئي ڇيائين ته ماني کائي سڌو اسڪول ويڃان، جڏهن بابا گهر کان ٻاهر نڪري روانو ٿي ويو ته مونکي بچيل ماني کائڻ بجاءِ سُئي مار کائي پئي. جنهن سبب مان روئندو روئندو گهر جي دروازي کان ٻاهر نڪتس پوءِ خبر ناهي ته مان ڪيئن لکيدر پهتس ۽ وري ڪيئن، اُن دروازي تي پهتس جنهن مان فقير بابا مسرور رحه مونکي ڏسي، ٻانهن کان چڪي مٿي بس ۾ ويهاريو. اُن دور ۾ پسون ۽ وڏيون لاريون ياد پائيءَ جي ٻاڦ تي هلنديون هيون.

بهر حال سفر پورو ڪري سکر پهتاسين، بعد ۾ سکر جي ٿلهي واري جڳهه تي پهتاسين، جتي هڪ هندو فقير ڪشنداس رهندڙ هو ان گهر ۾ بابا مسرور رحه مونکي ڇڏي نوڪريءَ سانگي وڃڻ لڳو ۽ ويٺي ويٺي ڪاڪا ڪشنداس کي

بابا سائين چيو ته ”روئي ڪاٺي مٿل ڪي آفيس وٺي اچجانءِ نه ته روئي روئي توهان کي تنگ ڪري وجهندو. المختصر ڪاڪا ڪشنداس ماني ڪاٺي ۽ تڪڙ تڪڙ ۾ مون کي بابا مسرور جي چوڻ تي اوڏانهن وٺي هليو. وات تي مان تڪڙ جي پيس، تنهن ڪري ڪاڪا ڪشنداس مون کي ڪلهن تي ڪٽي هليو اهڙي طرح پراڻي سکر جي جيل جي اوريان چاڙهي ڪٽي هليو ۽ بئراج آفيس جي در تي هلي بعد ۾ پنهنجي ڪلهن کان هيٺ لاثاين، نيڪ روشن هجي تراهو 1946ع وارو دور ه ۽ بئراج آفيس ڏڪر ڪيل هنڌ تي هوندي هئي.

بئراج آفيس ۾ پهچڻ وقت هڪ ماڻهو بابا جي نزديڪ ڪرسي تي ويٺل هو. ان ڪري به ياد آهي ته پهريون دفعو ڪنهن ماڻهوءَ کي ڏٺو، جنهن منهنجي طرف منهن ڪري هٿ به جوڙيا ۽ ڪجهه قدر پنهنجو سر به جهڪايو هو هيءَ ماجر اچانڪ اوچتو زندگيءَ ۾ پهريون دفعو درپيش آئي هئي. خير، شام جو آفيس مان نڪري حضرت بيدل سائين جي درگاه تي پهتاسين، جتي درگاه واري اندرئين ڪٽهڙي جو ڪاٺيءَ وارو ڪم هلندڙ هو. فقير بابا مسرور اُتي پنهنجي ڪوٺ مان سڪا ڪڍي انهن ڪم ڪندڙ ڪاريگرن کي ڏنا، ٿوري دير بعد راڳ ويراڳ جي چونڪي شروع ٿي. اڳ ۾ ڪجهه ٻين درويشن پئي ڳايو جن کي اُن وقت ته مان سڃاڻي نه سگهيو هوس. پر ڪجهه زماني گذرڻ بعد واقفيت ٿيندي رهي. راڳ ويراڳ دوران ڍولڪ اُهوئي ماڻهو وڄائي رهيو هو. جيڪو آفيس ۾ ڪرسيءَ تي بابا مسرور جي ويجهو ويٺل هو ۽ اسان سان ئي گڏجي درگاه شريف تي آيو هو. ڍولڪ وڄائيندڙ جو قد به ڪجهه قدر ننڍو هو. تنهنڪري سندس ٻين عضوين سان گڏ هٿ به ننڍا نازڪ ۽ سونهن پريا هئا. جيڪي ڍولڪ وڄائڻ ۾ ڍولڪ مان نرم ۽ مٿر آواز پيدا ڪري رهيا هئا. اهوئي سبب هو جو راڳ ويراڳ نهايت ئي دل کي موهيندو پئي رهيو. جڏهن فقير بابا مسرور رحا يڪتارو ڪٽي ڳائڻ لاءِ ويٺو ته اُن ڍولڪ وڄائڻ واري فقير کي سڏ ڪندي چيائين ”گورڌن سائين ٿورڙو ويجهو اچي ويهه. تنهن وقت مون پوري طرح ياد ڪري رکيو ته هن سائينءَ جو نالو گورڌن سائين آهي. بهرحال اُن رات راڳ دوران بابا سائين جيڪي به ڪافيون چيئون تن ۾ مٿل، مٺا سائين محبوب ملڙا جا لفظ ڪثرت سان ٻڌڻ ۾ آيا. ان ٻاراڻي

عصر ۾ پنهنجو نالو ٻڌندي وڏو مزدو اچي رهيو هو. ان دلچسپيءَ جو ٻيو خاص سبب اهو به هو ته جنهن وقت مسرور بابا منهنجي طرف مرڪندڙ چهرو بنائي ڏسي رهيو هو. ان وقت جي اندرئين احساس جو عالم بس ڇا چئجي!

سالڪ رمز سرود جي سمجهڻ - هورڪ مول نه سڃڻ ڪڏانهان
راڳ جا قائل من جا مائل - وٺن سي رمڙن واريون رانهان
(حضرت پيدل ۴)

چونڪي پوري ٿيڻ بعد سائين گوردنداس پنهنجي گهر هليو ويو. صبح ٿيڻ تي فقير بابا مسرور رحم مون کي سائين گوردنداس جي گهر وٺي آيو. جتي نرم نرم ڦلڪن سان حضرت روھڙي شريف جو ڌوڙو ڪاڌوسين. ان ڌوڙي ۾ حسب - ذائقه ڪارا مرچ پسيل به پيل هئا جنهن ڪري کائڻ ۾ ڏاڍو مزدو آيو.

ماني کائڻ دوران گهر جي هڪ دروازي تي هڪ وڏو ڪبوتر ۽ ڪانءُ جيڏو مٿو طوطو پئجيري ۾ ويٺل هو. جيڪو ڌڙ ڌڙ ورائي پنهنجي مٺڙي ٻوليءَ ۾ مسلسل آواز ڪري رهيو هو. ان ڪري بابا مسرور چيو ته مٿل هي مٿو طوطو توکي حق موجود ٿو چوي. جيسيتائين اُنکي سدا موجود نه چوندين. تيسيتائين چپ نه ڪندو. واقعي ئي مون جڏهن ڌيان سان ٻڌو ته مٿو طوطو حق موجود ئي چئي رهيو هو. اهو ٻڌي مون به کيس سدا موجود چيو. مٿو طوطي ته چپ ڪئي.

پر سندس سامهون گهڻيءَ جي دروازي تي هڪ ٻئي پئجيري ۾ به هڪ ٻيو مٿو طوطو پهرئين طوطي جيڏو ئي ويٺل هو. تنهن وري سدا موجود سدا موجود جي لات شروع ڪري ڏني..... اُن پارائي اوستا ۾ ان لات طبيعت کي ايڏو ته مزدو ڏنو جنهن جو بيان لفظن ۾ مڪمل طور ادا ڪرڻ کان بيوس آهيان.... ها ته سائين پهرئين حق موجود چوڻ واري طوطي جي ڳچيءَ ۾ ڪاري ڳاڙهي ڪٽنڻي هئي. پر ٻئي طوطي کي ڳلي ۾ اها ڪٽنڻي ڪانه هئي. منهنجي پڇڻ تي ڪاڪا گوردنداس ٻڌايو ته ڪاري ڳاڙهي ڪٽنڻي وارو طوطو ٿر آهي ۽ هي ٻيا ڪٽنڻيءَ واري مادي آهي. بهرحال سندس گهر هڪ ننڍڙي جنت جو نمونو ضرور هو. مون ڏٺو ته سندس گهر جي اندر ٿلجي رابيل گلاب ۽ رتن جوت جي ٻوٽن جون

ڪونڊيون به رکيل هيون، جن تي وري وري ڪيو رنگين پوپت، پيرا ڪري رهيا هئا. ٿوري دير بعد بابا مسرور ۽ ڪاڪا گورنڊنداس نوڪري سانگي سکر نڪري ويا، پر ان گهر ۾ منهنجي طبيعت کي ايڏو ته مزو آيو، جو پورا ٻه هفتا اُتيئي گذري ويا. ان دوران وچ ۾ چاچا گورنڊنداس، بابا مسرور سائين کي چيو ته ”فقير سائين هن چنچر تي شڪارپور نه ويا، جنهن تي بابا سائين چيو ته ”بس مثل گڏ آهي ته هي ڳڻتي ناهي“ وري ٻئي چنچر تي شڪارپور ويڃو.“

سائين گورنڊنداس هندو سويائي جاتيءَ جو امن پسند، شريف، درويش صفت سالڪ فقير هو. سندس جنم 26 جون سال 1902ع تي ٿيو. پنهنجي آواڻي جوانيءَ جي دور ۾ ئي تهيداريءَ جي ملازمت ۾ گهڙيو ۽ 1958ع ۾ ان کاتي مان ئي پينشن تي آيو. پاڻ شادي شده هو کيس هڪ لائق فائق فرزند چيٺانند هو ۽ هڪ نياڻي به هيس سندس پورو پريوار حضرت سخي قبول محمد عليءَ رحمت درازي جو ئي طالب هو. سڀ جو سڀ پاڻي هڪ دفعي پاڻ هڪ ڪافي ڳائي رهيا هئا، جنهن جا ٻول هن طرح هئا.

گل نبيان دا سرتاج محمد

بحر عرف امواج محمد

(حضرت سچل سرمست)

ڪلام پوري ٿيڻ بعد مون سوال ڪيو ”اوهان ته هندو آهيو پوءِ اسانجي پيغمبر پاڪ جي صفت ڪيئن ٿا ڪريو؟ تنهن تي ڪاڪا گورنڊنداس فرمايو ته ”مِنُوا فقيرن جو ڪو به مذهب نه هوندو آهي، نه هو هندو هوندا آهن ۽ نه وري مسلمان! جيڪڏهن سندن ڪو مذهب ۽ ڌرمي لاڳاپو هوندو آهي ته سڀ ڪنهن دين ڌرم واري ماڻهوءَ سان هڪ جهڙو هوندو آهي.“ ان دوران پاڻ هي فارسي شعر به چيائون.

سعديا گر وصل خواهي خاص عام

با مسلمان الله با برهمڻ رام رام

(حضرت سدي شيرازي)

اھو ذڪر سال 1958ع جو آھي. ان دور ۾ مونکي سنڌي ماسٽر جي نوڪري هئي. اڪثر آچر واري موڪل سبب حضرت روهڙي شريف ايندو هوس. ان دور ۾ ڪجهه نه ڪجهه سمجھ سان حضرت بيدل عليہ جو ڪلام پڙهي وري سمجھڻ جي ڪوشش به ڪندو هوس. هڪ دفعي پڙهندي پڙهندي جڏهن ان بيت تي نظر پئي ته وڌيڪ پڙهڻ روڪجي ويو.

حقيقت ۾ هڪ ٿيو - نوري ۽ ناري
دين ڪفر آهي پئي هڪ وڻ جي ٺاري
حاذق هوشيارِي - رُڪُ اُنهيءَ رمز جي
(حضرت بيدل)

بس ان لمحي ڇاڇا گورنڊاس جو تصور ۽ طرزِ تڪلم پوري طرح غالب رهيو. جنهن دوران اهو حاتم ته جڏهن جو سڀ ڪل هڪ آهي ته مذهب دين ڌرم جو فرق ڇا معنيٰ.

هڪ دفعي چنڇر جي شام جو جڏهن سائين گورنڊاس جي گهر پهتس ته پاڻ هڪ ننڍي ٿالهيءَ ۾ پايڙ ۽ ڪجهه ڪارڪون کائڻ لاءِ آچي ڏنائين. ٿالهي ڏيڻ بعد چيائين ته ”منل! اڄ هڪ خواب ڏٺو اٿم ۽ ته ٻڌايان. هونئن به سندس معمول هو ڪو نڪو راز ضرور سليندو هو. حقيقتاً سندن سرت سنڀال ئي منهنجو چٽ ڪجهه نه ڪجهه چڱيو ضرور ڪيو هو.

بهر حال چيائين ته ”مون خوب ۾ ڏٺو ته جيئو (جانانند) ۽ مان پاڻ. تون سرڪار بيدل رح جي چوگان ۾ راڳ جي چونڪي ڪري رهيا هئاسين ته اڃانڪ هڪ ماڻهو به رپيا ڏيڻ لاءِ کڻي آيو. جنهن کي مون اوچتو ڏسي ورتو. تنهن تي مون کيس ڌڙڪي پتي موٽائي ڇڏيو. ان خواب ۾ هلندي جڏهن هتي گهر پهتاسين ۽ مون چولو مٽائڻ لاءِ قميص لائي. ته پهراڻ جي ڪيسي مان به هڏا هيٺ ڪري پيا. ۽ مونکي جاڳ ٿي وئي. اهو خواب جو معاملو ٻڌائڻ وقت ئي هي بيت ٻڌايائين.

دنيا ڏوندي طالب ڪٿي سڃاڻي رمل تائي
 هڏي اتي هوڏ تنهندي وڙهي ولوڙن پاڻي
 روحل راه زباني باجئون هي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي
 (حضرت روحل عليه رحمت)

ان بعد پاڻ پنهنجي پٽ چيئانند کي سڏ ڪيائين اهڙي طرح اسان
 ٿيئي گڏجي درگاه تي چونڪي ڪرڻ لاءِ پهتاسين. نيڪ روشن هجي ته راڳ
 ويراڳ ۽ سرتال جو مون گهڻي قدر چاچا گورڏنداس جي رهنمائي مان به استفادو
 ڪيو هو.

چوٽنڪي دوران ساڳيو ئي خواب وارو واقعو پيش آيو. ساڳي طرح
 جيڪو پيسا ڏيڻ پئي آيو ان کي ڌڙڪو ڏئي موٽايو به ويو. پر گهر پهچڻ وقت
 ڪپڙن هٽائڻ مهل، بلڪل به هڏا ڪاڪا گورڏنداس جي قميص مان هيٺ ڪري
 پيا. جنهن تي چيئانند چيو ته ”بابا پئسن ڏيڻ وارو ماڻهو پٺيان لڪي لڪي اوهان
 کيسي ۾ به رپيا وجهي ويو پر راڳ جي موج مستيءَ ۾ مونکي چوڻ وسري ويو.“
 جڏهن مون اهي پئي هڏا کڻي ٻاهر ڏنا ڪيا. ته چاچا سائين گورڏنداس ٻڌايو ته
 ”مئل! تنهنجو بابا مسرور سائين چوندو هو ته راڳ تي پئسا وٺڻ حرام ۽ ناجائز
 آهن.“ ان وقت فقير گورڏنداس درويش جي اکين مان ڪجهه لڙڪ به لار ڪري
 وهي پيا.

فقير گورڏنداس ۽ سندس لائق فائق فرزند، انگريزي ۽ فارسيءَ جا سٺا
 ڄاڻو هئا. سندن گهر وڏو ۽ ستن ماڙين تي مشتمل هو. گهر جي ٽئين طبقي تي
 سندن ليک پڙه جو هنڌ هو. مون ڪيترا دفعا ڏٺو ته پاڻ سرڪار بيدل عليه رحمت
 جي ڪتاب پنج گنج جي ترجمي ڪرڻ ۾ مصروف رهندا هئا. اهڙي ئي طرح
 حضرت سچل عليه رحمت جي ديوان آشڪار ۽ ٻين مجموعي مشنوين جو سنڌي
 انگريزي ترجمو ڪندا رهندا هئا. جيڪي سڀ جو سڀ ترجمو ڪري مڪمل
 ڪيا هئائون. بهر حال اهي بعد ۾ ڪجهه رڌو بدل سان شايع به ٿيا. جنهن جو مون
 کي عيني مشاهدو ته ميسر نه هو پر ڪاڪا گورڏنداس وڏي ارمان ۽ افسوس مان

چونڊو هو "منهنجي سڄي گهر جي چوري ٿي ها، پر مالڪن جا ڪتاب.....! اهي لفظ چئي وري سانت ۾ اچي ويندو هو. وري ڪجهه سڪتي بعد اهو به چونڊو هو ته "منل اهي ڪتاب شايع به ٿي ويا آئيني جيڪا ڳالهه ڀلي ته آهي پر جيڪي انهن ماڻهن ڪتابن ۾ ڦير ڦار ڪئي آهي، ان جو ڇا ٿيندو؟ ائين چئي، اندر پنهنجي ڪمري ۾ گهڙي ويندو هو. ڪجهه دير بعد پاڻ ۽ سندس فرزند راڳ ويراڳ ڪري روح پهلائيندا هئا.

ڪجهه وقت اڳ ۾ محترم اختر درگاهي صاحب ٻڌايو هو ته سائين گورڊنداس جي پوئن شاعريءَ جو هڪ قلمي نسخو مونکي ڏنو آهي جنهن ۾ گهڻن ئي صوفي بزرگن جو ڪلام موجود آهي..... راقم کي ڇاڇا گورڊنداس وٽان اهڙي به شاعري ملي ويندي هئي، جيڪا ڪتي به ڪن ڇپيل ڪتاب ۾ پنهنجي ملندي هئي. سرگواسي گورڊنداس تمام محبتي ۽ معزز شخص هو هميشه سادي لباس ۾ رهندو هو. گيتڙو رتي الھي فقط درگاهه درازا شريف جي غرس واري موقعي تي پهريندو جيڪا کيس پنهنجي مرشد حضرت سخي قبول محمد عليہ رحمت طرفان ٿي پھرايل هئي. اهڙي طرح پاڻ درگاهه درازا شريف جي سمعہ تي به مقرر ٿيل هو. ذڪر ڪيل اعزاز وقت جي گادي ڏئي، طرفان خاص الخاص طالب کي ملندو هو مونکي ياد آهي ته سمعہ ۾ ڪافي في البديع بيت هوندا هئا ۽ هر هڪ بيت جي وراڻي وقت، هي لفظ مسلسل طور ورجايا ويندا هئا.

درازي دستار قائم قيامت تائين

درازي درگاه قائم قيامت تائين

ذڪر ڪيل سمعہ درازن ۾ غرس جي ٽڪين ڏهاري رقص ڌمال ۽ مناجات جي سلسلي وقت ٿيندڙ هئي. جنهن بعد گاديءَ ڏئي طالبن ۽ زيارتئين لاءِ محبت امن ۽ خوشحاليءَ متعلق اجتماعي طور دُعا ڪندا هئا. اهڙي طرح خليفن جي حلفي ۾ به وچ مرڪز تي بيهي ڌمال وڃائيندو هو ۽ ان دوران به خليفا سڳورا رقص ڪندي ميان بهاول فقير جو هي ڪلام چوندا هئا.

بھاري ڪئي سخي سرور۔ آچن آواز ھو ھو
آھن عاشق ذڪر غلطان۔ اچن آواز ھو ھو

بھر حال راڳ رقص ڌمال جو سرواڻ ۽ اڳواڻ فقير گورڌنداس ٿي ھوندو
ھو جھڙي طرح درگاھ ڊاڙا شريف ۾ ھر نشست جي اڳ ۾ ھوندو ھو اھڙي طرح
حضرت روھڙيءَ ۾ بہ اڳ ۾ رھندو ھو بلڪ اڃان گجھ قدر وڌيڪ ٿي دلچسپي
رکندو ھو جنھن جو خاص سبب اھو بہ ھو تہ پاڻ ساڳئي شھر روھڙي شريف ۾
رھندڙ ھو ۽ روزانو درگاھ حضرت بيدل رح بيڪس رح تي چونڪي ۽ رقص
ڌمال سندس معمول ھو

معذرت سان عرض تہ درگاھ حضرت بيدل رح بيڪس عليہ رحمت تي
سال 1953ع کان وٺي ڪنھن سبب ھندو ۽ صوفي مسلمان فقيرن تي پابندي
پئجي وئي. جيڪو سلسلو ويھ ورھيہ ھليو.

چاچا فقير گورڌنداس فقراھ تي پابندي دوراڻ آئين اڪيڻ ۽ دل گذار
لھجي ۾ دُعا گھرندي ھو. ”فقراھ تان پابنديون لھن. محبت پيار جا ميل ھجن“ ھڪ
رات راڳ جي چونڪيءَ بعد حضرت بيدل رح بيڪس عليہ رحمت جن جي مزان
پٺيان قدمن ۾ ويٺو رھيو. جنھن جي خبر درگاھ جي دروازي قائم (بند) ڪرڻ واري
کي بہ نہ رھي.

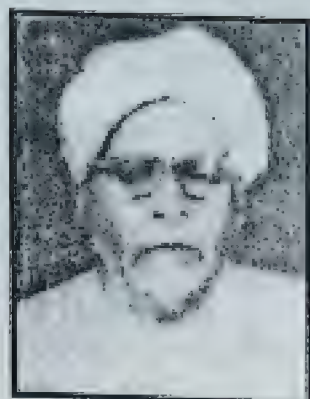
صبح ٿيو تہ درگاھ شريف جو دروازو کليو تہ بابا گورڌنداس ٻاھر نڪتو
۽ فقير فتح علي ڊاڪٽر صاحب کي چيائين تہ ٻن ڏينھن اندر وري فقراھ جو ميل
مڃندو. ياد رھي تہ فقير فتح علي بہ روزانو صبح شام درگاھ شريف تي دعا طلبيءَ
لاءِ ايندو رھندو ھو. المختصر ٻن ڏينھن اندر چنڊجي 21 تاريخ تي فقراھ جا ٽولا
پھچي ويا وري ساڳيا منڊل مڇي ويا. روايتي ويراڳ جي چونڪيءَ کان اڳ ۾ فقير
گورڌنداس کي ڏٺم تہ درگاھ جي اندر تمام مٺڙي سوز آميز لھجي ۾ ڳائي رھيو ھو
ويجھو ويڃڻ وقت ڏٺم تہ سندس اکيڻ مان لڙڪڻ وھي رھيا ھئا ۽ زبان مبارڪ مان
ھيءُ ڪلام جاري ھئيس.

واليء ڪٿي آ وڙاڻ - ٻيهر ٻارو چل تي

مشتين تذڪري مان صاف ۽ چٽيءَ طرح معلوم ٿيندو ته هي محبتي منش وڏي پدوي ۽ منزل جو صاحب هو. سندس مرتئي کان مهينو ڏيڍ اڳ ۾ سندس لائق فرزند جو انتقال 24 آڪٽوبر 1983ع تي ٿيو. ان کان ڪيترو وقت اڳ ۾ ظاهري عنصر احساسن کان آزاد ٿي چڪو هو. ماڻهو سندس پٽ جي ارمان لاءِ وٽس ايندا رهيا پر کيس ڪنهن معاملي جو احساس نه پئي ٿيو ته هي ماڻهو آيا آهن يا ڇو آيا آهن. بهرحال ڪوبه رد عمل باقي نه رهيو هوس. ساڳين ڏينهن ۾ مون کي هڪ دوست، فقير ڪريمڏني شيخ (فقير محمد بخش ڪوچهيءَ جي ڀاءُ، جي ڪلام ”هادي تنهنجي لاري لڳي آهيان“ جي هٿ ڪرڻ جو حڪم ڪيو هو. منهنجو معمول هوندو هو ته ڪنهن به ڪلام جي ڳولا وقت، ابتدا ۾ ڇاڇا گورڻداس وٽ ويندو هوس. پر هن دفعي اُميد جي اڳيان هڪ ياس جو احساس رنڊڪ بڻيو بيٺو هو. اهو به توڪل ڪري حضرت روهڙي شريف ڇاڇا گورڻداس جي گهر پهتس. جتي سندس نياڻي ۽ ننهن گهر ۾ ويٺل هيون ۽ ڇاڇا سائين پاڻ هڪ پاسي پڙهڪ ڪٽ تي سمهيل هو. حالت بلڪل غير متوقع هئي، بس ٻيو چارو نه ڏسي، سندس ويجهو وڃي، ڪن وٽ تمام جمپي ۽ هلڪي آواز ۾ ذڪر ڪيل ڪلام جا لفظ جڻنگاريم..... بس لفظن گنگنائڻ جي دير هئي، پاڻ هڪدم پاسو ورائي پڇيائين ”ڪير آن..... ڪريمڏنو آن؟“ مون موقع غنيمت سمجهي هڪدم چيو هاڻو محبوب سائين، هاڻي اُت ته چونڪي ڪيون“ ان تي پاڻ سٽ ڏئي اُٿيو. مون کيس پٺيءَ جي طرف کان ٿيڪ ڏني، ان لمحي پاڻ سڄو ڪلام چئي ويو ۽ وري واپس سمهڻ لاءِ ڪٽ تي ليٽڻ چاهيائين. جنهن سبب مون کيس واپس بستري تي ساڳئي پهرئين طرح سمهاريو ۽ ڪلام لکي ورتم نيڪ روشن هجي ته فقير ڪريمڏنو شيخ فقير گورڻداس جو تمام نزديڪي دوستن کان به وڌيڪ پيار ڪندڙ هو. بهرحال ڇاڇا گورڻداس کان دنيا ۽ ماسولا ته وسري چڪا هئا پر پنهنجو پراڻو پيار بنهه نه وسريو هو. فقط اشاري جي دير هئي (سبحان الله)

ڪجهه ڏينهن بعد ڇاڇا گورڏنداس پيار جو پڪيٽڙو پنهنجي مرشد
درازي عليہ رحمت جي آستاني طرف پرواز ڪري وڃي پهتو. سندس وصال تاريخ
6 ڊسمبر 1983ع تي ٿيو. سندس مزار شه درازن ۾ سجاده نشين جي تخت کان اوڀر
طرف تي آهي.

سيد رحيم ڏنو شاه

درگاه حضرت بيدل رح بيڪس رح طرف ويندي سندن بارگاه ۽ دربار جي صحن ۾ ڪي اهڙا شخص به نظر ايندا هئا، جنجي هلڻ، ڳالهائڻ ۽ سفيد صاف پاڪ پوشاڪ منهنجي دل ۾ واسو ڪري وٺندي هئي - جن جي واقفيت لاءِ حيدر بخش قريشي، ساڪن بارگاه بيدل رح بيڪس رح کان وٺڻ جي ڪوشش ڪندو هوس.

هڪ دفعي هڪ سفيد پوش ۽ خوش خلق انسان ڏٺم، جيڪو درگاه شريف جي تنگر ۽ استعمال جون شيون ڏاند گاڏين ۾ کڻائي آيو هو. جنهن متعلق فقير ميان حيدر بخش قريشي صاحب کان پڇيم جنهن ٻڌايو ته ”اهو سيد بادشاه آهي سندس نالو رحيم ڏنو شاه آهي، ۽ سيد الله اويائي شاه جو فرزند آهي. اهڙي طرح سندن متعلق، مزيد ڳالهيون ٻڌائڻ شروع ڪيون، بلڪ مان سيد الله اويائي شاه جو نالو ٻڌنديئي، ماضيءَ ۾ موٽي چڪو هوس، جنهن سمي فقير بابا مسرور عليه رحمت، سيد الله اويائي شاه متعلق دلچسپ روايتون ذهن نشين ڪرايون هيون، بابا سائينءَ ٻڌايو هو ته ”سيد الله اويائي شاه، يارن جويار ۽ فقراھ جو بيحد خدمت گذار هو. سندس دور ۾ درگاه هڏا تي تنگر وغيره جي حوالي سان جيترو دل کولي هندو فقير خدمت ڪندا هئا، انهن جي مترادف سيد الله اويائي شاه به خدمت سرانجام ڏيندو هو. درگاه شريف تي راڳ ويراڳ دوران هڪيو تڪيو حاضر رهندو هو. ايندڙ راڳين ويراڳين ۽ آيل سيد فقيرن جي ويهڻ لاءِ رلهين گودڙين، گلم غاليچن جو به اهتمام پاڻ ڪندو هو. خاص فقراھ ۽ عام زيارتین لاءِ استعمال جون شيون، پاڻي پائڻ جا هٿ، دلا خمر، ڪونرا، تڏا ۽ تونريون، بلڪل هر

سال توان خريد ڪري پيل گاڏين تي ڪٿائي ميلي کان هفتواڳ پهچائي رکندو هو. باقي پاڻي ڀرڻ جو ڪنواٽيون هندو فقير ڪٿي ايندا هئا، جيڪي ريلوي اسٽيشن واري جبل تي پاڻيءَ جي ٺهيل ٽانڪيءَ مان ڀري ڪلهن تي ڪٿي آچي پاڻيءَ جو بندوبست ڪندا هئا. اهڙي طرح رڌ پچاءَ جو سمورو ڪم هندو فقير ڪندا هئا. نيڪ روشن هجي ته اُن دور ۾ ماس ۽ گوشت کائڻ جي ڪنهن به شيءِ ۾ استعمال بنهه نه ٿيندو هو فقير بابا ٻڌايو پئي ته هندن جي رڌل اچن چانورن، ڌال ۽ ڪڙهيءَ ۾ ايڏو ته سواد هوندو هو جو کائيندڙ پيئندڙ ماڻهو پئي ڪنهن به مرغن غذا جي طلب نه ڪندا هئا.

مون راقم به پاڪستان جي وجود ۾ آچڻ کان اڳ اهو لڏيڻ ننگر ڪاڌو هو ۽ مٿي ذڪر ڪيل بغير گوشت ننگر مسلسل جاري پئي رهيو البت موجوده دور ۾ بعضي بعضي گوشت استعمال ڪيو ويندو آهي.

فقير بابا مسرور سائين وڌيڪَ ٻڌايو ته ”اڻ سادگي جو ايڏو اثر رهيو هو جو ميلي دوران نڪو هوٽل لڳندو هو نه ئي ڪا سرگس ۽ نڪو وري ڪو ملاڪڙو لڳندو هو. فقط هر طرف راڳ ويراڳ ۽ روح رهاڻ جو چهچتو ٻريا رهندو هو. اڻ روحاني رمزن جي ڪ شش، سبب هندو ۽ مسلمان يا ٻين، مذهبن جا ماڻهو به ڌڙڪ ايندا رهندا هئا.

مسرور بابا وڌيڪَ ٻڌائيندي فرمايو هو ته مرشدنا حضرت بيدل عليءَ رحمت جي بارگاه طرف هند سنڌ مان جتا ڪٿان بزرگ درويش ۽ فقير ايندا رهندا هئا. جن مان ٺٽي کان جيلاني ساداتن جي به هڪ جماعت وارا درگاه هڏا ۾ مولود ۽ نعت خواني ڪندا هئا، اڻ ڏس ۾ سيوهڻ جا سيد سرڪار ۽ ملنگ به آچي ڌمال ڪندا هئا، جن جي پيار ۾ هندو فقيرن ننڍا وڏا چوڏهن نغارا جوڙائي رکيا ۽ ملنگ به آچي ڌمال ڪندا هئا، جن جي پيار ۾ هندو فقيرن ننڍا وڏا چوڏهن نغارا جوڙائي رکيا هئا.....! انهن مان هن وقت به نغارا موجود آهن، جن تي فجر جي آذان کان اڳ ۽ مغرب جي نماز بعد روزانو نويت وڃندي رهندي آهي.....!

بابا مسرور روح رهاڻ ڪندي اهو به ٻڌائيندو هو ته ”سيوهڻ شريف جي صديقي قوم جا بزرگ جن جو تعلق اُتان جي ڪامل بزرگ بصر الدين صديقي

عليه رحمت سان هو. اُهي درگاه ۾ ويهي مراقبو ڪندا هئا. جموڪ شريف مان
 حاجي وارث شاه بادشاهه ويراڳين جي سنگ سان ايندو هو. تاريخ 17 ذوالقعد
 تي حضرت بيدل سرڪار جي ڏمال بعد راڳ ويراڳ جي سنگ سان روهڙي
 شريف جي روح روان حضرت مير جان محمد شاهه رضوي عليه رحمت جي درگاهه
 تي ميلو مچائيندو رهندو هو. اهڙي طرح پٽ شاهه ۽ بلڙي شريف جي طرفان سيد
 غلام حيدر شاهه ايندو جيڪو به ميلي بعد مير جان محمد شاهه رضويءَ جي
 بارگاهه مان سلام ڀري شاهه لطيف رحه اوتاري ۾ جيڪو روهڙي شريف ۾ آهي، اُتي
 ٽي راتيون لطيفي سماع ڪندا هئا. سندن تشورو ذڪر ڪيل اوتاري ۾ رکيل
 آهي ”بابا مسرور سائين ٻڌايو ته جڏهن سيوهڻ شريف، جموڪ شريف ۽ پٽ شاهه
 طرف کان آيل بزرگ هتان جي مريدن سان ملندا هئا، ته کين ارشاد ڪندا هئا
 ”جيڪڏهن اوهين جموڪ شريف پهچي نٿا سگهو ته مير جان الله شاهه جي دربار
 ۾ پهچندا طالبن کي فرمائيندا هئا ته جيڪڏهن اوهين حضرت بيدل فقير جي
 دربار ۾ پهچندا ته يقيناً اوهين لعل لطيف رحه جي حضور ۾ موجود هوندا، هن ضمن
 ۾ سيوهڻ جا بزرگ فرمائيندا هئا ته حضرت بيدل فقير سان قلندر لعل جو وڃڻ
 ٿيل آهي ته ايڪويهين رات اسان تنهنجي آستاني تي ايندا رهنداسين، اهڙي
 طرح جيڪڏهن اوهان ايڪويهين تاريخ فقير بيدل رحه جي حضور ۾ پهتا ته
 اوهين لعل شهباز جي بارگاهه حضوري ۾ داخل ٿيا“ اهڙي طرح درازا شريف،
 حضرت انباهه شريف جا صوفي فقير به ايندا رهندا هئا، حضرت ٻيل فقير اُتر،
 حضرت محمد فقير ڪٽياڻ، حضرت انور علي شاهه جهانيپور وارو فقير غمدل فقير
 ۽ ٻيا جيڪي به صوفي فقير يا ڪامل بزرگ ميلي ۾ ايندا هئا تن سڀني جي خدمت
 ۾ پيش پيش سيد الله اويائي شاهه بادشاهه رهندو هو، سرڪار بابا مسرور ٻڌايو ته
 حضرت بيدل رحه ۽ حضرت بيڪس رحه جي درگاهه جي اتر ۾ جيڪا ڪاٺ تي
 رنهيءَ جي گهر واري باره دري آهي، اُن هنڌ سارو انتظام سيد الله اويائي شاهه
 رکندو هو. ميلي دوران بزرگن جي جماعت جڏهن درگاهه ۾ وارد ٿيندي هئي ته
 سائين ايندڙ جماعت جي سرواڻ کي وڏي احترام سان وٺي آچي، باره دريءَ جي
 تخت تي ويهاري رهندو هو. اهڙي طرح کيس پوري جماعت سميت شربت پيئاريندو

هو. ان ڏس ۾ رهندو فقير وري ڏونري جي لسي ٺاهي جماعت جي رهيل درويش کي پيئاريندا هئا. ذڪر ڪيل خدمت ۾ درگاه جو ڪوبه متولي رندڪ نه وجهندو هو. فقط ايترو هوندو هو، جو بعض گمن لاءِ ڪانئن اجازت وٺي هئي، جيڪي وري منهنجي (مسرور) طرف ڪين رجوع ڪندا هئا. شروع ۾ مونکي دقت ٿيندي هئي، بعد ۾ هر ڪم ۾ قرار ملندو.

سيد الله اويائي شاه جو لائق فائق فرزند سيد رحيم ڏنو شاه سال 1911ع ڌاري ڳوٺ ٿرڙي بڪار ۾ تولد ٿيو. سائين ۾ اچڻ شرط ئي سندس تعليم وٺڻ جو دور شروع ٿيو. اهڙي طرح پاڻ ستين درجي تائين پڙهيو جنهن دوران زمينداري طرف به ڌيان رکندو هو. ساڳئي وقت ورثي ۾ مليل سخاوت تحت غريبن، لاچارن کان علاوه پنهنجي والد صاحب جيان اهل فقر جي به تمام ڪشاده دليءَ سان خدمت سرانجام ڏيندو رهندو هو.

مون به جڏهن سيد رحيم شاه کي پهريون دفعو درگاه حضرت بيدل رح ۽ حضرت بيڪس رح تي ايندو ڏٺو هو ۽ ميان حيدر بخش سائينءَ، سيد سڳوري بابت سرسري ڄاڻ ڏني هئي، ان ڏينهن کان مان بابا مسرور جي ٻڌايل سيد الله اويائي شاه وارن گُڻن، کي سائين رحيم ڏنو شاه جي شخصيت ۾ ڳولڻ سبب ڪڏهن ڪڏهن تمام غور سان ڏسندو هوس. ان سبب پاڻ به منهنجي طبيعت کي سمجهي وٺندو هو. سيد بادشاه جي روح رهاڻ جو سلسلو اڪثر طور سائين حيدر بخش رح سان ئي رهندو هو.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته معمول مطابق مان سندس طرف يڪ ٽڪ نهاري رهيو هوس اهڙي طرح مون ڏانهن ڏسندي سائين رحيم ڏنو شاه، سرڪار حيدر بخش کان پڇيو ته هي نينگر ڪير آهي. تنهن تي سائين حيدر بخش کيس ٻڌايو ته ”هي چوڪر فقير مسرور جو پٽ آهي، تنهن تي سرڪار رحيم ڏنو شاه مونکي سڏ ڪيو ۽ چيائين ته فقير مسرور کي ته پنج پٽ آهن، جن جا نالا مونکي ياد آهن. هڪ ڪوڙو، ٻيو مٺو، ٽيون پيارو، چوٿون ليمون ۽ پنجون ڪسارو..... آهي ني؟..... ٻيا تنهنو نالو ڇا آهي. تنهن تي سائين حيدر بخش کيس ٻڌايو ته ”بادشاه.....! هن جو نالو منل آهي، فقير مسرور جي پٽن مان فقط اهو منل ئي درگاه

مون سي ڏناماءُ

تي ايندو رهندو آهي. .... ان گفنگوءَ دوران سيد بابا رحيم ڏني شاهه فرمايو ته ”ڪڏهن ته مسرور جي ان پنج ڪٽيءَ کي هتي هادي سائينءَ جي ميلي تي وٺي آڻج مون ڪوشش ڪري پئي سال مسرور بابا جي پنج ڪٽي (پنجن ئي پائرن) کي ميلي تي وٺي آيو هوس ان سال سيد رحيم ڏنو شاهه پنهنجي پوري جماعت سان گڏ، اسان جي ڀر واري ڪوٺيءَ ۾ رهيل هيو. ان ميلي تي اسان پائرن، دوستن ۽ فقيرن راڳ ويراڳ جي ڏم مچائي رکي هئي، جنهن سبب پائرن سميت سرڪار رحيم ڏنو شاهه بابا سان ملڻ نه پئي ٿيو. ان محفل دوران سيد سردار مٺائيءَ جون پيپيون موڪليون، جيڪي راڳ ۾ وقفو ڪندي پئي کاڌيون، عين ان وقت سيد سردار وچين پٽ واري دري کي کولي، منهن مبارڪ اسان جي طرف ڪندي فرمايو ته ”مئل پائرن کي وٺي آئين“ مون هاڻوڪار ڪرڻ بدران پائرن سميت سندس ڪوٺيءَ ۾ وڃي ساڻس مليا سون، جنهن ڪري سائين بزرگن وانگر، اسان سڀني جي ڀلي ٺهري دعا فرمائي هئي. ان بعد وري پنهنجي بيلڪ ۾ واپس آچي ويراڳ ۾ مڳهن تي وياسين.

ورنڊي ڏينهن منجهند جو درگاه جي صحن ۾ قلندري ڌمال ٿي، جيڪا اڳ ۾ درگاه شريف جي شاهي علم جي سايي ۾ ٿيندي هئي. (ماشاء الله)
 قلندري ڌمال ۾ سائين رحيم ڏنو شاهه درگاه شريف ۾ بارگاه جي سنڀاليندڙ سان گڏ بيٺل هو، عين ان وقت سائين امر فرمايو جڏهن اسين سڀ مجموعي آيل ماڻهو روضي شريف ۾ داخل ٿياسي ۽ چيائين ته ”مسرور فقير جو ڪلام چؤ“.... ڀر مان (راقم) ۽ دوست ڪجهه ٻڌڻ لاءِ ترسيا سين ته سيد سرڪار ڪهڙي ڪلام طرف اشارو ڪيو آهي. ان ڏل سبب فقير گورڏنداس ۽ سندس ڀٽ جيئانند هي ڪلام شروع ڪيو.

شهناشاه بيدل ڪريو ڪا پلائي
 سنڌي عشق وحدت ڪريو ڪا عطائي
 (حضرت پيڪس رح)

ان ڪلام بعد اجتماعي دعا ٿي جنهن بعد سيد بادشاهه مونکي هٿ کان وٺي جهلي ورتو. مان وري ٻئي هٿ سان سائينءَ جي قدمن کي ڇهي ورتو ان وقت سائين رحيم ڏٺي شاهه فرمايو ته: "منل! هادي سائين جو حڪم آهي ته دعا کان اڳ مسرور جو ڪلام پڙهو بعد ۾ پوءِ دعا گهرو. اهو ڪلام فقير مسرور پنهنجي حياتي دوران دربار ۾ ڳايو مون کي ان جا ڪجهه لفظ ياد آهن". ان بعد سيد سردار ڪلام جا شروعاتي لفظ ٻڌايا جيڪي هن طرح هئا

دائم قائم قرب قرارو۔ ڪعبو قبله گاه

هادي بيدل شاهنشاھ

ذڪر ڪيل ميلي جي نڪيتيءَ بعد شڪارپور پهچي بابا مسرور جي قلمي نسخي مان ٻڌايل ڪلام هڪ پني تي لکيو ۽ کيس برزيان ياد ڪري ويس ته اڃانڪ ڪجهه لفظ ذهن تي وارد ٿيڻ لڳا. جن جي آمد سبب هڪ ٻيو ڪلام حضرت بيڪس عليه رحمت جي تعريف ۾ جڙي پيو. جيڪو ٻئي سال اجتماعي دعا کان اڳ پهرين ڪلام سان گڏ، حضرت بيدل عليه رحمت ۽ حضرت بيڪس عليه رحمت جي حضور ۾ عقيدت جو اظهار ڪيو ويو. ان ڳالهه تي سائين رحيم ڏٺو شاهه ڏاڍو خوش ٿيو هو.... درگاه مان ٻاهر نڪرڻ وقت فرمايائين ته "ڀٽ درگاهه ۾ جڏهن اوهان اهي ڪلام ٿي پڙهيا ته مونکي ائين لڳو ته مسرور اچي مرشد جي قدمن ۾ حاضر ٿيو آهي (ماشاءالله) مون (راقم) ان وقت سائين رحيم ڏٺي شاهه جي چهري ۾ نهاريو ته سندس نيٺ لڙڪن سان ٿمٽار نظر آيا نيڪ روشن هجي ته جڏهن به ڪنهن درگاهه ۾ بزرگ جي ظاهر ظهور زيارت ٿي پوندي آهي ته دل سوزگداز ۾ پرجي ويندي ۽ اکين بي اختيار ڳوڙها وهي ڇڙندا آهن.

سرڪار رحيم ڏٺو شاهه پنهنجي حياتيءَ دوران، پنهنجي والد بزرگوار واري رياضت برقرار رکي هئي. مان پاڻ ڏسندو هوس. سائين پنهنجي سر ڏاند گاڏيءَ تي ساڳي طرح، درگاهه تي استعمال جو آناج ۽ ٻيو سڙو سامان عرس مبارڪ کان اڳ ئي ڪٽائي ايندو هو هونئن به وقت بوقت اناج ۽ دالين جون ڳوٺيون ڪٽائي

ايندو هوان ڏس ۾ هندو وري پاڇيون وغيره کڻي پيا ايندا هئا. بعد ۾ پاڪستان ٺهڻ سبب هندو لوڪ مايوس ٿي دائمي طور ملڪ ڇڏي لڏي ويا. ان سبب تمام ٿورڙا هندو وڃي بچيا، جيڪي ڪجهه قدر خدمت ڪندا هئا. باقي سڄو ڪم سرڪار رحيم ڏنو شاهه ننگر پاڻي ۽ پٽي استعمال واري سامان جي حوالي سان پاڻ سنڀالي وٺندو هو. ذڪر ڪيل دور ۾ سائين بادشاهه چوٿين پنجنين ڏينهن يا وري ڪڏهن روزانو به ايندو رهندو هو.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته سائين رحيم ڏنو شاهه بادشاهه درگاه طرف اچي رهيو هو ۽ مون اڳتي وڌي وڃي ساڻس سلام ڪيو هو. پاڻ منهنجو هٿ جھلي درگاه جي صحن ۾ حضرت نواب شاهه رحه سڪايل جي چوڪنڊي جي ديوار تائين وٺي آيو. اهڙي طرح اُتيئي هيٺ زمين تي ويهي رهيو مون وري ڪنهن تڏي تونشري وغيره لاءِ هيڏي هوڏي پئي ٺهاريو. جئن سائين کي ان تي ويهارجي پاڻ سائين مونکي ان حالت ۾ ڏسي فرمايو ته ”مئل پُٽ ٻئي ڪم کي ڇڏ، دروازي وارو گھنڊ وڃائي بابا حيدر بخش کي سڏي وٺ. مان گھنڊ جي ويجهو هس پهتو هوس. ته سائين حيدر بخش بابا پاڻ گھر کان ٻاهر نڪري آيو هو. سائين رحيم ڏنو شاهه ساڻس وڏي نوڙت سان مليو. اهڙي طرح هي درويش به بغير پٿرڻي وڃائي جي ساڻس گڏ هيٺ ويهي رهيو (سبحان الله) حال احوال دوران فقير قلندر بخش هيسباڻي رحه جيڪو ڪنڊياري جي ٻاهران درياءَ جي ڪپ تي گل هيسباڻي نالي ڳوٺ جو رهاڪو هو. ايندي سڀني سان قرباڻتي انداز سان مليو هو. پر مون سندس جا قدم وڃهي ورتا هئا. عين انوقت سائين رحيم ڏنو شاهه بادشاهه چيو ته ”اوھين فقير آھيو قرب ڪري سرڪار بيدل بابا جي حضور ۾ ھلي مون لاءِ پُٽ جي دعا گھرو.“ تنھن تي فقير قلندر بخش رحه فرمايو ته ”سيد بادشاھ! اوھان پاڻ سرڪار بيدل رحه کي خود عرض چو نه ٿا ڪريو.“ تنھن تي سيد بادشاھ چيو ته ”بابا سائين مون کي منع فرمائي ھئي ته پنھنجي ذاتي فائدي لاءِ پاڻ سڌو سنئون مالڪن کي سوال نه ڪجانءِ.“ ان ڪري ئي اوھان درويشن کي چيو آھم. بھرحال ان بعد دعا طلبيءَ لاءِ درگاه ۾ وياسين. حضرت بيدل رحه بادشاھ جي بارگاه ۾ فقير قلندر بخش رحه هيءَ منقبت پڙهي هئي.

يا علي الله يا الله يا علي يا علي - مشڪل بڪشائي يا الله يا علي

(شمس تبريزي ۳)

نيڪ روشن هجي تران سال دوران ئي سائين کي فرزند قاسم علي شاه
تولد ٿيو هو (ماشاء الله).

سيد قاسم علي شاه جي ولادت سبب، سرڪار رحيم ڏني شاه جي
ويڙهي ۾ جيترو سرور ۽ شادمانو ٿيو هوندو تنهن جو اندازو ڪرڻ يا لفظن ۾ بيان
ڪرڻ راقم جي وس کان وڌيڪ آهي. البت دوستن ۽ فقراھ ۾ پاڻ دل کولي خوشي
جو اظهار پئي ڪيائين. ان پرمسرت موقعي تي، مولوي سبحان بخش، سرڪار
رحيم ڏني شاه کي چيو ته درگاه حضرت بيدل رح بيڪس رح جي اُتر ۾ هڪ
مسجد جوڙائي ڏيو سيد سڳوري، ميان سبحان بخش جي ڏسيل جڳهه تي مسجد
جوڙائي، جنهن ۾ درگاه تي ايندڙ هر هڪ ماڻهوءَ بلا معاوضه مزدوري ڪئي هئي،
جن ۾ فقير محمد عيسيٰ ميمڻ پيش پيش پئي رهيو هي صاحب حضرت نصير
محمد جلالاڻي رح جو طالب هو. مطلوب جي وصال بعد حضرت روهڙي شهر ۾
رهيو هو. ميان سبحان بخش سان سندس پيار هو..... مون ڏٺو ته حضرت بيدل رح
جي درگاه ۾ مراقبو ڪندو رهندو هو ۽ آڏي رات جو اچي تهجد نماز پڙهندو هو.
هن درويش کي مون ڏٺو ته نماز ادا ڪرڻ وقت، حضرت بيدل رح بيڪس رح جي
درگاه طرف رخ ڪندي ان کي قبله نماز ڪري تهجد ادا ڪندو هو ۽ راقم الحروف
سان بيحد پيار ڪندو هو. اهڙي طرح اسانجي ويراڳ واري محفل ۾ مست مڱهن
ٿي پوندو هو. المختصر، ڪنهن ڪنهن وقت کانئس نماز به قضا ٿي ويندي هئي،
ان تي مان ساڻس حجت ڪري چئي وٺندو هوس ته ”مئل جيڪو حال مستيءَ ۾
آهي، اهو جيڪڏهن نماز ۾ ملي ته پوءِ ڪجهه قدر قضا نماز جو ارمان ضرور
ٿيندو“..... ذڪر ڪيل واردات جو نزول سائين محمد عيسيٰ تي سندس صوفي
مرشد حضرت نصير محمد جلالاڻي عليه رحمت جي فيض سبب ٿي ٿيندو هو. بعد
۾ ڏٺو ويو ته فقير محمد عيسيٰ رح جي وجد جو نقل، ميان سبحان بخش جي پوري
جماعت ۾ ڪثرت سان رائج ٿي ويو هو.

مسجد جي تعمير وقت سيد سگوري دربار جي اندر ۽ ٻاهر پلستر جو
ڪم به مڪمل ڪرايو جيڪو فقير بابا کان سندس دارالبقا راهي ٿيڻ سبب
رهجي ويو هو.

پاڪ هندو ورهاڱي سبب درگاه شريف جون محفلون ۽ رونقون
گهٽيون ويون جنهن باغ ۾ گلن جي خوشبوءِ حسن جو هڪار هو سو به بلڪل
اجڙ ٿي چڪو هو. اهڙي طرح درگاه تي علم شريف به نه هو جيڪو ميان بيگ
محمد قريشي صاحب دوباره نصب ڪرايو هو. ڪجهه سال اڳ ۾ سردار رحيم ڏني
شاه بادشاه جي لائق فرزند سيد قاسم علي شاه پنهنجي نالي جو بورڊ علم
شريف سان گڏ رکائي ڇڏيو سيد قاسم علي شاه پنهنجي جدا مجد ۽ والد
سگوري وارو ساڳيو جذبو رکندڙ آهي ساڻس هڪ اميد اڃان تائين وابسته رکون ٿا
ته فقراھ جي سهوليت لاءِ ساڳئن جاين تي ڪمرا يا ورائڊا جوڙائي پنهنجي
سڃاڻي برقرار رکي (آمين)

ڊاڪٽر فتح علي سومرو

هن دورنگي ديس ۾ رب تعاليٰ، انسان ذات ۾ يڪ رنگي پيدا ڪرڻ جي ارادي سان وقت بوقت پنهنجي محبن مقربين مان، جن به شخصن کي ارسال ڪندو رهيو آهي، تن پنهنجا ذاتي مقصد ۽ مطلب بالا طاق رکي، هن دنيا ۾ رهندڙ ماڻهن کي سڌاري جو سوجھرو مهيا ڪري ڏيندا رهيا آهن. موجوده دور ۾ اهڙين شخصيتن مان فقير فتح علي به وڏي اهميت جو حامل رهيو آهي.

فقير صاحب سال 1918ع ڌاري سکر ۾ جنم ورتو سندس والد سڳوري جو اسم گرامي حاجي محمد هو. ۽ سندس تعلق سومرا خاندان سان هو.

سال 1946ع جو ذڪر آهي ته راقم (مان) پنهنجي والد فقير غلام علي مسرور سان گڏ هادي سائين سرڪار حضرت بيدل عليہ رحمت جي عرس واري موقعي تي آيو هوس. ان زماني دوران فقير مسرور رح سکر بئراج ۾ سپروائيزر تپيداري جي عهدي تي ڪم ڪندو هو. سکر ۾ نوڪري ۽ حضرت روهڙيءَ جي ويجهڙائيءَ جي سهوليت سبب، حضرت بيدل رح ۽ حضرت بيڪس رح جي درگاه تي عمارت سازيءَ جي ڪم ڪرائڻ جو موقعو مليو هوس. خاص طور ڪاٺ تي رني جي ڪم ڏانهن سندس توجه وڌيڪَ مرکوز هو. هن ڪم ۾ شڪارپور جو مستري شير محمد پٺاڻ ۽ ڪجهه مطلبڻي ۽ باباڻي قوم جا ڪاريگر ڪم ڪندا رهندا هئا. ذڪر ڪيل دور دوران پوري سنڌ ۾ ورهاڱي وارو وڳوڙ هريا هو فقير پاڪ مسرور سائين ان ميلي ۾ پنهنجي هندو دوستن کي آڻت ڏيڻ لاءِ، انفرادي طور سڀ سان ملي رهيو هو.

هن ميلي پر هڪ طرف هندو مسلمان نوجوان هڪ جهرمت لڳائي ويٺا هئا. سچ ته ان ننڍي عمر ۾ منهنجو به خيال انهن جي سهڻين صورتن دلڪش لباس کي ڏسي، گدگد ٿيڻ لڳو هو. فقير بابا منهنجي طرف توجه ڪيو ته منهنجو چهرو به فقير مسرور بابا جي طرف ڦڙي ويو جڏهن مون سندس چهري مبارڪ طرف ڏٺو ته پاڻ مرڪي رهيو. سچ ته سندس اها من موهندڙ مرڪ منهنجي لاشعور ۾ اڃا تائين محفوظ آهي بهرحال. پاڻ مون کي هٿ کان وٺي انهن نوجوانن سان ملايائين ۽ ٻين نوجوانن متعلق اڳتي هلي ته ڪا ڄاڻ نه رهي بلڪ فقير فتح علي سائين جي شخصيت کي اڄ ڏينهن تائين وساري نه سگهيو آهيان. ڇاڪاڻ ته انهن نوجوانن مان بابا سائين اهو ٻڌايو ته هي سومرو فقير فتح علي آهي. ۽ مون کي اهو لڳو ته هيءُ ڪنهن نهايت لاءِ بالي طبيعت جو مالڪ آهي. جڏهن هن مون طرف ڏسنديئي چيو ته هن سهڻي کان مان هڪ چمي ضرور وٺندس. ۽ ائين چئي پنهنجي جاءِ تان اُٿي منهنجي طرف وڌڻ لڳو. جنهن تي فقير مسرور بابا کيس چيو ته ”فتح علي هڪ ڳالهه جو وعدو ڪر. پوءِ ڀلي هن کان تون چمي وٺ تنهن تي فقير فتح علي سائين، فقير بابا مسرور کي ڏسندي چيو ته سائين اهي شرط وري ڇا ڄا؟ ان تي فقير بابا چيئس ته فتح علي اڄ کانپوءِ هن ٺينگر کانسواءِ ٻئي ڪنهن کان وري چمي نه وٺندين ته ڀلي هن کان چمي وٺ. سچ ته ان ڏينهن کان وٺي فقير فتح علي سائين منهنجي توجه جو مرڪز پئي رهيو.

مان جڏهن به سرڪار بيدل عليه رحمت جي درگاهه تي ايندو هوس ته کيس غور سان ڏسندو هوس. هي صاحب دائمي طور صبح جو سوير آذان کان به اڳ درگاهه شريف تي ايندو رهندو هو. اهو يادگير وٺڻ سبب به اٿم ته صفائي ڪرڻ وارو ملنگ مٿس سختي ڪندو هو ۽ چوندو هوس ته پهريائين مان صفائي ڪري رهان ته پوءِ ايندو ڪر. پر هي لاءِ بالي درويش اها جرح سنڌي به پنهنجي معمول کي تبديل نه ڪري سگهيو ۽ فرمائيندو هو ته عشق وارن تي دعوبدارن جي جرح لازمي آهي. سور سختيون سڄي سڪ رکڻ وارن جو سينگار آهي. سبحان الله!

فقير فتح علي سائين ان دور ۾ سيمنٽ فيڪٽري روهڙي اندر ملازمت به ڪندو هو نوڪريءَ جي مقرر وقت بعد شام جو به روزانو دائمي طور درگاهه عاليه

تي ايندو هو. سندس رهائش روهڙي شهر ۾ هجي يا سکر ۾، بهر حال جتي به هوندو هو رات ۽ ڀرياٽ جو درگاه شريف تي سلام ضرور ڀريندو هو.

فقير فتح علي سائين بمبئي يونيورسٽيءَ مان ميٽرڪ جو امتحان به پاس ڪيو هو. جنهن بعد شهر روهڙيءَ جي گانگوٽي اسڪول ۾ ماستري به ڪندو هو. ماستريءَ دوران سائين دستڪاري ماڊل ٺاهڻ، مصوري ۽ نقاشيءَ جي ڪم کي خوب سرانجام پئي ڏنو. سندس ڀائيجي سومرو شبير احمد ٻڌايو ته هڪ ڪاغذ مان ٺهيل هندائو اڄ تائين، گانگوٽي اسڪول ۾ يادگار طور رکيل آهي. جنهن جي ڏسڻ سان اصل ۽ نقل جو فرق محسوس ڪري نه سگهيو.

ماستريءَ جي ملازمت دوران کيس حڪمت ڪرڻ جو به شوق پيدا ٿيو. جنهن سبب هو ڪوئيٽا مان ڊاڪٽريءَ جو شارٽ ڪورس پاس ڪري روهڙيءَ جي شهر ۾ ڊاڪٽريءَ جا فرائض سرانجام ڏيڻ لڳو. سندس ڊاڪٽريءَ جو ڌنڌو خوب کان خوب تر روان دوان پئي رهيو. ٿورڙي ئي وقت ۾ کيس آريه ويدڪ، يوناني ۽ سنڌي طب جو شوق پيدا ٿيو. پر هن قسم جا ڪاليج اڪثر پيشتر پنجاب ۾ هوندا هئا، جنهن ۾ لاهور جي طبي اداري جي وڏي اهميت هئي. ان ڪري فقير ڊاڪٽر فتح علي لاهور مان به حڪمت جي سند حاصل ڪري آيو. نيڪ روشن هجي ته ايڏي مصروفيت هوندي به مرشد سرڪار بيدل عليه رحمت جي حضور ۾ اچڻ کان پيرون نه ڀڳائين.

نوخيز نوجوانن سان سندس خاص دلچسپي هوندي هئي. ڊاڪٽر فتح علي سائين جي ڀائيجي پروفيسر شبير احمد جيڪو پاڻ به مٺڙي پياري آواز ۾ عارفانو ڪلام ڳائيندڙ آهي. تنهن ٻڌايو ته، ماما سائين اسان نوجوانن کان فلمي گانا ٻڌندو هو. پر ان ڳائڻ دوران فلمي مجازي گانن جي لفاظي مان روحاني ۽ معنوي مفهوم ڪليي تصوف جي چاڙ ڏيندو هو. مان پوري صدق دليءَ سان چوان ٿو ته، سندس ان صوفيائي مزاج ۾ اسان تصوف ۽ عارفاني ڪلام پڙهڻ ۽ ڳائڻ جو جذبو پيدا ڪيو جيڪو اڄ تائين قائم آهي. سائين شبير احمد صاحب وڌيڪ ٻڌايو ته ”حضرت خواجہ فرید رح (م 1319ھ - 1901ع) جي ڪلام ٻڌندي ماما سائينءَ تي استغراق طاري ٿي پوندو هو خاص طور جڏهن ”ميڏا عشق وي تو ميڏا

يار وي تون“ ڪلام ڳايو ويندو هو. جنهن مان اسين اهو محسوس ڪندا هئاسين ته ماما سائين وڏو حال جو صاحب آهي. اهڙي طرح حضرت بيدل عليه رحمت ۽ سرڪار بيڪس عليه رحمت جي ڪلام پڙڻ وقت سندس چهرو ۽ نيت لال ڳلال وانگر ڳاڙها ٿي پوندا هئا. هن ذڪر ڪيل جذبي تي ضبط ڪرڻ وقت سندس نيتن مان فقط لڙڪن جون قطارون وهي هلنديون هيون.

فقير ڊاڪٽر فتح علي سائين هلڪي ملڙي آواز ۾ سرڪار بيدل رح بيڪس رح جي ڪلامن جا سُر به سمجهائيندو هو ۽ ٻينجو جي ساڙ سان سندس سنو لڳاءُ هو. پاڻ پنهنجي شوق وارو ٻينجو راقم حروف کي تحفي طور بخشيو هئائين. جيڪو اڄ به مون وٽ محفوظ آهي. منهنجي سائنس اڪثر ملاقات سرڪار حضرت بيدل رح بيڪس رح جي درگاه تي ٿيندي هئي. پاڻ تصوف جي عرفان جو بحر هو. آءٌ بذات خود ڪانئس تمام گهڻو متاثر هوس. تصوف متعلق ڪجهه سوال جيڪي ٻين وقت جي وڏن بزرگن کان پڇيا ويندا هئا ته اهي ڪاوڙجي ويندا هئا. پر فقير فتح علي سائين اُهي ذڪر ڪيل سوال وڏي مٺي لهجي ۽ وضاحت ڀريل لفظن ۾ سمجهائيندو هو. پاڻ تصوف جي خاص خاص ڪتابن جو پهريان مشورو ته ڏيندو هو پر بعد ۾ اُهي ذڪر ڪيل ڪتاب پڙهڻ لاءِ به ڏيندو رهندو هو. ان مرحلي دوران فتح علي سائين فرمائيندو هو ته مثل اڄوڪي دور ۾ پير گهڻا پر فقير ان لپ آئي. پاڻ جن ڪتابن جي پڙهڻ جو مشورو ڏنائين ان ۾ تذڪره غوث محمد رح پاڻيپتي، نفحات الانس از مولانا عبدالرحمن رح جامي - مثنوي رومي از مولانا جلال الدين رح رومي شامل هوندا هئا. ان بعد فرمائيندو هو ته حضرت ڀٽ ڌڻي رح حضرت سچل سرمست رح ۽ حضرت بيدل رح بيڪس رح جو ڪلام ڳائڻ وڄائڻ لاءِ ڪافي آهي.

فقير ڊاڪٽر فتح علي سال 1989ع کان سخت علالت ۾ رهيو ۽ پورن ٻن سالن گذرڻ کانپوءِ مس مس ڪجهه قدر صحتياب ٿيو. هن صوفي منش فقير جو عقيدو ۽ عشق خاص طور فقير حضرت بيدل رح سردار سان هو. سندس گفتگوءَ مان ڪڏهن ڪڏهن ظاهر ٿي پوندو هو ته کيس باطني طور بيعيت ۽ ديدار مليل هو.

پاڻ ڪافي منجهيل ۽ بي يارو مددگارن ۽ بيمار ماڻهن جي بغير لالچ بي
لوٽ به خدمت ڪيائين، پر پنهنجي لاءِ هر ڪنهن قسم جي سوال ۽ عرض کي
معيوب سمجهندو هو.

مون هڪ دفعي شڪارپور جي ديوان واري هوٽل تان ماڻو ۽ مٺائي وٺي
وٽس کڻي وٽس، جڏهن مون اها مٺائي واري پنڊي کيس ڏيڻ لاءِ هٿ وڌايو ته
سندس چهره ۾ هيبت نما - نڪار جي ريڪا اُڀري آئي. جنهن سبب مون اها مٺائي
واري ڇڏي، ٿوري پنهنجي طرف ڪري رکي ڇڏي پر ٻئي طرف پاڻ ڪجهه ڏيڻ
وبرم ٿي نه وجهندو هو. سخي دل فقير فتح علي سائين انيڪ گڻن جو مالڪ هو.
جنهن بابت تفصيل ۾ وڃڻ وڌو ڪن ڪم آهي. بهرحال.

ڏني ڏکيا اڻ ڏني راضي ٿيا

صوفي سي ٿيا - جن کين ڪنهي پاڻ سان

(پت ڌڻي ۳)

فقير فتح علي سائين جو طرزِ تڪلم نهايت دلڪش. خيال کي اُٿار
بخشيندڙ ۽ مشاهدي ۽ محويت ڏيندڙ هو سچ ته سندس محبت ڪچهريءَ ۾ اڻ
ڏٺا تصوف ۽ لقاءِ اُڀري ايندا هُئا. فقير فتح علي سائين هم اوست جي حال جو
ديوانو هو هر ڪنهن صورت، وٽ ۽ وڻج ۾ پرينءَ کي پسندڙ هو. حقيقت ۾ اظهار ۽
گفتار ۽ ڪردار ۾ هم اوست جو هڪ منفرد مظهر هو.

فقير فتح علي سائين کي قدرِ علالت جي سبب جون مهيني ۾ سال
1991ع ڌاري وصال ڪيو. کيس 23 ذوالقعد الحداثوار ۾ مدفن ڪيو ويو ياد رهي
تريها 23 ذوالقعد، حضرت حسين بن منصور شهيد - حق جي باطني پرواز واري تي
تاريخ آهي بارگاهِ بيدل رحه جي ڏکڻ طرف سندس مزار آهي هر سال ذوالقعد
مهيني جي سورهمين (عُرسِ مبارڪ حضرت بيدل رحه) ۽ ٽيويهين ذوالقعد (شهيد
حق حسين بن منصور حلاج) تي پراڻي سکر جا صوفي نوجوان منصور حلاج قدس
سره جي ورسي واري موقعي تي سندس مزار تي عقيدت مان چادر وجهندا رهندا

آهن. نيڪ روشن هجي. ته سورھين ذوالقعد تي حضرت بيدل رح سرڪار جي
فقراھ ۽ سجاده نشين، طرفان بہ هڪ چادر پاڪر طور پھرائي ويندي آھي.

مٿا جي محبت ۾ - سي مري ٿيا نہ مات

سورھيہ سدا حيات - ھت ھت جوڳي جيئرا

سائين حيدر بخش قريشي

دنيا جهان جي رهن سھن يا سير سفر دوران، قدرتي معلومات جي حوالي سان هر ڪنھن جائز ماڻھوءَ جو گھڻو ٿڌو واسطو ضرور رھي ٿو.

هن ڏس ۾ حضرت مرشدنا فقير قادر بخش، المعروف حضرت بيدل قدس سره جي دربار ايندي ويندي جيڪي اڻ مٽ اهڃاڻ معلوم ٿيا آهن، يا جن پي شخصيتن جو حضرت بيدل قدس سره جي درگاهه ۾ نمايان ڪردار محسوس ڪيو هوم. انهن جي نمايان ڪارنامن کي هميشه ياد رکڻ، يا پنهنجي سري پي انهن جي مترادف ڪو ٿورو گھڻو ڪم ڪرڻ جو قصد ڪيو آهي....

جن پي شخصيتن جي ڪارنامن کان مان پنهنجي سر متاثر رهيو آهيان، انهن مان، ميان حيدر بخش قريشي رحم به هڪ خاص ڪردار آهي، جنهن جي زندگيءَ متعلق جيئن مون کيس محسوس ڪيو آهي، اُن ضمن ۾ ڪجهه فقرا لکي قارئین آڏو پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم..... نيڪ روشن هجي ته سائين حيدر بخش قريشي رحم، حضرت بيدل قدس سره جي درگاهه تي دائمي ۽ هر ڪنهن پيري ڏٺو هوم.

راحت رسي روح کي، ان جي پسي جُوءِ.....

تعريف في وجوههم نضرة نعيم سندن روشن روءِ

..... خاصن جو خوشبوءِ - معطر ملڪ سڄو ڪيو

حضرت بيدل قدس سره، جيڪو نه فقط روهڙيءَ جو جهنڊو بلڪه روهڙيءَ جو راجا به آهي اهڙي طرح هم اوست واري بي پايان بحر جي مٿان اُسريل اپريل، عرفان ۽ مشاهدو بخشيندڙ اهو ڪنول جو گل آهي، جنهن جون پاڙون پاتال

جنون به محافظ آهن، ساڳئي وقت عرش افلاڪ ۽ ڪواڪب جي تخليقڪار جي
صحي شجائپ به عطا ڪندڙ آهي.

هو ڪو هم اوست جو - سڻي رک ويساه
وهو في السموات والارض - هر جا آپ الله
أهو ئي شهنشاهه - اولي عبدیت جي

مون پنهنجي مٺي محبوب والد فقير غلام علي مسرور عليه رحمة جي
توڻ سان، سال 1942ع کان، جڏهن منهنجي عمر آڇا ٿي سال مس هئي، لڳاتار
حضرت بيدل بيڪس قدس سره جن جي درگاهه تي ايندو هوس. جنهن جو پهريون
سلسلو سال 1953ع، تائين جاري رهيو. نيڪ روشن هجي ته ان ساڳئي سال ئي
بابا مسرور رحه جو انتقال ٿيو هو.

نا کي ٻڌا کي ڇو اڪي آڻيا ٿي
کي اس گهر ۾ آڻي ٿي اس گهر ۾ ڇا ٿي

حالانڪ ان دور ۾ منهنجا احساس پتڪڙا ۽ نفيس ضرور هئا، پر پيار ۽
قرب جا دل لپائيندڙ لمحا دور - حاضر تائين منهنجي ذهن جي ڪينواس تي
جهرمر ڪندا رهندا آهن. سچ ته انهن اوائلي يادگيري جا نقشنگار وري وڌيڪ
وڌيڪ چٽا ٿيڻ لڳا، جڏهن مان سال 1958ع ۾ سرڪار بيدل قدس سره جي
مقاطبي عشقيه اشاري تحت روڙي شريف درگاهه عاليه تي پهتو هوس. ان وقت
جيڪو پهريون شخص مون سان پاڻ آچي مليو هو سو ميان حيدر بخش قريشي
رحه هو. ان وقت مونکي سندس ملڻ مان ائين محسوس ٿيو ته ”هي شخص گهڻو
ڪري مونسان اڳيئي ملي چڪو هجي. سائين حيدر بخش جي ان گرم جوشي ۽
پنهنجائپ سان ملڻ مان سندس عظمت ۽ افتخار پئي ظاهر ٿيو.
سندس پهريون جملو هيءُ هيو ”آءُ ميان مل، تنهنجي هتي ڏاڍي سار
هوندي آهي.“

”سچ ته اهو اعزاز فقط بابا مسرور رحه جي طرف وڃي ٿو.“ جنهن سان
شروع ۾ مان گڏ آيو هوس سائين حيدر بخش رحه وڌيڪ فرمايو ته توکي ياد هجي
يا نه پر تنهنجو بابا فقير غلام علي مسرور رحه توکي چيچ هٿ ۾ ڏئي هٿ وٺي آيو

مون سي ڏناماءُ

هو. تون ان وقت تازو گھمن ۽ ڪجهه قدر ڏکڻ ڇهڙو مس ٿيو هئين ".... سندس ان محبت پري گفتگو ۽ لهجي، مونکي ايڏو متاثر ڪيو، جو مان جڏهن به درگاه شريف تي ايندو هوس، ته فقط سندس ئي پينلڪ ۾ رهندو هوس.

سائين حيدر بخش رحه سال 1906ع ڌاري تولد ٿيو. سندس والد جو اسم گرامي غلام لطيف رحه هو، جو حضرت قادر بخش بيدل قدس سره جي سوٽ ميان عبدالله قريشيءَ جو ٽيون نمبر فرزند هو. ميان حيدر بخش رحه کان بعد خليفن غلام لطيف رحه کي هڪ ڀيرو پٽ به هو جنهن جو نالو مولوي سبحان بخش رحه هو جيڪو نقشبندي طريقي جي ميان عبدالغفار المعروف "پير مثل" عليه رحمة جي ارادات ۾ هيو. نيڪ روشن هجي ته مولوي سبحان بخش رحه جو جنم 1911ع ڌاري ٿيو هو. جنهن کان علاوه ميان حيدر بخش رحه کي اٽڪل ٽي ٻيا ڀائر به هئا. جيڪي اڳ ۾ ئي رحلت ڪري ويا هئا. نيڪ روشن هجي ته حضرت بيدل بيڪس قدس سره جي بارگاه تي جيڪو به انتظامي لحاظ کان سرپرستي ڪندڙ رهيو، اهو فقط متولي چوائيندو هو. روهڙي شريف جا عام خاص ماڻهو کين جانشاهي خاندان جو خليفو سڏيندا هئا. اهڙي طرح سرڪار بيدل قدس سره جي پويان ڪو به فرد سجاده نشين بنهه نه چوائيندو هو. مون ڏٺو ته هيءَ درگاه فقط اويسي اوتاري وانگر هئي. جتي پيري مريديءَ وارو چرچو صفا ڪونه هوندو هو. ان ڪري هر ڪو ناظم فقط رياضت ۽ خدمت ڪندو هو. اهڙي طرح جيڪو ماڻهو به فيض طلبي ۽ مريد ٿيڻ لاءِ ايندو هو ته ان کي درگاه بيدل بيڪس قدس سره جن جي ذات طرف رجوع ڪندا رهندا هئا. ساڳي طرح ميان حيدر بخش رحه به فيض طلبي ۽ ارادت جي حوالي سان ساڳيو مٿي ڄاڻايل طريقو ئي استعمال ڪندو هو.

برهه جا ٻار بدنামীون - چڱي چشمن تي چاياسي
بزرگيءَ کان ڀڄي بيدل - رنديءَ جا رنگ رچاياسي

سائين حيدر بخش رحه پاڻ شاهه درازا جي سجاده نشين سخي قبول محمد دوم قدس سره جي ارادت ۾ رهندو هو نيڪ روشن هجي ته درازا شريف جي بزرگن جيڪي صوفي القادي هئا، انهن مان، حضرت عبدالوهاب فاروقي المعروف حضرت سچل سرمست قدس سره سان، حضرت قادر بخش بيدل قدس سره جي به ارادت معلوم ٿئي ٿي، جنهن جي عقيدت ۾ اجماع هن طرح فرمايو اٿس.

مون سي ڏانء

قربدارن جي ڪٽڪ ۾ مرة منصبدار هو
در تنهين داتا جي، بيدل ڀرت جو پينار هو

سائين حيدر بخش رحمہ اٽڪل 20 - 21 سالن جي عمر ۾ بمبئي يونيورسٽي جي انتظام تحت مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو. بعد ۾ ڪجهه تربيت وٺي، روپيو کاتي ۾ ملازمت ڪندو رهيو پاڻ شادي نه ڪيائون.

سائين حيدر بخش رحمہ آفيس ٽائيم کانپوءِ پورو وقت، درگاه شريف تي رهندو هو. اهڙيءَ ريت ڏينهن هجي يا رات سائين پوري چئن بجي، پاڻ کي دنيا داري جي ڪمن کان فارغ رکي، فقراھ جي خدمت ۽ صحبت ۾ رهڻ کي وڌيڪَ اهميت ڏيندو هو.

مون پنهنجي اچڻ وڃڻ دوران ڏٺو ته وٽس، ان دور جا وڏا وڏا صوفي بزرگ ايندا رهندا هئا. جن مان سائين علي شاه رحمہ سهڪجيءَ وارو سيد انور علي شاه رحمہ جهانپورو وارو فقير عبدالخالق رحمہ غمدل رتيديري وارو پٺاڻ غلام سرور مخمور رحمہ آرائين وارو ۽ سنڌ، بلوچستان، پنجاب جا وڏا نامور بزرگ ساڻس صحبت ڪرڻ لاءِ گهڻي ايندا هئا. اهڙي طرح پاڻ سندن هر قسم جي خدمت سرانجام ڏيندو رهندو هو. سندس گفتگو ۾ ٻي ربا، ڪرو ۽ بغير ملاوت جي نچ ۽ صاف هوندو هو. پاڻ عام طور سماع جي عام چونڪين ۾ ڳائيندي ٻڌو نه هيم، بلڪ ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي بينڪ ۾ ريڪٽارو کڻي ڳائيندو هو. سندس آواز يٺو ۽ دلڪي وٺندڙ هو. سندس ڳائڻ جو انداز جيڪو مون ٻڌي محسوس ڪيو، ان موجب سائين حيدر بخش رحمہ راڳ جي پيچيده چاليون يعني مينڊ مرڪ ۽ هڪل وغيره کان پٺيان رهي، فقط الفاظن جي صحيح اچار مصراعن جي قافيي رديف کي وڌيڪَ اوليت ڏيندي انهن جي رزم ۽ آدائي (گُز) کي تمام دلڪش بنائي وٺندو هو.

سر سهيون ڪيون سر جو - ڏٺو جن جمال
ڏٺو تنهن ڪلال - سرڪو سوز گداز جو

ڪلام چوڻ وقت پاڻ نفِيءَ جي باب وارن بيتن تي وڌيڪَ زور رکندڙ هو.
جيڪي اڪثر وحدت نامي جا بيت هوندا هئا. پاڻ گهڻو هي بيت ورائي ورائي
چوندو هو.

نفِي ڌاران ناه ڪا - ويرائي پي واڻ
ساميٿا سرڪاڻ - ته اوڏو ٿئين اثبات کي

وري جڏهن مٿس اثبات وارد ٿيندي هئي - تڏهن به وحدت نامي جا بيت
ئي ڳائيندو هو جن ۾ هيءُ بيت ڪثرت سان چوندو هو.

إلا الله اثبات ڪر - جيئن ڪيو منصور
ثابت رهج ثبوت ۾ - ڇڏي فرق فتور
حاصل ڪر حضور - پاڻ پروڙي پنهنجو

سائين حيدر بخش رح اڪثر آڏي رات جو اُٿي ڪجهه وقت هڪ طرف
ٿي ويهي رهندو هو ان ريت رات جي پوئين پهر وڏي سوز سان ڳائيندو رهندو هو.
مون سندس هڪ انهي ڪلام کافي پيرا ٻڌو هو جيڪو گهڻو ڪري مَر ڪماڇ ۾ هو.

سانون ٿسادي ڏي يار - چنتا لڳ ڪڙي هئي
بيدل چوڙ بزرگي سڃي - پڇون سهني يار دي وڃين
بند حيا شرم دا پڇين - نيئين ويڪ نظر
عشقي ديد آڙي هئي

بعضي بعضي رات جي آخري لمحي ۾ حضرت محمد محسن المعروف
حضرت بيڪس قدس سره جو هي ڪلام وڏي درد گذار سان چوندو هو.

خوني خماري چشمان چُٽن ٿيون
ڏس سان عاشق ته ڪيئي گهن ٿيون

ڪڏي ڪرن سودو سدائين ٿيون مير جو -
ڏسي طالبو توهان ڪڏهن ڪين مڙجو
بيڪس سان بازار ۾ اُمالڪ اٿن ٿيون

ڪلام چوڻ وقت سندس چهري تي ڪافي عجيب ريكائون
اُڀرندي ۽ لهندي نظر اينديون هيون. مطلب ته سندس ذڪر ڪيل ڪيفيت.
ڪلام جي مضمون مطابق تغير پذير ٿيندي رهندي هئي.

هڪ دفعي مون ڏٺو ته فقير محمد گهوٽو رحه جيڪو گهوٽڪي ۽ جي آس
پاس جو رهندڙ هو ۽ طالبن مريدن وارو هو. درگاه حضرت بيدل بيڪس قدس سره
تي آيو. ساڻس فقير الله داد سومرو ۽ ڊاڪٽر فتح علي سومرو جيڪي ان دور ۾
حضرت روهڙي شريف ۾ رهندا هئا. ساڻس گڏ هئا. جيڪي سائين حيدر بخش
رحه سان ملي اچي گڏ ويٺا. عين ان وقت اسانجي آڏو ويراڳ جي چونڪي هلي
رهئي هئي.

چونڪي دوران راڳي غوث بخش شيخ جيڪو درگاه شاه خيروند
قدس سره لڳ رهندو هو ۽ ٻيو راڳي الاهي بخش جيڪو شهر روهڙي جو ٿي
رهندڙ هو اُهي ٻئي ويراڳي اڪثر حضرت بيدل ۽ حضرت بيڪس قدس سره جي
شاعري ٿي ڳائيندا هئا. ان وقت به سرڪار بيدل قدس سره جو هي ڪلام ڳائي
رهيا هئا.

ديس ڇڏي پرديس تون آئين - وطن ڪيم وسار ميان
بيدل اُڏري وڃ اوڏانهين - گوندر ڪين گذار ميان.....

ٿوري ويرم مس گذري ته داتا ولايت علي شاهه قدس سره انباه وارو ۽
حضرت عبدالخالق غمدل قدس سره رتيديري وارو اچي پهتا. معمول مطابق سماع
جي آداب سبب ڪو به ماڻهو اُتي ساڻن ڪونه مليو اهڙي طرح. پاڻ ٻئي محبوب
درويش به هڪ پاسي تي اچي ويٺا. ڪلام پوري ٿيڻ شرط سڀئي ويٺل ماڻهو اُتي.
تمام نياز نورث ۽ محبت سان سان وڃي مليا. جيڏي گرم جوشي سندن ملڻ وقت
مون محسوس ڪئي. ان جي برابر هن وقت تائين ڪنهن به جڳهه تي محسوس نه
ٿي آهي.

جڏهن سڀ آيل فقير هڪ ترتيب سان ٿي ويٺا. ته اُتي هڪ ويٺل ماڻهو
چيو ته ”ڪو غمدل فقير جو به ڪلام ته ٻڌايو تنهن تي ٻيا ڪنهن دير جي. فقير
غمدل سائين چيو ته ”ادا جنهن کي سردار بيدل شهنشاهه جي ڪلام ٻڌڻ کان عذر
يا عار آهي. تنهن کي ڪنهنجو به ڪلام لطف يا فائدو ڏئي نه سگهندو. اوهان

مون سي ڏناما

منهنجي هيءَ ڳالهه ياد رکندا ته سائين بيدل بادشاهه بعد ڪو به اهڙو شاعر ٿي نه سگهندو جنهن جي ڪلام ۾ ايڏو معنوي معراج سمايل هجي، سنو ائين آهي ته اوهان سرڪار بيدل بادشاهه جو ئي ڪلام ڳايو.

ايجان فقير غمدل سائين ايترو ئي چيو ته، سندن واپس روانگيءَ لاءِ هڪ وڏي موٽر ڪار اچي پهتي. ان وقت ٿيئي بزرگ سائين، انور علي شاهه قدس سره سان ملڻ لاءِ جهانپور شريف روانا ٿي ويا.

سائين حيدر بخش رحه جي شام وارن ڪچهري ۾، مون ڏٺو ته حضرت روهڙيءَ جي شريف خاندانن جا حسين ترين نوجوان، سندس ويجهو اچي ويهندا هئا، جن ۾ اڪثر انگريزي اسڪول جا شاگرد ۽ ڪاليج جا شاگرد به شامل هوندا هئا. سندن گفتگو ۾ وڏو اخلاق ۽ قرب هوندو هو. اهوئي خاص سبب هو جو سائين حيدر بخش رحه به سائين بغير ڪنهن حجاب جي ڳالهائيندو رهندو هو. سندن محفل ۾ اخلاقي پهلوءَ تي ڳالهائيندي ٻولھائيندي اسڪول ۽ ڪاليج جي مضمونن تي به ڀرپور بحث هلندو هو. سڀني مضمونن تي بحث دوران، ائين محسوس ٿيندو هو جيئن سائين حيدر بخش رحه هر هڪ بحث تحت ايندڙ مضمون جو وڏي ۾ وڏي اُستاد هجي ”ماشاء الله“. سائين حيدر بخش رحه جي حلقي ۾ ويهندڙ اڪثر نوجوان وڏن عهدن تي به فائز ڏنا ويا آهن.

سال 1954ع ڌاري سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيل ڪتاب ”ديوان بيدل“، جيڪو فني لحاظ کان ديوان به ناهي، چو ته هن ڪتاب ۾ ديوان وانگر ”الف، بي“ وار مڪمل ڪلام نه آهي. ذڪر ڪيل ڪتاب سال 1960ع ۾، شڪارپور جي هڪ قديم، ”مولوي محمد عظيم“، ڪتاب گهر تان خريد ڪيو هوم. مون هر وقت ئي محسوس ڪيو هوت ته سنڌي ادبي بورڊ جا ڪارڪن ڪيترو عجيب چڱست آهن، جو شڪارپور جهڙي علمي ادبي شهر ۾ ڇهه سال اڳ شايع ٿيل ڪتاب، ايڏو دير سان پهتو! ”ماشاء مولا“

بهر حال مونکي ڪتاب خريد ڪرڻ سبب تمام گهڻي خوشي ٿي هئي ۽ انهيءَ ئي ڪيفيت ۾ مون، ذڪر ڪيل ڪتاب، جنهن جو مؤلف عبدالحميد شاهه شوسوي هو، روهڙي شريف کڻي اچي سائين حيدر بخش رحه کي ڏيکاريو پاڻ ڪتاب وٺي ڪجهه صفحن جو معائنو ڪري بعد ۾ ڪتاب مونکي هٿ ۾ ڏئي اٿي

ويو..... چند منٽن بعد هڪ قلمي دفتر کڻي آيو. جنهن کي وڏي احتياط ۽ خبرداريءَ سان کوليائين ۽ منهنجي طرف منهن ڪري چيائين ته ”پنهنجي آندل ڪتاب کي کول...! مون هڪدم ڪتاب کي کوليو پوءِ جيڪو صفحو کوليو ان جي شايع ٿيل مواد کي ڏسي، ساڳيو ئي مواد جنهن ورق تي لکيل هو سو کولي ڏيکارياين. مون ڏٺو ته اهو دفتر، ميان پير محمد قاضي رحه جي هٿ اڪرن ۾ لکيل هو ان ڏڪر ڪيل دفتر جي هر هڪ تصنيف تي قلمبند ڪرڻ جو سال ۽ تاريخ به لکيل هئي. هن قلمي دفتر ۽ شايع ٿيل ڪتاب ۾ زمين آسمان جيڏو فرق ڏٺم نيڪ روشن هجي ته هن قاضي پير محمد رحه صاحب جي قلمي دفتر کان اڳ ٻيو ڪوبه دفتر هيو ئي ڪونه...! هي دفتر خاص طور مصنف ”حضرت بيدل قدس سره جي اڳيان ويهي لکيو هو...! تنهن سبب ئي شايع ٿيل ڪتاب ۾ تبديليون، اضافا ۽ ڪٽ ست ڏسي منجهي پيو هوس. مونکي الجھيل ڏسي، سائين حيدر بخش رحه، ڪتاب جي صفحن هيٺان آخر ۾ لکيل فوٽ نوٽ ڏسندي فرمايو ته ”مثل...! ڪتابن جي صفحن هيٺان فوٽ نوٽ تي هن قلمي دفتر جهڙا ئي آهن، پر انهن فوٽ نوٽن جي حوالي سان ٻين ٻين ماڻهن جا نالا لکي ڇڏيا آهن پر ان وسيلي به اصل متن واري پڙهڻي اصلي صورت ۾ رکي سگهجي ها...! سائين حيدر بخش رحه ائين به فرمايو ته، هن ڇپيل ڪتاب ۾، اگر موسوي صاحب سڀني دفتر کان اجتناب ڪندي پنهنجو الڳ رويو رکيو آهي - پر گھر ٻو ائين هو ته ان اڪيلي ماخذ متعلق ڄاڻ ڏئي ها...! محسوس ٿئي ٿو ته موسوي صاحب سڀني دفترن جي لکڻن کان بي نياز ٿي، پڙهندڙن کي وڏي مغالطي ۾ مبتلا ڪرڻ جي ديدو دليري سان، پيري پگھاري آهي.

”ديوان بيدل“ ڪتاب جي هن صورتحال منهنجو ته آرام ئي ڦٽائي ڇڏيو. ٿوري ٿوري ويرم بعد شايع ٿيل ديوان ۽ قلمي دفتر کي کڻي ورائي ورائي پيئي رهيو هوس. جنهن تي سائين حيدر بخش رحه مونکي جهٽڪ ڏئي چيو ”فقير الله لوڪ، ائين ته دفتر کي اٽلائي اٽلائي شهيد ڪري وجهنديين“ ۽ بعد ۾ مون کان قلمي دفتر، واپس وٺي وڃي رکي آيو.

سائين حيدر بخش رحه جي گفتگوءَ جي مطابقت سان سوين مثال پيش ڪري سگهجن ٿا، بلڪه هتي فقط هڪڙو ئي مثال صداقت طور پيش ڪجي ٿو.

قلمي دفتر موجب هڪ بيت:

الف: احد بيچون چڱو نه - سڀ سي سر نيارا
احمد نانءُ سڏايس آڪي عشقون ڪيٽس اظهارا
انا احمد بلاميمي آڪيندا - مڙڪي دوست پيارا
مار نغارا

سنڌي ادبي بورڊ جي ڇپيل ڪتاب موجب ساڳيو بيت:

الف: احد بيچون نه سڀ سي سر نيارا
احمد نانءُ سڏايس آڪي - عشق ڪيٽس اظهارا
انا احمد بلامير - آڪيندا مڙڪي دوست پيارا
مار نغارا - انا الحق نعرا

قلمي دفتر موجب: عشقون ڪيٽس اظهارا: جي معنيٰ اها آهي ته عشق
جي سبب احمد نانءُ سڏائي اچي ظاهر ٿيو.
هن ڏس ۾ چٽل فقير سانگي قدس سره به خوب چيو آهي.

لايت برهه بيقرارِي - هيڪل سگهين نه ويهي
منظور ڪيٽ مٿي تي - محمد جي خاص ديهي

”ديوان بيدل“ ادبي بورڊ واري ديوان موجب: عشق ڪيٽس اظهارا، جي
معنيٰ آهي ته پنهنجي عشق کي فقط ظاهر ڪيائين. پر اصل متن موجب ”پاڻ کي
ظاهر ڪيائين“ آهي مثال: وهو الظاهر فهو الباطن.

ظاهر بندو باطن مولا - برهه جي بازي پُرجمي ڪير
پاڻ ڳولهيندڙ پاڻ کي ڳولهي - عشق غيور وڃايو غير
بيدل سر صحي ڪر پنهنجو - سوجهي لهر سريءَ جو سير

جيتوڻيڪ سائين حيدر بخش رح پنهنجي آخري دور ۾ پيري سبب
ڪافي ڪمزور ٿي پيو هو تڏهن به هر روز صبح ۽ شام جو آهستي آهستي پنڌ
ڪندي درگاه شريف ۾ سلام ڪرڻ لاءِ ايندو رهندو هو. مون پنهنجي سر ڏٺو ته

پاڻ درگاهه ۾ سرڪار بيدل بيڪس قدس جن جي مزار واري پاسي زري ثبارڪ
سان لڳو لڳ بيهي عجيب كيفيت سان قرار وٺندو هو نيٺ ته سندس روح کي
پنهنجي اصلي ماڳ طرف پهچڻو هو ان طرح هن مرغ - لاهوتي، جسم عنصريءَ
جي قيد کان آزادي ماڻي سال 1991ع ڌاري انتقال فرمايو.

آدم حوا کان هيئن تون اڳهين - بيشڪ ۾ باهوت

بيدل ڪر پرواز جو سميو - هل موٽي ها هوت

نيڪ روشن هجي سندس ننڍو ڀاءُ مولوي سبحان بخش رح کانئس 10
سال اڳ ۾ 1981ع ڌاري گذاري ويو هو. سائين حيدر بخش بعد ۾ انتقال ڪيو نه
جان ڪهڙي سبب پنهنجي پياري ڀاءُ مولوي سبحان بخش رح جي مزار کان
ڪافي دوريءَ تي دفنايو ويو پر ايترو ضرور ٿيو جو سندس مزار پنهنجي والد ماجد
۽ جد امجد سان لڳم حضرت بيدل بيڪس قدس سره جي ساڻي ۾ آهي
(ماشاء الله).

ميان بيگ محمد قريشي

فقير بابا غلام علي مسرور رحه جي وصال (سال 1953ع) بعد به درگاه شريف تي اچڻ نصيب ٿيندو هو جنهن دور ۾ خاص ٿي شخصيتون جيڪي حضرت قادر بخش بيدل رحه جي سوت ميان عبدالله رحه جي اولاد مان هئا ۽ درگاه شريف جي رياضت ۾ پيش پيش هئا، تن سان ملاقات جو شرف حاصل ٿيندو هو. ذڪر ڪيل شخص جا اسم گرامي فقير حيدر بخش رحه ۽ مولوي سبحان بخش هئا جيڪي ميان غلام لطيف سومر جا فرزند هئا، انهن ٻنهي مان فقير حيدر بخش، مولوي سبحان بخش کان وڏو هو. ٽيون شخص جيڪو ان دور ۾ ملاقي ٿيندو هو ان جو اسم مبارڪ فقير بيگ محمد هو. جيڪو ميان امام بخش قريشي صاحب جو فرزند هو. جنهن جي والد بزرگوار جو اسم گرامي به ميان بيگ محمد رحه هو جيڪو فقير عبدالله رحه جو وڏو فرزند هو. هي صاحب فقير حيدر بخش ۽ مولوي سبحان بخش کان اڳ درگاه شريف جو ناظم اعليٰ هو سندس دور ۾ درگاه شريف تي ساليانو ميلو ڏياري ۽ هولي به ٿيندي هئي هن هيٺ ذڪر ڪيل فقير بيگ محمد صاحب سان هڪ عجيب ۽ اڇانڪ خاص ملاقات سکر جي اُن وقت واري PWD واري آفيس ۾ به ٿي، جتي مان نوڪريءَ جي تلاش ۾ وڃي نڪتو هوس. اها ملاقات سال 1956ع دوران ٿي هئي، ان وقت به مان سندس خلوص کان بيحد محظوظ ۽ متاثر ٿيو هوس. جنهن بعد ساڻس باقاعدي سان ملاقاتون ٿينديون رهنديون هيون. سندس متعلق ڪجهه يادون منهنجي دل ۽ دماغ ۾ محفوظ آهن. جن جي واقفيت ڏيڻ لاءِ ڪجهه قدر ڪوشش ڪندي قارئین ڪرام آڏو معلومات ڏيڻ جو قصد ڪيو اٿم.

ميان بيگ محمد صاحب جي ولادت سال 1936ع ۾ ٿي. جيڪو خاص طور انگريزن جو دور هو. ان دور ۾ سنڌ ملڪ جي بمبئي سرڪار کان آزادي ٿي چڪي هئي. ذڪر ڪيل دور ۾ انگريزي زبان جي پڙهائي کي اهم ڄاتو ويندو هو. ملازمت جي سهوليت به انهن ماڻهن کي ڏني ويندي هئي. جيڪي انگريزي ٻوليءَ ۾ مهارت رکندا هئا. ان سبب پڙهائيءَ جي حوالي سان انگريزي ٻولي لازمي طور پڙهڻي پوندي هئي ذڪر ڪيل سلسلي تحت ميان بيگ محمد صاحب ابتدائي تعليم، ثانوي تعليم ۽ اعليٰ تعليم روهڙي ۽ سکر جي اسڪولن ۽ ڪاليجن مان مڪمل ڪئي هئي. اهڙي طرح پاڻ ايم. اي جو امتحان سُٺي پوزيشن ۾ پاس ڪيو هئائين. ملازمت جي سلسلي ۾ پاڻ ان دور جي، پي. ڊبليو. ڊي کاتي ۾ ابتدائي طور سال 1955ع ۾ اڪائونٽس ڪلارڪ جي عهدي کان آغاز ڪيائين. اهڙي طرح سال 1977ع ۾ اڪائونٽس اسسٽنٽ، سال 1981ع ۾ ڊويزنل اڪائونٽس آفيسر ۽ سال 1990ع ۾ بجيٽ اڪائونٽس آفيسر ٿيو. اهڙي طرح پاڻ سال 1996ع ۾ ذڪر ڪيل عهدي تان ريٽائر ڪيائين.

نيڪ روشن هجي ته سائين بيگ محمد صاحب جي ملازمت دوران مان شڪارپور ۽ ان جي آس پاس تعليم کاتي ۾ سنڌي ماستريءَ سان منسلڪ هوس. ان ملازمت جي سلسلي ۾ شڪارپور شهر لکيدر سنڌي اسڪول ۾ اٽڪل ستاويھ سال لڳاتار ڪم ڪندو رهيس. اسانجي عملدارن جون آفيسون انهيءَ اسڪول ۾ ئي هونديون هيون.

هڪ دفعي منهنجي آفيسر جيڪو مغل خاندان جو هيو تنهن مون کي آفيس ۾ گهائي چيو ته اڄ سکر هليو آهي. سو ڪلاس ڇڏي اچ ته هليون..... هن کان اڳ مون ڪڏهن به ڪنهن آفيسر سان ڪو سفر ڪونه ڪيو هو. پر ان مغل آفيسر جي اوچتي حڪم کان ڪنڌ ڪيائي نه سگهيس. پر حال جڏهن سکر جي بئراج روڊ تي آفيس جي نزديڪ پهتاسين. ته مغل صاحب هڪ آفيس پاهران گاڏي روڪي. مونکي ساڻ ڪري هڪ آفيس جي ڪمري ۾ وٺي هليو جتي سائين بيگ محمد صاحب کي سامهون ڪُرسِيءَ تي ويٺل ڏٺم. سائين بيگ محمد صاحب مون کي آفيس ۾ اچانڪ ڏسندي پنهنجي ڪُرسِيءَ تان اُٿي اچي مليو. سچ ته ان وقت

مان حيران ٿي ويس. مونکي ڪجهه به سمجھ ۾ نه ٿي آيو ته مغل صاحب
آخرڪار مونکي هتي ڇڏي وئي آهي.

سائين بيگ محمد صاحب اسانکي تمام گھڻي عزت ڏيندي آڏو رکيل
ڪرسي تي ويهاريو جنهن بعد پنهنجي ڪرسيءَ طرف ويندي ڀرسان رکيل لوهي
ڪٻٽ کي کولي ان مان هڪ فائيل ڪڍي ميز تي رکندي پنهنجي پٿيوالي کي
سوڌائن جي بوتلن گهرائڻ لاءِ چوندي ۽ ان بعد ڪرسيءَ تي ويهندي فائيل مان
ڪجهه ڪاغذ ڪڍي انهن تي لکڻ شروع ڪيو. لکڻ جو ڪم مڪمل ڪندي
مذڪوره فائيل هٿ ۾ کڻي مغل صاحب ڏانهن منهن ڪندي چيائين ته ”سائين
مهرباني ڪري ٻه پير مون سان هلو“ اهڙي طرح ٻئي ڇٽا آفيس مان نڪري ويا ۽
فوراً ستن اٺن منتن آندر واپس آيا..... سائين بيگ محمد صاحب ڪجهه بينڪ
جا چيڪ مغل صاحب کي ڏيندي ۽ مون ڏانهن رخ ڪندي چيو ته ”مئل اڄ روهڙي
شريف ھل. بعد ۾ شام جو پلي شڪارپور ويجهان“ پر مون لاچار ڏيکاريندي
ڪانئس موڪلائي ورتو.

اهڙي طرح مغل صاحب ۽ مان آفيس مان ٻاهر نڪري اچي ڪار ۾
وياسين. مغل صاحب ڪار هلائيندي مون کي چيو ته ”بدوي صاحب! اڄ توکي
تمام وڏي هونل ۾ هلي ٿو ماني ڪارايان“

سچ ته مان اهڙن پروگرامن جو هيراڱ نه هئس. سو ڪانئس معافي وٺندي
انڪار ڪري ڇڏيو. بس منهنجي انڪار ڪرڻ جي دير هئي. مغل صاحب ڪار
کڻي بيھاري ۽ چوڻ لڳو ته ”بدوي صاحب مان ٻڌندو آهيان ته اوهان فقيري خيال جا
آهيو ۽ جنهن قريشي صاحب (بيگ محمد رحا) وٽ هلياسين سو به حضرت قادر
بخش بيدل رح قريشيءَ جي خاندان سان تعلق رکي ٿو..... مون فقيري لقب رکندڙ
ڪافي ماڻهو ڏٺا آهن. پر ميان بيگ محمد صاحب مونکي ته اڄ صفا حيران ڪري
ڇڏيو آهي. بس تنهنجي پهچڻ شرط منهنجي ڪنيل ٺيڪي جا ڪاغذ ڪڍي
مڪمل ڪري پنهنجي پروجيڪٽ ڊسٽريڪٽ ڪان صحي ڪرائي ورتائين.....!
ميان بيگ محمد صاحب منهنجو فائيل آفيسر اڳيان رکندي چيو ته ”ٻيلا اڄ هن
صاحب جي ڪر سان منهنجو اهڙو پيارو ماڻهو آيو آهي. جنهن کي مان واپس

خالي موٽائي نٿو سگهان“..... مون ڏٺو ته آفيسر صاحب به مرڪندي بنا دير فائيل مان، بينڪ جا چيڪ صحي ڪري ڏنا“ ”تون ته اندازو ڪري سگهين ٿو ته جن چيڪن لاءِ مون پروجيڪٽ ڊئريڪٽر کي پنج لک رپين جي به آڇ ڪري چڪو هوس، تاهم به ان هي ڪم نه ٿي ڪيو. اهو ڪم بنا پئسي، بنا رنڊڪ بنا دير جي اڌ ڪلاڪ اندر ٿي مليو آهي، ايڏي ساري احسان باوجود به تون فقط منهنجي ماني نه ٿو کائين“.... مون مغل صاحب کي عرض ڪيو ته سائين جيڪڏهن مان اوهانجي ماني کائيندس ته گویا اوهان کان ان ڪم جو معاوضو وٺي چڪو هوندس، تنهن تي مغل صاحب چيو ته مان ٻڌندو هوس ته فقيرن کي سمجهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، پر اوهان ٻنهي همراهن ان جو مثال ڏئي ڇڏيو“

محبت دي مان اوکي سمجهن ڪڏان سڀاڻي

عاشقاندي چال اُٿي قاضي ملان ڪيا ڄاڻي

آخرڪار ان چڪتاڻ بعد مغل صاحب ڪار هلائڻ شروع ڪئي ۽ مونکي منهنجي گهر تائين پهچائڻ جو مونکي چيائين، مون کيس عرض ڪيو ته ”سائين مونکي پنهنجي اسڪول لکيدر هلي پهچايو جتي مونکي پنهنجي اسڪول جي ٻارن کي ڊراما ۽ ميوزڪ جي ريهرسل ڪرائڻي آهي، نيڪ روشن هجي ته ذڪر ڪيل اسڪول ۾ پنجويهه، چويهه سال لڳاتار سنڌي اردو ڊراما، راڳ گانا، حضرت لعل لطيف عليہ رحمت، حضرت سچل سرمست جون ورسيون ۽ عجيب عجيب راندين جا پروگرام تشڪيل ڏيندا هئاسون، هنن پروگرامن ۾ تمام مشهور شخصيتون به اچي شامل ٿينديون هيون، مون سان ان ڪم ۾ لائق احترام استاد عنايت الله ميمڻ، سنڌي ماستر صاحب به گڏ هوندو هو.

سال 1969ع - 1970ع دوران درگاه شريف تي ايندڙ ڪيترن ئي درويشن کي خواب ذريعي ارشاد ٿيو ته درگاه تي ايڪويهين جي رات ويراڳ ڪرايو وڃي، ڇاڪاڻ ته ان رات هتي لعل شهباز ۽ سندس عاشق مست فقير آچن ٿا، هن قسم جي خواب جو ذڪر مولوي سبھان بخش مون سان به ڪيو هو. هن دور ۾ ڪجهه اهڙا مٽيهو به آيا، جن ڌمال جون پيرون ۽ نغارا جيڪي مرمت طلب هئا ۽ جيڪي ڪيتري عرصي کان مٽيءَ جي تنهن ۾ رنگجي ويا هئا، انهن کي نئين

سر تيار به ڪرايو. اهڙيءَ ريت ويراڳ جي شغل جو سامان آهستي آهستي
مڪمل ٻه ٿي چڪو هو. بلڪ ويراڳي شغل منعقد ٿي نه سگهيو هو.

ذوق سرود پڇو درويشان - بيدردان ڪل نه ڪائي

(حضرت بيدل ۴)

ميان بيگ محمد صاحب، هي موقعو هٿن کان نه ڇڏيو ۽ ان وقت جي
هلندڙ مهيني ۾ ئي ايڪويهين جو ويراڳي شغل شروع ڪرايائين ۽ درگاه تي
هڪ علم شريف به نصب ڪرايائين.

نيڪ روشن هجي ته ذڪر ڪيل دور ۾ ڪيترائي صوفي سڏائيندڙ
ملان، ملنگ ۽ ناستڪ پئي ٿيا، اهڙي نازڪ دور ۾ ميان بيگ محمد جو صوفياڻو
ڪردار پنهنجي دور جو وڏو ڪارنامو آهي.

بيگ محمد پلارو - روهڙي جو تارو.....

وٺي رمز رندي - هنيو نينهن نعرو.....

نئين سر نئون ٿيو - مٿي روهڙي راڻو

آيا فقير فائق - ٿيو صوفي سويارو.....

سڀ ٺڳا ٽوڙي - جهنڊو عشق کي ڪوڙي

منجهان نينهن نوبت وڃائي نهارو.....

مثل آ محبت ۾ سنگت ۽ صحبت ۾

وسي ٿو وحدت ۾ - عشق جو اوتارو.....

ذڪر ڪيل دور ۾ هڪ دفعي بلوچستان جا ڪجهه سيد ۽ فقير، سائين
بيگ محمد صاحب جي صوفياڻي ڪارنامي کان متاثر ٿي، ايڪويهين شريف جي
موقعي تي، سندس ديدار ڪرڻ لاءِ اچي پُهتا هئا، جن ۾ سائين ملوڪ شاھ، جيڪو
حضرت رکيل شاھ صوفي فتح پور بلوچستان واري جو قريبي رشتيدار هو، سائين
گڏ هو. نيڪ روشن هجي ته سائين ملوڪ شاھ جي مونسان گهڻي وقت جي ڏيٺ
ويٺ هئي، جنهن سبب آيل سادات ۽ فقير مونسان ٿي ويٺي قرب وٺي رهيا هئا، ان
رهار دوران مون کان پڇيائون ته هتان درگاه جي گادي نشين سان ڪيئن ملجي،

جيسپتائين مان کين ڪو جواب ڏيان ٿي ڏيان، ته سائين بيگ محمد، هڪ هٿ ۾ چانهه جي ڪٽلي ۽ ٻئي هٿ ۾ چانهه لاءِ پيالون کڻي ويجهو ايندي اسان کي چانهه ڏئي اڳتي وڌي ويو. ان وقت کيس پيرن ۾ جُتي به پيل ڪانه هُئي. سائين پنهنجي چانهه پيئارڻ واري ڪم ۾ هو. عين انوقت مون بلوچستان کان آيل همراهن کي اشارو ڪري ڏيکاريو ته..... اهو آهي. سائين بيگ محمد، جيڪو اسانکي پيالين ۾ چانهه وجهي ڏئي ويو. اهو ئي آهي فقراهي گادي نشين.....! اهو ٻڌي همراهن کي حيرت وٺي وئي ۽ يڪدم يڪ آواز تي چوڻ لڳا ”اسان ته تمام گهڻو سير سفر ڪيو آهي پر، هن سائين جهڙي سادگي ڪاٿي به نه ڏئي آهي..... بعد ۾ سائين ملوڪ شاهه چيو ته جتي ڪٿي عام خاص گادي نشين، سڀني ماڻهن کان مٿرو ۽ منفرد ڏٺا ويا آهن! نيڪ روشن هجي ته ميان بيگ محمد ڪڏهن به اهڙو لباس نه پهريو جنهن سبب عام ماڻهن کان مختلف ۽ بدليل محسوس ٿئي.

نيڪ روشن هجي ته سرڪار نامدار سائين بيگ محمد کي ڪيترائي دفعا، پنجاب جي دور دراز علائقن ۾ بدلي ڪري پئي موڪليو. پر هي همتدار همراھ، پنهنجي ملازمت جي فرض ۽ فقراهي معمول کي اهڙي ته توازن سان برقرار رکيو جو فقراھ کي پنهنجي ڪمي محسوس ٿيڻ نه ڏنائين مثال ايڪويهين جي رات هجي، يا نواب شاهه سڪايل جو عرس هجي، حضرت بيڪس رح جو ميلو هجي يا سرڪار بيدل عليه رحمت جو ساليانو ميلو هجي، پاڻ هر وقت هر جا هڪيو حاضر رهي، پورو انتظام خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏيندو هو. فقراهي شعل دوران، آزان ملڻ ۽ نماز پوري ٿيڻ تائين، ڪجهه وقت روڪي رکندو هو.

بيدل جفا ڪاري نهين ڪڇ هماري اختيار....

ورن به فهم - دوستي فرزانه هون فرزانه هون

هڪ دفعي ميلي جي پهرين رات خبر پيئي ته سائين بيگ محمد صاحب جي هڪ پياري نياڻي حادثائي طور گذاري ويئي. جنهن جو ارمان جملي فقراھ جي دل تي اثر انداز ٿيل ڏٺم پر ان معاملي ۾ جڏهن سائين بيگ محمد سان مليم ۽ ڪجهه قدر ڏک جو اظهار ڪرڻ پئي چاهيم ته پاڻ فرمايائين ”منل....! ڪيترو ته

خوش نصيب آهي. اهو روح، جنهن هن روحاني اجتماع جي ڏينهن ۾ وصال ماڻيو آهي، اهو ٻڌندي منهنجي اکين مان ٻه لڙڪ ضرور وهيا. پر جڏهن سائين بيگ محمد جي منهن مبارڪ طرف ڏٺم ته مون کي بلڪل خوش باش محسوس ٿيو هو.

جگر شيرم داري سفر عشق م گن

سائين بيگ محمد صاحب ڪنهن ڪنهن وقت چوندو هو ته سرڪار بيدل عليہ رحمۃ جون. مون بندي مٿان بيحد پلايون آهن، پر ڪجهه دوستن جو خيال آهي ته ”ظاهري طور بيعت ڪيو“ پر مان راقم ان معاملي ۾ هر دفعي خاموش ٿي رهندو هوس. پوءِ بعد ۾ خبر پئي ته پاڻ ڪنهن سادات جي چوڻ تي، سال 1976ع ۾ درگاه جموڪ شريف جي سجاده نشين وٽ بيعت ڪري آيو. ميان بيگ محمد صاحب پنهنجي موقف تي هميشه اٿل ۽ مضبوط رهندو هو پر جيڪڏهن فقير يا درويش جي چوڻ تي ڪجهه لچڪ رکندي کيس ڪو نقصان به پوندو هو ته خنده پيشانيءَ سان برداشت ڪري وٺندو هو. پنهنجي دوستن ۽ فقيرن جي عزت ڪندو هو ساڳئي وقت تڪليف ۾ سندن هر قسم جي مدد به ڪندو هو. سرڪار بيگ محمد شب خيز ۽ الله لوڪ انسان هو، پاڻ پنهنجي سر روزانو فجر جي آذان کان اڳ اچي درگاه شريف جو دروازو کوليندو هو ۽ درگاه ۾ ڪٽهڙي جي چنڊ ٿوڪ به پاڻ ڪندو هو. جنهن بعد نهارن تي ڌمال به وڄائيندو هو ان بعد آذان ۽ فجر نماز جو وقت اچي پهچندو هو. پاڻ نماز ادا ڪرڻ بعد، فقراھ لاءِ تازي چانهه کڻي اچي پيئاريندو هو. مون کي پوري طرح ياد آهي، سائين روزانو معمول مطابق پنهنجي رياضت تي پابند رهندو هو.

حضرت بيدل رحه جي ميلي دوران آخري ڌمال کان اڳ، چادر مبارڪ، گل ۽ اگر بتيون کڻي سامهون واري ٽڪريءَ تي سرڪار قاضي پير محمد رحه جي مزار طرف ويراڳي سنگ سان وٺي هلندو هو اُتي پهچڻ شرط جڏهن راڳي حضرت بيدل رحه جو ڪلام ”يا ڪي وڃي ٿئين يار ڪونه ڪي“ ڪو خيال اسانجو“ سر پهاريءَ ۾ ڳائيندا هئا، ته ڪو به ماڻهو لڙڪن وهائڻ کان رهي نه سگهندو هو. ائين

محسوس ٿيندو هو. ڇڻ ته سرڪار بيدل رح پنهنجي سر پاڻ محبوب جي وڇڙي ۽ هجر جي هٿ هٿ ۾ هيٺا ڪري رهيو هجي.

جن جي هٿون ويڙا پرين - تن کان پڇوسو سُور جي

سائين بيگ محمد فرمائيندو هو ته سرڪار بيدل رح جي محبوب جي حاضري نه ڀرڻ سبب ميلي جو مزو ٿي نه ايندو آهي.

سائين بيگ محمد کي صوفي فقيرن جي ميلن تي هلڻ ۾ وڏي خوشي محسوس ٿيندي هئي. ان ڏس ۾ درگاه قلندر شهباز قدس سره، جهوڪ شريف، بلڙي شريف، پٽ شاه، درازا شريف ۽ حضرت انباه طرف اڪثر پيرو ڪندو هو. انهن کان علاوه حضرت بيدل سائين، سيد انور علي شاه جهانپوري، وريل فقير ابڙو فقير غمدل رح، حضرت روحل فقير ۽ ڪيترن ئي ساڌو سنتن جي آستانن تي هلندو رهندو هو. روهڙي شريف جي شهر ۽ اُن جي آس پاس وارين درگاهن تي سندس خاص ويڃ ٿيندو هو اهڙي طرح قبلا مير جان محمد شاه رضويءَ جي درگاه شريف تي سندس روزانو پيرو هوندو هو.

سائين بيگ محمد صاحب درگاه شريف تي ”بزم بيدل بيڪس“ جو بنياد رکيو هو. جنهن بعد ”بيدل يادگار ڪميٽي“ قائم ٿي، جنهن جي ڪارڪردگي محترم اختر درگاهي، اڊل سومرو ۽ اياز گل صاحب پيش پيش هوندا آهن. جن جي دلچسپي تحت سرڪاري طور به مخير حضرات جو حلقو قائم ٿي چڪو آهي، جنهن ذريعي بيدل رح ادبي ڪانفرنس لاءِ ڪانفرنس هال ۽ حضرت بيدل رح جي تصنيفات تي از سر نو اشاعت جو ڪم به هلي رهيو آهي.

سائين بيگ محمد جو هر هڪ ملندڙ ماڻهو سان پر خلوص رويو هوندو هو جيڪو به ماڻهو ساڻس ملندو هو ان سان بنا فرق ۽ بيلوٽ طرح محبت ڪچھري پڻ ڪندو هو. پر هڪڙي ڳالهه ڪيس ضرور ناگوار لڳندي هئي. جڏهن ڪو ماڻهو فقراھ جي خلاف راءِ رکندو هو پاڻ ان کي چڱي نظر سان نه ڏسندو هو. اهي طرح ڪجهه ماڻهو سندس ڪارڪردگيءَ تي خلاف راءِ هوندا هئا، تن کي فقط

هڪڙو جملو ”جنگ کان ٻاهر سڀ ڪو سورهيه هوندو آهي“ چئي خاموش ڪي
 ڇڏيندو هو. سائين بيگ محمد سال 1996ع - 1997ع دوران ڪجهه قدر بيمار پئي
 رهيو. ان حالت هوندي به درگاهه جي خدمت رياضت ۽ عرس مبارڪ يا ٻين
 تقريبات ۾ هميشه وانگر مڪمل طور ڪم ڪندو رهندو هو. وصال کان مهينو ڏيڍ
 اڳ ۾ ڪجهه قدر گوشه نشينيءَ ۾ رهيو جنهن بعد تاريخ 24 آگسٽ 1998ع تي
 رحلت ڪيائين سندس مزار حضرت محمد محسن بيڪس عليه رحمت جي
 پيراندي طرف آهي.

سائين بيگ محمد جي رحلت بعد، قريشي خاندان جي با اثر ماڻهن ۽
 شهر جي معزز ماڻهن سان گڏ شهر جي ساداتن، سائين بيگ محمد جي وڏي فرزند
 کي وراثت جي دستار پهراڻي جنهن جو اسم شريف غلام نجف صاحب آهي.

ڏُون تي ڏن اهي پڃري وڃ جيوين تيون ڪر جاليسون
 عرش دا طوطا وڃ پڃري دي - نال پريت دي پاليسون
 توڙ دوائي جسم دي جائي - عشق عَقَات اُڏاليون
 وقت تنهين ڪر ڪوچ دا سعيَا - ڦل ڪي وطن سنڀاليسون
 (حضرت بيدل^۳)

